

Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 8 верасня 1989 г. № 36 (3498) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

УНУМАРЫ:

«ТУЖЛІВЫ ДЭТЭКТЫЎ»

Як была спынена грамадзянская акцыя ў Брэсце

2—3

«КАНЦЭПЦЫЯ ПРАЎДЫ»

Аб асвятленні гісторыі беларускага нацыянальнага руху

5, 12

«НЕ ПРЫМУШАЙЦЕ СКІДАЦЬ КАПАЛЮШ»

Чытаючы апавяданні А. ГЛОБУСА

6—7

«АХВЯРЫ»

Урывак з новай аповесці І. ШАМЯКІНА

8—9, 12

Як доўг, як дар...

Коласаўскае свята паэзіі

Чароўныя гукі цымбалаў лунаюць над паркам культуры і адпачынку імя Максіма Горкага ў Мінску... Узмоцненыя дынамікамі, яны разносяцца па ўсім парку, запрашаючы сюды, да летняй эстрады, дзе на ўправізанай сцэне, у самым версе вялікімі літарамі напісаны словы: «Песняй вітаю я вас».

Прыціхлі гукі цымбалаў, і адразу ж паплылі такія дарагія, знаёмыя радкі, якія стаяць свосасаблівым уступам да паэмы Якуба Коласа «Сымон-музыка»:

Ад роднае зямлі, ад гоману бароў,
Ад казан вечароў,
Ад песень дудароў,
Ад светлых воблікаў закінутых дзяцей,

Ад шолыху начэй,
Ад тысячы ніцей,
З якіх аснована і выткана жыццё
І злучана быццё і небыццё,—
Збіраўся скарб, струменіўся няспынна...

Гэты скарб, «як доўг, як дар», даваў роднаму народу яго пясняр. Невыпадкова менавіта гэтымі словамі і пачалося традыцыйнае гардскае коласаўскае свята паэзіі, сёлета прысвечанае 117-ай гадавіне з дня нараджэння Якуба Коласа. Гэтакаса зусім невыпадкова прысутныя сабраліся менавіта на гэтым месцы, у самым цэнтры парку. Да вайны непадалёку адсюль знаходзіўся паэтаў дом. Жывучы ў ім, пясняр не адмаўляўся ад сваіх сялянскіх звычак, любіў зямлю. З задавальненнем ён працаваў на ўласным агародзе. Вельмі любіў адпачываць у засені дрэў. Як адзін, так і са сваімі шматлікімі сябрамі, у тым ліку і тымі, якія прыезджалі з розных саюзных рэспублік, з Масквы, Ленінграда.

Пра гэта нагадаў, адкрыва-

ючы свята, яго вядучы — сакратар праўлення СП БССР В. Зуёнак. Перадвясенныя гады жыцця Якуба Коласа падрабязна прыгадаў яго сын, заслужаны дзеяч культуры Даніла Канстанцінавіч Мішкевіч. Ён выказаў і слушную прапанову: добра было б на месцы коласаўскага дома ўстанавіць напачатку мемарыяльны знак, а ў перспектыве — аднавіць гэты будынак, арганізаваць у ім вялікую экспазіцыю, якая б стала філіялам Літаратурнага музея Якуба Коласа.

Ухваліўшы гэтую прапанову, народны мастак СССР Заір

Азгур, таксама прыгадаў асобны свае сустрэчы з Якубам Коласам, гаварыў аб яго чалавечнасці, вялікай сіле таленту, дзякуючы якому і нарадзіліся творы, якія стаяць нароўні з лепшымі ўзорамі сусветнай літаратуры.

Усе дэфіцыты і беды, якія спадарожнічаюць сёння нам, пачаў сваё выступленне С. Грахоўскі, ад таго, што ў нас дэфіцыт сумленнасці, шчырасці, душы, даброты, міласэрнасці. Прыкладам таго, як трэба жыць і працаваць, і з'яўляецца Якуб Колас. Сваё жыццё ён пражыў надзіва сумленна.

Жыве коласаўская паэзія... Падабаюцца вершы пясняра і дзецяў. Адзін з вершаў прагучала на свяце Маша Грахоўская — унучка С. Грахоўскага, за што атрымала кветкі і дружныя апладысменты.

Падзяліліся сваімі думкамі аб творчасці Коласа і прагучалі вершы М. Аўрамчык, М. Татур, А. Вярцінскі, А. Канапелька, Р. Гармола. Бадай, агульную думку выказаў сваім вершам Р. Гармола: «Колькі вы радасці людзям прынеслі: колас жыццёвы і Колас-паэт».

У час коласаўскага свята была праведзена віктарына, выступалі ўдзельнікі мастацкай самадзейнасці, у тым ліку і госці з Мікалаеўшчыны.

Наш кар.

В. ЗУЕНАК І Д. К. МІШКЕВІЧ даюць аўтографы.

Фота Ул. КРУКА.

Перабудова і міжнацыянальныя адносіны

Васіль БЫКАЎ,
народны дэпутат СССР

ПОГЛЯД ЗБОКУ

Эстонія, як і ўся Прыбалтыка, перажывае цяжкі час, і яе цяжкасці, на маю думку, у значнай ступені бяруць свой пачатак у нашым не такім аддаленым мінулым, якое прадаўжае існаваць і ў перабудовачны час. Гэта толькі здаецца так, што балючыя нацыянальныя праблемы выплеснуліся з вядомымі актамі аб мове — мова тут толькі нагода, але далёка не прычына. Тым больш не самая галоўная з прычын.

Прычына, як мне бачыцца, заключана ў крыху іншай, не менш, а можа, і больш важнай праблеме.

Здавалася б, што заганнае

можна ўбачыць у тым, што заклапочаныя пагрозай размывання нацыянальнай культуры, працэсам звужэння сферы ўжывання нацыянальнай мовы, заканадаўчыя органы рэспублікі прадпрынялі пэўныя меры, якія адпавядаюць інтарэсам большасці? Як да гэтага павінны паставіцца нацыянальныя меншасці, што жывуць у рэспубліцы? Няцяжка было б прадугледзець развіццё падобнай сітуацыі ў любой з дэмакратычных дзяржаў, дзе даўно і без колькі-небудзь прыкметных канфліктаў суіснуюць разнастайныя меншасці і карэнае насельніцтва. У ЗША, Англіі, Францыі з іх даволі складаным этнічным складам

тым не менш амаль не ўзнікае моўных праблем, паколькі некарэныя групы насельніцтва альбо неадчувальна інтэгруюцца ў карэнную культуру, альбо захоўваюць аўтаномію, рэгламентаваную заканадаўствам краіны. У нас жа адбываецца штосьці нечуванае: нацыянальныя меншасці ў рэспубліках, працягваючы вядомую індывідуальнасць да асноўнай нацыянальнай культуры, у пэўныя моманты робяць даволі адчувальныя спробы дэструктыўным чынам уплываць на яе стан. І калі іх пазіцыя, якая датычыць уласнай мовы і культуры, увогуле зразумелая і правамерная, то матывы іх нецярпімасці ў адносінах да ка-

рэннай культуры рэспублікі цяжка спасыці галіна. Рэбіцца зусім незразумелым іх непрыманне наймалой спробы карэнай нацыянальнасці ўмацаваць свой моўны стан даступнымі сродкамі і тым аберагчы цэласнасць нацыянальнай культуры. Чым жа выклікана такое непрыняцце хоць і чужых, але такіх элементарных і зразумелых нацыянальных мер і мерапрыемстваў?

Хіба тым, што гэтыя досыць законныя меры асноўнай нацыі закранаюць інтарэсы і амбіцыі меншасці? Замахваюцца на яго шматгадовае існаванне ў хоць і не варожым, але якое, відаць, так і не стала бліжэй этнічным асяроддзі? Нараджаюць дадатковыя клопаты ў выглядзе неабходнасці вывучэння незнаёмай мовы? Парушаюць звыклую за дзесяцігоддзі, такую ўтульную моўную інертнасць? Калі так, то як жа тады можна назваць усё гэта на агульнадаступнай, пазбаўленай хітрамудрага філасофствання мове?

(Праціг на стар. 2.)

«Л і М» —

на чарнобыльскі рахунак

Паважаныя таварышы! Калектыў рэдакцыі «Літаратуры і мастацтва» прыняў рашэнне аб тым, што гонар аднаго з бліжэйшых нумароў будзе пералічаны ў фонд перасялення з радыяцыйна забруджаных раёнаў Гомельшчыны і Магілёўшчыны — на рахунак 700073 Мінск ОПЕРУ Белжылсацбанка СССР МФО 40019.

Просім нашых аўтараў, у прыватнасці тых, чые матэрыялы знаходзяцца ў рэдакцыі, паведаміць пра сваю згоду прыняць удзел у гэтым нумары.

ПОГЛЯД ЗБОКУ

(Пачатак на стар. 1).

У рэшце рэшт можна ж і не вывучаць, жыць, як жывецца, не заўважаючы і не чуючы людзей, з зямлёй якіх звязаны ўласны лёс, будучыня дзяцей. Здаецца, апошнія заканадаўчыя акты ў той жа Эстоніі зусім дапускаюць такую магчымасць. Але ў такім выпадку ці не будзе амаральнай прэтэнзія на права кіраваць гэтымі людзьмі, упраўляць іх вытворчай дзейнасцю, навязваць ім уласныя густы і вераванні? Ці не разумней пастарацца, калі не прыняць, то хоць бы зразумець іх нацыянальныя клопаты, што вынікаюць з іх нацыянальных асаблівасцей? Нават каланізатары мінулага (з тых, хто разумнейшы) для паспяховага кіравання падданымі вывучалі іх мову, асновы іх нацыянальнай культуры. Але ж з таго часу многае змянілася, і часы імперскай ідэалогіі мінаюць на ўсёй зямлі. Іншыя настаяць часы! Законы народаўладдзя ўстанаўліваюцца на ўсіх кантынентах, ва ўсіх дэмакратычных, суверэнных дзяржавах, якімі намінальна з'яўляюцца і нашы прыбалтыйскія рэспублікі.

Але ўся справа ў тым — ці з'яўляюцца? Ці могуць іх заканадаўчыя органы паўнапраўна рэалізаваць палітычную волю тых, каго яны прадстаўляюць?

Устанаўленне цэнзу аседласці сваёй палюхаючай навізнай, падобна, шакіравала многіх. Варта, аднак, паразважаць, ці настолькі гэты цэнз непрыемальны, як можа падацца тым, хто, вучачыся дэмакратыі, яшчэ знаходзіцца ў яе падрыхтоўчым класе. Бо на больш нізкім, так сказаць, элементарным узроўні гэтае «парадаксальнае» патрабаванне такім зусім не з'яўляецца. Мы ж не здзіўляемся, калі, скажам, для выбараў калгаснага старшыні абавязковай умовай прызнаём факт яго пражывання на тэрыторыі дадзенага калгаса. І лічым правільным удзел у выбарах яго толькі членаў калгаса, а зусім не жыхароў усіх навакольных гаспадарак. Адно з самых ганебных параджэнняў адміністрацыйна-загаднай сістэмы — пачварная, нідзе ў свеце, як у нас, так не распаўсюджаная лёгкасць, з якой перамяшчаюцца розныя групы насельніцтва, сістэматычнае перастаўленне кіруючых кадраў. У біяграфіі любога партыйнага ці саветскага работніка, які хоць колькі-небудзь «пакіраваў», — дзесяткі пасадак, месца працы, якія часта нічога агульнага з папярэднімі не маюць. Вядома, усё гэта не лепшым чынам адбываецца на справе, якую ён з такой лёгкасцю пакідае, як і распаўсюджвае новую. Тое ж можна сказаць і аб радавых работні-

ках, чые працоўныя кніжкі стракацца дзесяткамі запісаў, як і пашпарты — штампамі прапісак-выпісак. Варта толькі бегла пазнаёміцца са складам Вярхоўнага Савета любой з рэспублік, каб пераканацца, колькі ў ім прадстаўнікоў вярхоў, цэнтральных ведамстваў, маскоўскага генералітэту, якія звычайна з'яўляюцца ў рэспубліку два разы на год, каб адзначыцца, прагаласаваць за загадзя падрыхтаваныя рашэнні і паехаць. Гэтае дэпутацтва ім належыць па іх наменклатурнай пасадак, а за сваё кіраўнічае жыццё яны паспяваюць змяніць дзесяткі краёў і абласцей, не маючы ні жадання, ні магчымасці спыніцца, ужыцца ў іх сапраўдныя клопаты. Ды і навошта ўжывацца, калі на наступны тэрмін яны будучы засядзець ужо за тысячы кіламетраў адсюль. Але ж каб па-сапраўднаму «хварэць» за справу, трэба яе ведаць, трэба ў ёй варыцца. «Трэба жыць аседла», — мудра і дакладна заўважыў нека сапраўдны рускі інтэлігент акадэмік Д. С. Ліхачоў.

Вось чаму цэнз аседласці пры ўсёй яго ўяўнай незвычайнасці безумоўна служыць інтарсам народа, з'яўляецца важным сродкам ажыццяўлення народнаўладдзя, дэмакратызацыі грамадскага жыцця. І прыняцце яго — несумненна разумнае дэмакратычнае ўстанаўленне, дастойнае распаўсюджання ў выбарчай сістэме краіны. Напэўна, гэта асабліва датычыць выбараў у мясцовыя органы ўлады. Дык чаму ж гэты цэнз выклікае непрыманне пэўнай часткі грамадзян, якія бачаць у ім дыскрымінацыю асабістых правоў і магчымасцей?

А можа, справа тут зусім не ў тых уяўных правах, якіх яны быццам пазбаўляюцца, а хутчэй у тых, якіх набываюць іншыя? Нездарма ж гаворыць прымаўка, што не тады мужык радуецца, калі купляе кабылу, — больш радуецца, калі кабыла ў суседа здохне.

Можа так стацца, што ў гэтым уся справа.

Сталінска-брэжнеўскае мінулае выпрацавала ў нас устойлівы сіндром непрымання ўсяго не толькі і не столькі сапраўды бязглуздага і варожага, але таксама і заснаванага на здаровым сэнсе, нязвыклага і новага. Мы баімся, як бы людзей з гэтым новым і незвычайным не спасцігла ўдача, якая даўно не спасцігала нас, каб яны не зажалі лепш за нас. Асабліва калі гэтыя людзі не зусім такія, як мы, хоць нечым адрозніваюцца ад нас — мовай, побытам ці ўкладам. Ці нават больш дасканалым і дэмакратычным Законам аб выбарах.

ШКОЛКА ДЛЯ ДЗЕТАК

...Не ўсім хлопчыкам і дзяўчынкам былі зразумелыя прывітальныя словы, што гучалі для іх на першых занятках гэтай незвычайнай школы. Але спагадліва інтанацыя, гэтаксама, як і назва — «Нідзельная школа для дзетак-беларусаў», выклікала ў іх добрыя ўсмішкі. Ды і сам урок хутчэй нагадваў гульню, у якой яны з задавальненнем прынілі ўдзел...

Першая ў Маскве нідзельная школа па вывучэнню беларускай мовы пачала дзейнічаць пры Таварыстве імя Ф. Скарыны ў Дзяржаўным музеі імя М. І. Калініна. Прынамсі, яе арганізатары зрабілі ўсё, каб

выйсці са звыклых рамак, паклікаўшы на дапамогу песні і казкі, персанажаў ляльчанага тэатра.

— У сталіцы жыўе цяпер каля 60 тысяч беларусаў, — расказвае старшыня таварыства, кандыдат гістарычных навук А. Каўна. — Іх дзецям і ўнукам адрасаваны гэтыя заняткі, мэта якіх далучыць дзятву да прыгажосці і стылі роднай мовы. Хочам, каб заняткі ў нашай школе ўвабралі ў сябе і лепшы вопыт сучаснай педагогікі, і культурна-асветніцкія традыцыі Беларусі.

Масква.

ТАСС.

3 ПОШТЫ ГЭТАГА ТЫДНЯ

Гіне нацыянальны скарб!

Мы, чытачы і супрацоўнікі Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна, сур'ёзна занепакоены тым становішчам, у якім апынулася галоўная бібліятэка рэспублікі. Катастрафічны недахоп плошчаў пад кнігасховішчы, які пагрозліва расце ўжо не па гадах, а па месяцах, тэхнічная абсталяванасць на ўзроўні XIX стагоддзя, перагружанасць чытальных залаў і, як вынік усяго, вымушанае, але непазбежнае парушэнне на працягу шматлікіх гадоў правіл бяспекі прывялі бібліятэку на мяжу катастрофы. Ужо сёння мы маем сумны пералік «папярэджанняў»: абвал стэлажоў у зале мастацтва ў лютым 1986 г., які толькі цудам не прывёў да чалавечых ахвяр; перыядычнае паданне лямп дзённага святла, якое, на шчасце, таксама пакуль не скончылася трагічна; псаванне кніжных фондаў аж да поўнай гібелі кніг у дэпазітарных сховішчах (чытай: у падвалах г. Мінска); перабоі ў рабоце з-за пагрозы пажару ў кнігасховішчы беларускага аддзела... І, нарэшце, затапленне ў жніўні гэтага года дэпазітарнага сховішча ў сутэрэнях тэатра оперы і балета, у выніку якога 650 тысяч

кніжных адзінак, сярод якіх старадрукаваныя выданні замежнага фонду (а гэта антычная і новаеўрапейская філасофская, а таксама літаратурная класіка ў арыгіналах), апынуліся пад рэальнай пагрозай гібелі. Не можа зняць гэтую праблему перавозка фонду ў аварыйны і не прыстасаваны для захоўвання кніг будынак на Партызанскім праспекце, 31. Гэты пералік можна было б множыць, але ці не досыць «папярэджанняў»? Ці не лічаць адказныя асобы з Міністэрства культуры і Савета Міністраў БССР, што яны зрабілі сабе

С. САНЬКО, аспірант Інстытута філасофіі АН БССР; Г. САГАНОВІЧ, малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН БССР; М. ТКАЧОУ, доктар гістарычных навук, загадчык рэдакцыі выдавецтва «БелСЭ»; М. РАМАНОВСКИ, студэнт Літаратурнага інстытута імя М. Горкага; Г. ШТЫХАУ, доктар гістарычных навук, загадчык аддзела Інстытута гісторыі АН БССР; Х. КАШКУРЭВІЧ, мастак; С. САНКОУСКАЯ, М. ГАНЧАРОВА, Н. ВАТАЦЫ, Л. НАВІЦКАЯ, супрацоўнікі аддзела беларускай літаратуры ДБ БССР; Д. ЛАУРУКОВІЧ, рабочы МПМК-238; С. СОТНІКАУ, тэхнік НВА «Гранат» і іншыя чытачы і супрацоўнікі Дзяржаўнай бібліятэкі імя У. І. Леніна, усяго 438 подпісаў.

Спачатку гэта была чутка. Яна хадзіла-блукала па берасцейскіх вуліцах, абрасла пытаннямі, доммысламі, а то і невясьбелымі рэзюмэ, за штосьці змагаецца ці проста ўздумала пахузець!.. Калі ж гэтую чутку пачалі звязваць з канкрэтным імем, з нядаўнім зборам ахвяраванняў у памяць аб рэпрэсіраваных, значым, амаль дэтэктывым, здарэннем, а перадусім — з публікацыяй маралізатарскага матэрыялу ў абласной газеце, якому не адрэзаў надаць значэнне, я зразумеў, што маем справу з фактам, які патрабуе высвятлення і роздому...

Тужлівы дэтэктыў

Пра тое, як была спынена грамадзянская акцыя ў Брэсце

ТАК, галадоўка, якую з 13 па 28 ліпеня правяла жыхарка вёскі Кавярэцкага раёна Алена Пятроўна Мазыко, — прыкры факт. Прыкры тым больш, што ад яго за гукаізаляцыйнымі дзвярамі многіх кабінетаў адмахваюцца і цяпер: ну, было, але хто, маўляў, не ведае тае «барацьбіткі-пакутніцы»? Крыху раней артыкулам журналіста М. Аляксандрава «Кому доверим память?» («Заря», 17.06.1989 г.) А. П. Мазыко ўвогуле была аднесена да «політніков - самодельщиков, имеющих порой однозную репутацию» («адвёзны» ў перакладзе з лацінскай — ненавісны, агідны). Увесь націск, як бачым, безапеляцыйна рабіўся і робіцца на асабісты якасці чалавека, на яго палітычную няспеласць, незалежна ад матываў галадоўкі і ўсяго, што ёй папярэднічала. Як у тым анекдодзе: пра што можна гаварыць з лымсам? Што-што, а падводзіць «мараль» мы ўмем — гэтак надзейнаму сродку хавацца ад складаных пытанняў і «няўгодных» высноў вучыліся, дзякаваць богу, не адзін год.

Дык што ж выклікала галадоўку?

У суботу 10 чэрвеня брэсцкая група сяброў Усесаюзнага гісторыка-асветніцкага таварыства «Мемарыял», а ў іх ліку і А. П. Мазыко, выйшла на вуліцу з інфармацыйнымі

стэндамі, адозвамі для збору подпісаў і скарбонкаю для грамадскіх грашовых ахвяраванняў. Гэтак пачаўся Тыдзень памяці ахвяр сталінізму — без дастатковай падрыхтоўкі, на энтузіязме тых самых «політніков - самодельщиков». Палітыку-«несамадзейніку» было за што папракнуць іх. Ці рашыўся ён, скажам, на адназначны заклік вярнуць правы грамадзянін Л., што знаходзіцца ў бальніцы для душэўна хворых, калі ён меў сапраўды важкія і грунтоўныя довады? Стыхійнасць і паспешлівасць адчуваліся і ў неўпарадкаванасці інфармацыі, і ў не адрэдагаваных як след адозвах... І ўсё ж падставы, каб абудзіць грамадскую думку, былі. Не без цікавасці знаёміліся берасцейцы з несамавітымі фотадакументамі, праграмнымі матэрыяламі таварыстваў «Мемарыял» і «Мартыралог Беларусі», газетнымі артыкуламі-выразкамі, што распавядалі пра лёсы людзей, несправядліва асуджаных у 30-х—50-х гадах. Імкнуліся таксама разабрацца ў змесце і мэце адозваў, клалі грошы на помнік у Курапатах, задавалі пытанні, часам спрачаліся. Захоўваўся парадак, акцыя праходзіла спакойна...

Але доўжыўся Тыдзень памяці... два дні. Спынены ён быў нечакана, позна ўвечары, і ўжо раніцою па горадзе папаўзлі чуткі, якія міжволі вы-

індульгенцыю на чыстае сумленне прыняццем папяровага рашэння аб будаўніцтве новага будынка бібліятэкі ў 1997 годзе?

А сёння? Што рабіць сёння? Мы патрабуем тэрмінова вырашыць шэраг прынцыповых пытанняў:

— перадаць Дзяржаўнай бібліятэцы імя У. І. Леніна суседня будынку — Кастрычніцкага райкома ЛКСМБ г. Мінска, ЦК ЛКСМБ, старога архіва ЦК КПБ і былога Дома палітасветы;

— надаць Дзяржаўнай бібліятэцы імя У. І. Леніна статус навуковай установы з адпаведным фінансаваннем Савета Міністраў БССР, а не Міністэрствам культуры БССР;

— стварыць грамадскі фонд ратавання Дзяржаўнай бібліятэкі імя У. І. Леніна і іншых знядбаных храмаў культуры.

клікалі аналогіі з сумнавядомым мінулым. Як аказалася, гэта толькі знешне ўсё здавалася спакойным. Захваляваліся ж гарадскія ўлады яшчэ задоўга да акцыі, пра якую яе арганізатары ім паведамлілі загадзя. Не, афіцыйнай забароны не было, затое стэнды, якія першапачаткова афармляліся ў

выставачнай зале абласной арганізацыі Саюза мастакоў, сталі падарожнічаць з памяшкання ў памяшканне, з кватэры ў кватэру (мо таму і не былі належна падрыхтаваны). Энтузіясты апынуліся ў становішчы пагарэльцаў, што шукаюць начлегу. «Начлег» для стэндаў нарэшце знайшоўся: вуліца Гогаля, 56. Але «занадчавалі» яны тут усяго адзін раз...

З пісьмовага сведчання Алены Барысюка, навучэнца СПТВ-65 г. Брэста, жыхара дома нумар 56 па вуліцы Гогаля:

«Я знаходзіўся ў кватэры адзін. Было каля 23 гадзін вечара. Бацькі якраз паехалі на дачу. Я ляжаў у ложку і чытаў кнігу. Раптам хтосьці пастукаў у акно, я выйшаў на кухню і ўбачыў міліцыянераў, якія стаялі ў калідоры кватэры. Іх было пяць чалавек, трое — апранутыя ў форму. Старшы па званні з іх, капітан, спытаў у мяне, ці ёсць хто дома. Я адказаў, што нікога няма. Потым яны зайшлі ў пакой і пачалі іх правяраць. Капітан, убачыўшы стэнды, сказаў: «Вось ім я і цікавімся, возьмем з сабою, каб вывучыць...» І даў каманду грузіць стэнды ў машыну. Я пачаў перашкаджаць ім гэта рабіць, казаў: «Вы не маеце права! Стэнды аддалі нам на захаванне людзі!» Капітан схпіў мяне пад пахі і зацягнуў

ДЗВЕ ГАДЗІНЫ ЗАХАПЛЕННЯ

У рамках III Усесаюзнага фестывалю народнай творчасці ў мінскім Доме афіцэраў адбыўся канцэрт салдацкай музыкі, песні і танца «Мы дружбавай вайсковай моцныя», у якім прыняло ўдзел больш за 300 чалавек. Перапоўненая зала цёпла вітала 22 калектывы і выканаў-

цаў, што паказалі каля сарака нумароў надзвычай разнастайнай канцэртнай праграмы. Гучалі і творы беларускіх кампазітараў І. Лучанка, А. Іванова і іншых, а таксама выконваліся беларускія народныя песні і танцы.

П. ГАРДЗІЕНКА.

Паводле Караткевіча

На пляцоўцы кінастудыі «Беларусьфільм», што знаходзіцца ў вёсцы Каменка Смалевіцкага раёна, ідуць здымкі фільма паводле п'есы Уладзіміра Караткевіча «Маці Урагана», у якой адлюстроўваюцца падзеі Крычаўскага паўстання беларускіх сялян 1743 года.

Аўтар сцэнарыя А. Галавану. Рэжысёр - пастаноўшчык

Ю. Марухін. У фільме прымаюць удзел артысты маскоўскіх тэатраў Людміла Палякова і Аляксандр Філіпенка, акцёр Брэсцкага драмтэатра Аляксандр Гаманюк і іншыя.

На масавыя эпізоды запрошаны жыхары Смалевіч, пасёлка Усяж і іншых населеных пунктаў.

Я. ГАВАРУШКА.

ДАРУНАК ЗЕМЛЯКА

Мастак і мастацтвазнавец Уладзімір Дробаў родам з вёскі Растваў Акцябрскага раёна, дзельнік Вялікай Айчыннай вайны, ён падтрымлівае сувязь з землякамі. Нядаўна Л. Дробаў падарыў нашчадкам рудабельскіх намунараў 35 сваіх нарцін.

Сярод іх пейзажы «Жыццё працягваецца», «Вясна ідзе», «Ферад навалніцай». Прываблівае ўвагу і работа «Партрэт В. Быкава».

Калекцыя размешчана ў фаярэйнага Дома культуры.

П. МАРОЗ.

У Полацку, на плошчы Скарыны...

У шаснаццаты раз у Полацку прайшло скарынаўскае свята кнігі «Гучы, наша роднае слова». На плошчы, якая носіць імя першаадрукара, сабраліся сотні жыхароў горада, прыйшлі новапалачане, прыехалі госці з Віцебска, Мінска. Да прысутных звярнуўся выкладчык Полацкага педагогічнага вучылішча, самадзейны кампазітар М. Пятранка. Нагадаўшы аб подзвігу, здзейсненым Ф. Скарынам, ён падкрэсліў, што сёння, калі адбываецца сапраўднае нацыянальнае адраджэнне, найбольш памяць аб пачынальніках — рухаць іх справу наперад, праводзіць заветы ў жыццё.

Францыск Скарына і час... Паважнае стаўленне да гісторыі, захаванне нацыянальных традыцый і прапаганда роднай мовы, наданне ёй статусу дзяржаўнай... Гэтыя праблемы арганічна ўваходзілі ў змест свята, і, натуральна, закраліся ў выступленнях П. Макаля, М. Мятліцкага, А. Жалызюскага, Г. Дзмітрыева, І. Жарнасек, Н. Сокалава-Воюша. Гучалі пазытывныя радкі, прысвечаныя Скарыне, вершы, у якіх агляваецца прыгажосць бацькаўшчыны.

У Полацкай бібліятэцы імя Янкі Купалы адбылося святочнае пасяджэнне гарадскога клуба кнігалюбаў, якое вёў М.

Вядзе скарынаўскае свята М. ПЯТРАНКА.

Барэйша. Актыўны ўдзел у яго рабоце прынялі пісьменнікі. Да свята падключыліся і школы, дзіцячыя ўстановы горада. Напрыклад, у СШ № 11 была арганізавана выстаўна побыту рамёстваў. Прыцягнула ўвагу дзяцей выстаўка фотаздымкаў і работ вышэйшага мастацтва «Родныя краіны». На працягу тыдня ў школах праводзіліся ўрокі і пазакласныя мерапрыемствы, канферэнцыі па кнізе А. Клышкі «Францыск Скарына».

Са сваёй канцэртнай праграмай «Анталогія беларускай песні» выступіў заслужаны артыст БССР В. Скорбагаў. У кінаатэатрах дэманстраваліся лепшыя стужкі «Беларусьфільма» мінулых гадоў, а таксама новыя работы кінематографістаў рэспублікі. Восеннікі вернісаж падарыў малюніцае сузор'е работ, выкананых мастакамі з рознымі творчымі почыркамі.

Ул. КРУК.

Фота аўтара.

у суседні пакой, а сам стаў у дзвярах. Нарэшце міліцыянеры вынеслі ўсе стэнды. Я зірнуў у акно і убачыў «рафік» пад нумарам 10-49 МИМ...

Так яно было. Хочаш не хочаш, а ставіш сябе на месца А. Барысюка. Вось у твай прыціхлы дом заяўляецца група людзей. Без прад'яўлення якіх-небудзь дакументаў аглядаюць кватэру, забіраюць чужыя рэчы...

Звернемся да ўжо цытаванага артыкула абласной газеты: «...В итоге исполнительный комитет городского Совета народных депутатов постановил запретить проведение этой акции и обязал все собранные средства перечислить в госжилсоцбанк». Далей аўтар піша: «Не буду комментировать решение горисполкома, хотя оно оставило поводы для вопросов». Ну і ну!.. Але бог з ёю, з пазіцыяй абласнога журналіста! Паспрабуем высветліць, у выніку чаго была спынена акцыя.

У рашэнні гарвыканкома, а гэтак яно амаль цалкам працытаваны ў «Зарэ», усё зводзіцца да «несанкцыянаванага збору денежных средств», якія да таго ж «былі переданы для хранения неизвестным лицам». Паверыць у гэтую адзіную прычыну немагчыма. Па-першае, у якім кодэксе або ўказе гарвыканкомаўцы вычыталі пра неабходнасць іхняй санкцыі на грамадскі збор сродкаў ды яшчэ для такой высакароднай мэты, як узвядзенне помніка ахвярам без-

законня? Забаронена нашымі законамі папрашайніцтва — агульнавядома, ды гэта ўжо зусім іншае. Па-другое, у рашэнні яскрава прасочваецца спроба выставіць удзельнікаў Тыдня памяці як мажлівых ашуканцаў, махляроў, якія, само сабой, павінны адказваць у крмінальным парадку. Дый тут усё штыта белымі ніткамі. Ніякіх падстаў падазраваць іх нават у памкненні прысвоіць грошы няма. Сабраныя ў якасці добраахвотных ахвяраванняў, грошы падлічваліся прынародна, у прысутнасці міліцыі, а перадусім быў складзены пратакол сходу ініцыятыўнай групы, якім яна абавязвалася ў канцы Тыдня памяці праінфармаваць насельніцтва, ці пералічаны грамадскія ахвяраванні па прызначэнні (дарэчы, грошы сапраўды накіраваны на будаўніцтва помніка ў Курапатах). Не сумняюся, што пра гэта ўсё ў гарвыканкоме ведалі: мне самому даводзілася бачыць яго работнікаў, у прыватнасці, намесніцу старшыні Л. П. Пірагоўскую каля стэндаў. Проста ўладам карцела хоць за што-небудзь зачэпіцца, каб сарваць «несанкцыянаванае» мерапрыемства задоўга да яго заканчэння. Падумаць толькі: цэлы тыдзень будуць красавацца на людзях стэнды з «выбуховымі» матэрыяламі! Можна меркаваць, што асабліва мазолі вочы ўладам копіі іхніх адмоў у правядзенні грамадскіх мітынгаў і сходаў, у тым ліку напярэдадні выбараў народных дэпутатаў СССР. І подпісы пад адмовамі ўсе знаёмыя, да прыкладу — той жа Л. П. Пірагоўскай.

Урэшце, ёсць яшчэ адно, ці не самае галоўнае сведчанне непераканаўчасці прынятага выканкомам рашэння. Справа ў тым, што прынята яно было 12 чэрвеня, а грамадзянская акцыя гвалтоўна была спынена на дзень раней, а 23-й гадзіне, так што патрабавалася зусім іншае рашэнне — аб правапарушэннях, дапушчаных міліцыяй. Ды яны, як бачым, спешным парадкам былі прыкрытыя... фігавым лістком (дарэчы, папярывым аркушам).

Збіраючы матэрыял для артыкула, гутарыў я і з маці Алега Барысюка, медыцынскай сястрой Аленай Аляксандраўнай. Яна ў той неспакойны вечар вярнулася дахаты пасля візіту няпрояваных гасцей і пра ўсё даведлася ад сына. Аднак дадала, што чакаць гэтага і трэба было, бо яшчэ 10 чэрвеня заўважыла, як прагульваліся пад акном людзі ў міліцэйскай форме. З размовы высветлілася і больш істотнае пытанне: чаму найперш А. П. Мазько, а не хто іншы з брэсцкіх знаёмыя, — сказала Алена Аляксандраўна, — проста высветлілася, што зямлячкі, на радзіліся ў суседніх вёсках Іванаўскага раёна». Не ўтрымаўся, каб не пацікавіцца, ці ведала гаспадыня, што могуць быць непрыемнасці ад гэтых стэндаў? «Так, дапускала і такое, — прызналася яна. — Мяне на ўсялякі выпадак папя-

рэдзілі Лена і яе сябры. Не ведаю, мо і не ва ўсім праўда на іхнім баку, але такіх людзей варта падтрымліваць, не для сябе стараюцца...» Не надта каб весела пасміхнулася: «Думада, завітае хто з улад — заўважыць не толькі стэнды... Колькі ўжо разоў звярталася ў гарвыканком з просьбаю палепшыць жыллёвыя ўмовы, а ўсё па-ранейшаму — з мужам і чатырма дзецьмі жывём у старой, цеснай і сурой кватэры».

Цікава, што праз некалькі дзён пасля здарэння гаспадыню выклікалі ў аддзел унутраных спраў Ленінскага райвыканкома г. Брэста. Там яна (даруем ёй за непаслядоўнасць) дала распіску ў тым, што адмаўляецца ад далейшага захоўвання «злашчасны» стэндаў. Навошта міліцыі спатрэбілася тая распіска, калі стэнды і так ужо не захоўваліся ў кватэры А. А. Барысюк, для мяне загадка. Дзеся «прафілактыкі» або перастрахоўкі? Ці толькі для таго, каб на «законных» падставах вярнуць рэчы іхнім уладальнікам?

Як бы ні было, а стэнды, ужо даволі абтрэленыя, амаль праз тыдзень (Тыдзень памяці!) былі сапраўды вярнуты — прывезены грузавіком у Кавярдзякі і пакінуты каля дома А. П. Мазько. Заставаліся, аднак, яе лісты-скаргі ў розныя інстанцыі, а пазней — і заявы пра галадоўку. Ды, аказваецца, і з імі можна не цырымоніцца. Вось адказ з пракуратуры Брэсцкай вобласці за подпісам намесніка пракурора І. К. Грэчкі: «На Ваши жалобы сообщено, что проведенной прокуратурой Брестской области проверкой нарушения законности по отношению к Вам со стороны работников Ленинского РОВД не установлено...» Адказ гэты датаваны 20 ліпеня 1989 года. Ішоў сёмы дзень, як А. П. Мазько аб'явіла галадоўку пратэсту.

...Я ў кабінете І. К. Грэчкі. Іван Кірылавіч пільна ўзіраецца ў маё пасведчанне: «Ведаеце, не надта давяраю пішучым». Спрабую ўсё ж распачыць гаворку. Іван Кірылавіч ахвотна распавядае, які ўклад робіць абласная пракуратура ў перагляд спраў і рэабілітацыю незаконна асуджаных і пакараных у сталінскія часы.

На Брэсцчыне вернута добрае імя ўжо больш чым дзвюм тысячам людзей. Пра гэта я ведаю, як ведаю і тое, што сам намеснік пракурора ўнёс у гэтую высакародную справу немалы ўклад. Таму наважваюся спакваля перайсці ад самаўпраўстваў мінулых да сёняшніх, зусім свежых: як, маўляў, расцэнываецца нядаўняе паводзіны міліцыі — наколькі законнымі яны былі? Іван Кірылавіч увававідкі насцярожваецца і раздражнёна адказвае: «Ёсць у мяне свая думка наконт гэтага, але выказацца не буду — не я тут галоўны начальнік». Без усякай ужо надзеі пытаюся, ці паступала ў абласную пракуратуру заява ад А. П. Мазько пра аб'яўленую ёю галадоўку? «Паступала, — адказаў мой размоўца, — ды карміць з лэйкі мы нікога не збіраемся...»

Гэтак жа «шчыра» пагутарылі мы і з намеснікам начальніка па палітчасці Ленінскага РАУСа г. Брэста Мікалаем Аляксеевічам Бойкам. Нампаліт не адмаўляў, што ў нядаўняй «сперацыі» ўдзельнічалі яго падначаленыя, але таксама апраўдваў і іх, і самога сябе абавязкам захоўваць дысцыпліну, а заадно і субардынацыю: маўляў, і над намі ёсць камандзіры: які б ні быў загад, а выконвай. «Словам, складана ўсё», — неяк падалося, вінавата паціснуў ён плячыма. Мо нават пашкадаваў, што не можа даць адказу па сутнасці. А мне ў сваю чаргу стала чамусьці шкада яго... З тым і развіталіся.

Дык як жа сумясціць увесь гэты інцыдэнт, яго акалічнасці і сумныя вынікі з курсам нашага грамадства на стварэнне прававой дзяржавы, на ўсталяванне справядлівасці ў дачыненні да кожнага чалавека? Да кожнага, нават калі ён не выклікае ў кагосьці асаблівых сімпатый? Ніякі палітычны няспеласць, ні схільнасць да авантюры, у чым таксама папракаюць А. П. Мазько і яе сяброў па «Мемарыялу», не могуць быць падставай для падаўлення грамадскай ініцыятывы, прычым любымі сродкамі, у абыход не толькі прававых нормаў, а і нормаў маралі. «Неправ тот, у кого меньше прав?» 15-дзённая галадоўка Алены Пятроўны Мазько была якраз адчайным пратэстам супраць гэтага прыціпу.

Алесь КАСКО.

г. Брэст.

□
Хачеў бы падзяліцца на старонках «ЛіМа» сваімі думкамі аб праекце агульных палажэньняў «Перабудовы кіраўніцтва эканамікаў у БССР на прынцыпах самакіраваньня і самафінаансаваньня».

Па-першае, хачу заўважыць, што публікацыя дакумента яўна спазнілася. Між тым, наколькі мне вядома, распрацоўка яго пачалася яшчэ ў сярэдзіне 1988 года, але вось на ўсеагульнае абмеркаваньне вынесены ён чамусьці ўпершыню. Можна, выкажу і спрэчную думку, але складваецца ўражанне, што ўсё гэта «ўтойванне» патрэбна было для таго, каб у апошні момант зацвердзіць праект як закон, без істотных зьменаў і прыцыповага ўліку выказаных заўваг. Гэта тым больш так, што да пачатку перахода рэспублікі на прынцыпы рэгіянальнага гаспадарства засталася менш як чатыры месяцы.

Цяпер па сутнасьці разглядаемага дакумента. Праект складана чытаць, бо ў ім разглядаюцца вельмі вялікія блокі, без патрэбнай, на мой погляд, унутранай структурызацыі, выдзяленьня галоўных момантаў (хача такое выдзяленьне зроблена, напрыклад, і ў агульнасаюзных прынцыпах, і ў аналагічных прыбалтыйскіх канцэпцыях). Гэта нібы і не мае прынцыповага характару, аднак дазваляе шэраг істотных момантаў уводзіць метадам «складаньня», без дастатковай расшыфравкі, размыта. Інакш кажучы, раз-пораз даводзіцца шукаць «іголку ў стоце сена».

Істотны недахоп праекта — яўная нераспрацаванасьць пытаньняў уласнасьці. Так, чакаецца агульнасаюзны закон аб уласнасьці — ён, маўляў, усё і растлумачыць. Але ж распрацоўка пытаньняў уласнасьці — галоўны момант, стрыжань пабудовы дзейнай мадэлі рэгіянальнага гаспадарства разліку. І вось пра гэты стрыжань гаворыцца толькі ў маленькім абзацы II раздзела агульных палажэньняў.

Таксама слаба распрацавана пытаньне падаткаабкладаньня, банкаўскай сістэмы. Аўтары праекта чамусьці не разгледзелі вельмі прынцыповае пытаньне — узаемаадносін рэспубліканскага і саюзнага бюджэтаў. У самым агульным выглядзе разглядаецца кампэнсацыя абласнога і раённага зв'язна мясцовага кіраваньня і г. д.

Патрабуе дадатковай расшыфравкі абзац той часткі праекта, дзе гаворыцца аб магчымых датацыях за кошт сродкаў вышэйстаячага бюджэту мясцовага Савета — ніжэйстаячаму, пры недахопе даходаў у апошніх. Дзеля таго, каб сапраўды стымуляваць ініцыятыву на месцах, а не папураць спажывецкім настроям, трэба было б строга агаварыць выпадкі такой кампэнсацыі.

У V раздзеле праекта выклікае сумненне абзац, дзе мясцовым Саветам прапануецца планы сацыяльна-эканамічнага развіцця распрацоўваць на падставе планаў усіх прадпрыемстваў і ведамстваў, што знаходзяцца на адпаведнай тэрыторыі. Такі падыход ёсць ні што іншае, як загнаная практыка застойнага часу, калі план па тэрыторыі ўяўляў сабой простую суму планаў прадпрыемстваў і арганізацый. Мясцовыя Саветы, на мой погляд, у пэўных умовах не толькі могуць, але і абавязаны распрацоўваць альтэрнатыўны план па тэрыторыі, з улікам яе праблем і запатаньняў. І толькі на наступным этапе выпрацоўваць агульны ўзгоднены план, скажам, на ўмовах кансэнсуса.

Хачелася б таксама звярнуць увагу на пытаньне, якое абавязкова павінна было прысутнічаць у разглядаемым праекце. Гэта спецыфіка рэгіянальнага гаспадарства значнай часткі тэрыторыі рэспублікі пасля чарнобыльскай аварыі. Відавочна, што такія асаблівасці ёсць і будуць, хочам мы таго ці не. Гэта і пытанні рознага роду кампэнсацый, і міграцыйныя працэсы, і пытанні матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння і г. д.

Ёсць яшчэ шэраг заўваг, але каб не злоўжываць цярпеннем чытачоў, скажу, што прапанаваны да абмеркавання праект цяжка назваць беларускай мадэллю рэспубліканскага гаспадарства. Якраз беларускай «начынкi» ў ім і няма.

К. ЛАГОУСКІ,
кандыдат эканамічных навук,
навуковы супрацоўнік Інстытута
эканомікі АН БССР.

г. Мінск.

□
26 жніўня на даручэнні Рады Таварыства беларускай мовы я прысутнічаў на педагогічным схода

дзе настаўнікаў Віцебскага раёна, які адбываўся ў памяшканні педінстытута. Па завядзёньцы падаў запіску ў прэзідыум з просьбай дазволу на выступленне. Сяджу, чакаю, аж пакуль не зразумеў, што мне проста не хочаць даваць слова. Дацягнулі да самага закрыцця нарады і толькі тады па маім асабістым запытанні і з дазволу схода мяне дапусцілі да мікрафона. Відаць, нешта ў маёй асобе кіраўніцтва раёна, якое поўнасьцю «ўпрыгожыла» сабой рабочы прэзідыум, не спадабалася, хача кіраўнік схода ведаць, што я хачу вытупіць, ведаць, аб чым буду гаварыць. Мэта майго выступлення была проста — паспрыяць стварэнню ініцыятыўнай групы па падрыхтоўцы раённага схода Таварыства беларускай мовы.

З пошты «ЛіМа»

- Гасразлік: беларуская мадэль?
- Што хвалюе вайскоўца
- Першы блін...

рыства беларускай мовы. Не паспеў я сказаць аб гэтым, як быў бесцымонна спынены першым сакратаром Віцебскага райкома партыі В. С. Трафіменкам. Маўляў, мы самі на нарадзе дырэктараў школ падбаром патрэбных людзей і ўтворым арганізацыйныя структуры ТБМ. Чаму насуперак платформе партыі аб супрацоўніцтве з прадстаўнікамі самадзейных аб'яднаньняў партыйны кіраўнік адсякае ўсялякую магчымасць дыялога? І што было страшнага ў прапанове стварэння камітэта па падрыхтоўцы раённага таварыства?

Ад каго ж зыходзіць канфрантацыя?
М. ПАУЛАУ,
член Рады Таварыства
беларускай мовы.

г. Віцебск.

□
У Магілёве адбылася цікавая падзея — дэбют «Дыскусійнай трыбуны». Яе ўдзельнікі (інтэлігенцыя, рабочыя, служачыя, пенсіянеры) абмеркавалі праблемы двухмоўя і развіцця беларускай нацыянальнай культуры.

Найбольш яркімі, аргументаванымі, насычанымі канкрэтнымі фактамі і прапановамі мне падаліся выступленні Я. Клімуца, І. Аношкіна, В. Ермаловіча і інш. Да ўсёго яшчэ яны гучалі на роднай мове.

Тэму нават «недагаварылі» — багата засталася заявак невыступіўшых прамоўцаў. Калі праблемы двухмоўя ў рэспубліцы ў асноўным былі высветлены, то праблемы нацыянальнай культуры толькі закрануты, бо не хапіла часу. Дамовіліся, што дыскусія будзе прадоўжана. Тым больш здзівіла паведамленне абласной газеты «Магілёўская праўда» ад 15. 8. 89 г., што чарговая сустрэча — 14 верасня.

Тэма — «Рэгіянальны гаспадарчы разлік: якім яму быць?» Вядома, тэма гэтая таксама актуальная, патрэбная. Але не закончышы адну тэму, кідацца на другую — некай нелагічна. Тым больш, насуперак дамоўленасці. На маю думку, калі не высветліць, не разабрацца ў праблемах і пытаннях нацыянальнай культуры і духоўнасці, то размова пра гаспадарчы разлік будзе фармальнай. Бо культура, духоўнасць рухаюць працэс перабудовы. Няўжо не бачаць гэтага кіраўнікі магілёўскай гарадской арганізацыі таварыства «Веды», пры якой адкрыта «Дыскусійная трыбуна»?

Не абшлось на дыскусіі і без іншых прыкрасцей. Не было мікрафона ў зале. Таму многія пытанні прысутных прамоўцаў проста не чулі, прысутныя таксама не чулі прамоўцаў. Вядучы, старшыня рабочага савета «Дыскусійнай трыбуны» кандыдат філасофскіх навук М. Я. Ліхачоў заяўкі на выступленні таварыства, які яму хацелася. Калі ж не падабалася думка, ці прапанова прамоўцы, то перабіваў: «Не па тэме». Хоць прыклады ці фа-

кты прыводзіліся менавіта па тэме.

Каб не быць галаслоўным, спашлюся на такі факт. Выступленне народнага дэпутата СССР С. Габрусёва выдучы перапыняў не менш пяці разоў, задаваў яму правакацыйныя пытанні, не даваў яму закончыць адказы на пытанні прысутных. Склалася ўражанне, што проста зганяе прамоўцу з трыбуны, хоць той рэгламенту не парушаў.

Але, як кажуць, першы блін комам

В. АРЦЕМ'ЕУ,

член КПСС з 1951 года, ветэран працы.

г. Магілёў.

□
Цалкам згодзен з думкай З. Пазняка, выказанай ім у артыкуле «Яшчэ раз пра двухмоўе» («ЛіМ», 21. VII. 1989), аб тым,

ду ў нацыянальным — не больш чым бюракратычна сафістыка.

Хачелася б узняць яшчэ пытанне аб Беларускай радыё. Я, напрыклад, чытаю беларускую прэсу і рэгулярна слухаю... беларускую праграму радыёстанцыі «Свабода» — у Сярэдняй Азіі. Паслухаць якасна Мінск на сярэдніх хвалях практычна немагчыма і нязручна ўжо ў Вільнюсе (тут я вучыўся чатыры гады ў ваенным вучылішчы).

Ды і ў Беларусі навошта рабіць устаўкі рускіх інфармацыйных праграм (з «Маяка» і г. д.)? Словам, лічу слушна прапанову аб удасканаленні Беларускага радыё. Пераходзе, напрыклад, на доўгія хвалі.

Ю. ЗАЛОСКА,
ваеннаслужачы.

Казахская ССР.

□
За апошні час у арсенале актывістаў мінскай арганізацыі Таварыства аматараў кнігі быў пазашпаны значны вопыт прапагандыскай работы. Яе эканамічны паказчыкі ў Саюзе таксама лічыліся лепшымі. Але на чвэртым з'ездзе аматараў кнігі рэспублікі нечакана ўзнікла ідэя аб скарачэнні яе як самастойнай адзінкі. Сам гэты факт выклікаў на з'ездзе канфліктную сітуацыю.

Паэт А. Вольскі падтрымаў выступленне адказнага сакратара гарадской арганізацыі кнігалюбаў Г. Ігнатковіч: маўляў, нам трэба быць цярлівымі і тактоўнымі. А дэлегат А. Ойстрах заявіў адназначна: скараціць гарадское праўленне аматараў кнігі і ўсё тут...

Члены прэзідыума БТАК чатыры разы збіраліся за «круглым сталом» і чатыры разы прымалі рашэнне: захаваць праўленне гарадской арганізацыі, напалавіну скараціўшы яго. Довады былі самыя грунтоўныя. Напрыклад, мінская гарадская арганізацыя аматараў кнігі — адна з самых буйных у краіне. Яна аб'ядноўвае 1370 пярвічных арганізацый, у якіх больш за 115 тысяч членаў. Працуюць універсітэт «Чалавек і кніга», больш чым 60 клубаў па інтарэсах.

Для разумення сутнасці справы неабходна дадаць наступнае. Прэзідыум гарадской арганізацыі кнігалюбаў (заўважым: адзіны сярод абласных арганізацый рэспублікі) напалавіну скараціў штат, зрабіў яго раённа-нальным, уплывовым механізмам кіравання.

Аднак здаровы сэнс знікае, калі гуляе хваля эмоцый, як гэта здарылася на з'ездзе. Ідэя разбурэння — рызыкаўная ідэя, калі яна не адпавядае закону народнай мудрасці: «сем разоў адмерай». Але яна, надзіва, часта бывае прыцягальнай.

Да дэлегатаў з'езда не былі дэведзены пастанова пасадыжэнняў прэзідыума рэспубліканскага праўлення аб захаванні гарадской арганізацыі як самастойнай адзінкі. Да таго ж, пытанне аб гарадской арганізацыі было вынесена на галасаванне з'езда, хоць на парадку дня яно не стаяла.

І самае, бадай, галоўнае. Як бы высока ні ўзыходзіла наша дэмакратызацыя па нялёгкіх ступенях, высновай павінна быць нізавое зв'язна. А ў дэдазеным выпадку яго пераскочылі і зрабілі ўсё па мерках адміністрацыйна-бюракратычнага парадку: рашэнне наша — лёс ваш. На справе гэта атрымалася так. У 44 членаў праўлення гарадской арганізацыі, якім давер'е аказалі больш 115 тысяч аматараў кнігі, ніхто нават не спытаў, што яны думаюць аб лёсе сваёй арганізацыі, што прапануюць. Тым больш, што гэта арганізацыя мае самастойную эканамічную аснову: яна на гаспадарчым разліку. У яе не менш складаныя задачы, чым у іншых абласных арганізацыях, калі ўлічваць, што яна працуе ў адміністрацыйна-палітычным і культурным цэнтры рэспублікі.

П. ВЕРАБ'ЕУ,

член СЖ СССР.

Ад рэдакцыі. Гэты ліст можна было б пакінуць і без каментарыяў. Нельга не пагадзіцца з думкай нашага чытача аб тым, што разбураць заўсёды лягчэй, чым ствараць, што нельга аддываць карысны вопыт. А парушэнне дэмакратычных прынцыпаў, асабліва калі яно мае месца ў грамадскай (!) арганізацыі, заслугоўвае адназначнага асуджэння.

І ўсё ж такі хачелася б, звярнуць увагу вось на што. Аўтар пісьма гаворыць пра колькасць членаў сваёй арганізацыі, колькасць клубаў і пярвічных, пра эканамічны паказчыкі (хоць і прызнае, што яны — не галоўнае) і г. д. Але ён нічога не гаворыць пра тое, наколькі плённай была дзейнасць сталінай (ды і ўсіх іншых) арганізацый кнігалюбаў для прапаганды кнігі. І перш за ўсё — беларускай.

У ДАКАСТРЫ Ў НІЦКАЙ гісторыі беларускага народа відомы часы — цэлыя стагоддзі, — калі пануючыя класы, чыноўнікі, інтэлігенцыя амаль цалкам выракаліся роднай мовы, культуры, традыцый і звычаяў. Нацыянальная мова, культура захоўваліся і развіваліся тады толькі дзякуючы сялянству. У наш час, у выніку рассялявання вёскі, якое адбылося на працягу апошніх 60 гадоў, і іншых зменаў у грамадстве, знікае апошняя сфера бытавання, жыццядзейнасці нацыянальнай мовы і культуры, высыхае галоўны, самы магутны карань, што жыўці нацыю, — вясковы, сялянскі карань. Доказаў, апаведных фактаў кожны з нас ведае шмат. Дастаткова паслухаць хоць бы радыёперадачу «Сельская раіца»: на беларускамоўныя пытанні радыёкарэспандэнтаў беларуская вёска адказвае, як правіла, па-руску, часта — казённымі, штампаванымі фразамі, або — «трасянкай». І ў гэтай з'яве — галоўная небяспека. Знікае асяроддзе, на якім стагоддзямі трымалася напыянальная культура. Такой крытычнай сітуацыі ў нашай гісторыі яшчэ не было ніколі.

Гэта, лічу, ёсць вынік дзейнасці камандна-адміністрацыйнай сістэмы, бальшам якою быў Сталін. Поўную долю віны і адказнасці павінны ўсвядоміць і ўзяць на сябе беларускія гісторыкі — за тое, што зрабілі не ўсё магчымае дзеля выхавання ў народзе гістарычнай памяці і напыянальнай свядомасці. Непасрэднае дачыненне да праблемы нацыянальнага нігілізму мае, у прыватнасці, гістарыяграфія гісторыі беларускага нацыянальна-вызваленчага руху.

Дамовімся адразу, як разумець паняцце «нацыянальна-вызваленчы рух». Паводле Леніна, гэта грамадскі рух, адной з галоўных задач якога з'яўляецца забеспячэнне адзінства нацыянальнай мовы, свабоды яе развіцця і замацавання ў літаратуры. Гэтым патрабаванням нацыянальнага жыцця найбольш адпавядае дзяржаўнае аб'яднанне тэрыторый з насельніцтвам, якое гаворыць на адной мове. Стварэнне нацыянальнай дзяржавы, падкрэсліваў Ленін, з'яўляецца тэндэнцыяй усякага нацыянальнага руху прыгнечаных народаў (гл.: Творы, т. 20, с. 372). Таму спробы некаторых грамадазнаўцаў падмяніць паняцці — лічыць нацыянальна-вызваленчым рухам чыста класавы рэвалюцыйны рабочы і сялянскі рух супраць царызму, памешчыкаў і капіталістаў — трэба прызнаць ненавуковымі і бясплыннымі: акрамя беспрасветнай бытаніны, яны ў навуку нічога не ўносяць. Такія спробы, у прыватнасці, ласкава праявіліся ў «Очерках истории КПБ, ч. 1» (Мн., 1968, с. 22, 91), у многіх іншых працах беларускіх гісторыкаў 50—70-х гадоў. В. Яфрэмава, напрыклад, пісала: «Формай нацыянальна-вызваленчага руху на ўсходніх землях Расіі, у т.л. і на Беларусі, стала перш за ўсё барацьба сялян за зямлю» («Из истории общественной мысли Белоруссии конца XIX — начала XX в.» Мн., 1972, с. 61). Рабілася гэта свядома — з мэтай аб'явіць сапраўды нацыянальна-вызваленчы рух буржуазна-нацыяналістычным, контррэвалюцыйным, па сутнасці — антынародным. Маю на ўвазе перш за ўсё ацэнкі дзейнасці Беларускай сацыялістычнай грамады і яе газет «Наша доля» і «Наша Ніва» — першых у гісторыі беларускага народа легальных перыядычных выданняў на яго роднай мове. Але пра гэта ніжэй.

Зараз хацелася б спыніцца на пытанні аб нацыянальнай праграме К. Каліноўскага. На жаль, да нас не дайшло амаль нічога напісанага ім па гэтым пытанні. Але беларускія гісторыкі 20-х гадоў (А. Цвікевіч, У. Іг-

натоўскі), спасылаючыся на кнігу палечніка М. Мураўёва генерала В. Ратча, а таксама ўспаміны відных дзеячаў паўстання 1863 г. (як «чырвоных», так і «белых»), адзначалі, што Каліноўскі выступаў з патрабаваннем самастойнай Літоўска-Беларускай рэспублікі, як беларускі патрыёт. Супраць такіх ацэнак у канцы 20-х гадоў і пазней зацята змагаўся С. Агурскі, які лічыў Каліноўскага польскім шавіністам, ідэолагам польскай шляхты, што

скай моладзі ўзніклі народніцкія гурткі. Некаторыя з іх у сваіх нелегальных выданнях («Да беларускай моладзі», «Пісьмы пра Беларусь», «Пасланне да землякоў-беларусаў», «Да беларускай інтэлігенцыі», двух нумарах часопіса «Гоман») заявілі аб існаванні этнічна самастойнай беларускай нацыі, тэарэтычна абгрунтавалі гэты вывад і сфармулявалі праграму беларускага нацыянальна-вызваленчага руху (права беларускага народа «на федэратыўную са-

ціса ў шматлікіх публікацыях прапагандаваў С. Агурскі.

У. Ігнатоўскі ў 20-я гады называў Грамаду «першай сацыялістычнай партыяй на Беларусі, стаўшай на мясцовы беларускі нацыянальны грунт і паставіўшай сабе за мэту развязаць беларускае нацыянальнае пытанне». Разам з тым ён справядліва адзначаў, што сацыялістычная частка праграмы БСГ няясная. Выданыя Грамады, на яго погляд, «найчасцей абыходзяць сацыяльныя пытанні і абмяжоўваюцца палітыч-

ху, людзей, якія стваралі БССР. Яны загінулі. Цудам засталіся жывымі Я. Купала і Я. Колас, але і на іх творчасці не маглі не адбіцца жудасныя гады мсавых рэпрэсій. Болей быць абывавацым у нацыяналізме, «нацдэмаўшчыне» паралізавала нацыянальны пачуцці і свядомасць, творчы патэнцыял тых, хто ацалеў.

Разам з тым прымаўся меру, каб пазбавіць народ гістарычнай памяці. У «Тыповай праграме па гісторыі КП(б)Б», выдадзенай Інстытутам гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б у 1934 г., газета «Наша Ніва» характарызаваўся як апалагет сталыніншчыны. Далей гаварылася пра яе «зрадніцкую ролю», пра «здзелку «Нашай Нівы» з вялікадзяржаўнай рускай контррэвалюцыйнай буржуазіяй у барацьбе супраць рэвалюцыі» (с. 19—20).

У ПЕРШЫЯ пасляваенныя гады ў грамадскай думцы рэспублікі адчувалася пэўнае ажыўленне. У часопісе «Беларусь» у 1945 — 1946 гг. былі апублікаваны артыкулы Ю. Пшыркова «Янка Купала—рэдактар «Нашай Нівы», М. Ларчанкі «Творчасць А. Гаруна», Л. Фіглоўскай пра Каруся Каганца і шмат іншых, у часопісе «Польмя» — артыкул У. Перцава пра К. Каліноўскага.

Неўзабаве, аднак, разгарнулася чарговая ідэалагічная кампанія ў духу 30-х гадоў — барацьба з «бязродным касмапалітызмам і нацыяналізмам». У «Польмі» № 2 за 1948 г. з'явіўся пагромны артыкул В. Барысенкі «Аб некаторых пытаннях гісторыі Беларускай літаратуры», накіраваны супраць публікацыі М. Ларчанкі, Ю. Пшыркова і інш. Яны абвінавачвалі ў тым, што не заўважалі праў класавай барацьбы ў нашаніўскай літаратуры, за тое, што залічвалі А. Гаруна да «купалаўскага напрамку ў літаратуры», а ў цэлым — «у прапагандзе рэакцыйнай тэорыі адзінага патоку». У аснову тэарэтычна бездапаможных «Тэзісаў па асноўных пытаннях гісторыі Беларускай літаратуры», складзеных В. Барысенкам і І. Гутаравым (1949 г.), былі пакладзены «гістарычныя ўказанні таварыша Сталіна», відомыя пастановы ЦК ВКП(б) таго часу і выступленні Жданава ад часопісах «Звезда» і «Ленінград». «Наша Ніва» ацэньвалася аўтарамі як газета буржуазна-ліберальнага, нацыяналістычнага напрамку. Да буржуазна-нацыяналістычнай літаратуры была аднесена творчасць Ядвігіна Ш., А. Гаруна, Г. Леўчыка і іншых нашаніўцаў.

У «Тэзісах аб асноўных пытаннях гісторыі БССР», выдадзеных годам раней (аўтары М. Нікольскі, У. Перцаў, К. Шабуна, Н. Каменская і інш.), яшчэ адчуваўся подых гістарычнай праўды. БСГ характарызаваўся як дробнабуржуазная нацыяналістычная арганізацыя, а яе газета «Наша доля» — як рэвалюцыйна-дэмакратычная.

Але ў 1954 г. пазіцыі аўтараў «Тэзісаў» істотна змяніліся. У першым томе «Гісторыі БССР» БСГ паказана як арганізацыя беларускіх буржуазных нацыяналістаў, якія выступалі супраць рэвалюцыі і «па сутнасці памагалі царызму ў яго палітыцы нацыянальнага прыгнечання», актыўна абаранялі памешчыцкую ўласнасць на зямлю і з'яўляліся злейшымі ворагамі працоўных мас сялянства (с. 362 — 363, 381). Да такіх абсурдных вывадаў не даходзілі нават у 30-я гады. Аўтары свярджалі, што і «Наша Ніва» падтрымлівала царызм, што ўдзел у газеце Цёткі, Купала, Коласа на напрамку газеты не ўплываў (с. 464). У выніку атрымлівалася, што рэвалюцыянеры-дэмакраты супрацоўнічалі ў газеце, якая выступала ў падтрымку царызму, і самі служылі той жа мэце.

(Працяг на стар. 12).

КАНЦЭПЦЫЯ ПРАЎДЫ

Аб асвятленні гісторыі беларускага нацыянальнага руху

Міхась Біч,
доктар гістарычных навук

выступала за аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. Ігнатоўскі ўжо ў 1930 г. стаў ахвярай сталінскіх рэпрэсій і пункт гледжання Агурскага перамог. Праўда, у канцы 30-ых гадоў Каліноўскага зноў прызналі рэвалюцыйным дэмакратам, а ў 1945 г. акадэмік АН БССР У. Перцаў апублікаваў артыкул, у якім падкрэсліў, што Каліноўскі змагаўся за ўтварэнне самастойнай Літоўска-Беларускай рэспублікі і ацаніў гэта станоўча. «Тэзісы аб асноўных пытаннях гісторыі БССР» (1948 г.), адным з аўтараў якіх быў Перцаў, не адмаўлялі наяўнасці ў Каліноўскага адначаснага лозунга, але ён апэньваўся ўжо як памылковы. А ў першым томе «Історыі БССР», выдадзеным у 1954 г. пад рэдакцыяй У. Перцава, К. Шабуны і Л. Абцэдарскага, свярджалася, што «намер стварэння Літоўска-Беларускай рэспублікі, адарванай ад Расіі, Каліноўскаму прыпісалі беларускія буржуазныя нацыяналісты». Такім чынам, У. Перцаў цалкам адмовіўся ад сваёй ранейшай пазіцыі ад гэтым пытанні. Погляды Каліноўскага, заявіў ён далей, «адпавядалі даўнім імкненням беларускага народа ўз'яднацца з вялікім рускім народам у адзінай братняй сям'і». Як бачым, аўтары і рэдактары кнігі прыпісалі Каліноўскаму намер ажыццявіць тое, што ў канцы XVIII ст. здзейсніла імператрыца Кацярына II. Відомы беларускі філосаф І. Лупчыцкі ацэньваў патрабаванне незалежнай Літоўска-Беларускай рэспублікі ў час паўстання 1863 г. як контррэвалюцыйнае і рэакцыйнае. З такой ацэнкай у 50-я гады пагаджаўся і А. Смірноў. Апошні, аднак, у пачатку 60-х гадоў прызнаў яе памылковай, немарксісцкай. Пазней беларускія гісторыкі ўвогуле не сталі ўпамінаць пра пастаноўку Каліноўскага пытання аб утварэнні самастойнай Беларуска-Літоўскай рэспублікі, абмяжоўваючыся агульнай фразай, што ён выступаў за права ўсіх народаў на самавызначэнне свайго лёсу.

Пасля незвычайна жорсткай расправы з паўстанцамі 1863 г. і ўсім, хто ім дапамагаў, вызваленчы рух на Беларусі адраджэўся толькі з часу другой рэвалюцыйнай сітуацыі, якая ўтварылася ў Расіі ў канцы 70-х — пачатку 80-х гадоў XIX ст. Менавіта ў той час сярод беларусаў-студэнтаў пецярбургскіх і іншых ВНУ, а таксама мясцовай вучнёў-

мастойнасць у сям'і іншых народнасцей Расіі».

Назвам твораў беларускіх народнікаў — выдатныя помнікі нацыянальнай грамадскай думкі. Аднак да пачатку 70-х гадоў яны па сутнасці замоўчваліся ў нашай гістарыяграфіі. Я. Карнейчык нават у спецыяльнай маннаграфіі, прысвечанай праблеме ўтварэння беларускай нацыі (1969 г.), абышоў праграму і дзейнасць вядомай яму групы «Гоман», ідэю «Гомана» не раскрываў і ў школьным падручніку па гісторыі БССР Л. Абцэдарскага, М. Баранавой і Н. Паўлавай (12 выданняў) і нават у навуковым дапаможніку для студэнтаў — гісторыкаў, выдадзеным у 1981 г. пад рэдакцыяй А. Ігнаціні і В. Чапко. Думаецца, што рабілася гэта свядома — з мэтай не даць наступіўшым гісторыкам, школьнай і студэнцкай моладзі матэрыялу, на якім магло прарасці зерне нацыянальнай свядомасці. Названы аўтары і рэдактары разам з кіраўнікамі былых міністэрстваў асветы і вышэйшай адукацыі БССР яўна ігнаравалі акадэмічную «Гісторыю Беларускай РСР», т. 2 (1972 г.) і маннаграфію С. Самбук «Общественно-политическая мысль Белоруссии во второй половине XIX в.» (1976 г.), дзе «Гоман» і іншыя выданні беларускіх народнікаў разгледжаны даволі грунтоўна. У 1985 г. усе яны апублікаваны ў зборніку «Публицистика белорусских народников» (укладальнікі С. І. Александровічы). Але тыраж зборніка (2 тыс.) зусім невялікі і вядомасць яго, відаць, не выйшла за межы вузкага кола спецыялістаў-даследчыкаў.

Н АСТУПНЫ этапны момант у развіцці беларускага нацыянальна-вызваленчага руху звязаны з узнікненнем Беларускай сацыялістычнай грамады.

Першымі гісторыкамі БСГ у 20-я гады выступілі яе актыўныя ў мінулыя дзеячы і аднадумцы: Аляксей Бурбіс, Зміцер Жылуновіч, Язэп Дыла, Антон Луцкевіч, Фёдар Турук і інш. Аўтары абаніраліся пераважна на свае ўспаміны, падмацоўваючы іх асобнымі дакументамі і матэрыяламі з асабістых архіваў. Адзначым, што без гэтых публікацый не можа абысціся і сучасны даследчык гісторыі беларускага нацыянальнага руху. Аднак яны патрабуюць уважлівых крытычных адносін, бо ў іх сустракаюцца розныя недакладнасці і супярэчнасці, перабольшваецца размах дзейнасці БСГ і яго ўплыў на масы і сама яна ў той ці іншай ступені ідэалізуецца. Аналагічным чынам пісалася тады, дарэчы, і гісторыя Бунда. Разам з тым трэба адзначыць, што ў органе ЦК КПБ «Вперёд» відны дзеяч Кампартыі Літвы Алексанггарэціс у 1923 г. яўна пераменшваў ролю і значэнне БСГ, характарызуючы яе як арганізацыю ледзь не фіктыўную. Ацэнку Ангарэ-

ным зместам. Першае месца займае барацьба з рускім самаўладствам». У. Ігнатоўскі першы ў 20-я гады заўважыў і правільна ацаніў замену ў выданнях БСГ лозунга «Пралетары ўсіх краёў, злучайцеся!» на лозунг «Працавіта беднота ўсіх краёў, злучайцеся!» Гэта, як адзначыў даследчык, сведчыла аб тым, што БСГ «пачала глядзець на сябе хутчэй як на сялянскую, чым на пралетарскую арганізацыю». Легальная газета БСГ «Наша доля», паводле Ігнатоўскага, была «не класавая-сацыялістычнай», а нацыянальна-дэмакратычнай». Зусім не ідэалізаваў Ігнатоўскі і «Нашу Ніву», якую характарызаваў як «ліберальную газету». «Наша Ніва», пісаў ён, «з класавым кірункам зусім парвала і стала на грунт адзінага нацыянальнага фронту». Разам з тым Ігнатоўскі падкрэсліў, што «Наша Ніва» вельмі часта «з ліберальнага грунту сыходзіла ў бок народніцкага дэмакратызму» (У. Ігнатоўскі, «Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пачатку XX ст.» Мн., 1928, с. 207—218). З гэтым нельга не пагадзіцца і зараз.

У 20-я і 30-я гады па пытаннях гісторыі БСГ і КПБ нярэдка выказваліся кіраўнікі Нампартыі Беларусі. Так, першы сакратар ЦК КПБ А. Крыніцкі ў палітычнай справаздачы Х з'езду КП(б)Б у студзені 1927 г. адзначыў, што «да Кастрычніцкай рэвалюцыі дробнабуржуазная інтэлігенцыя розных палітычных адценняў была гегемонам у пытаннях нацыянальнага руху ў Беларусі». «Большая частка гэтых групавак, — гаварыў ён, — абымалася БЕЛАРУСКАЯ сацыялістычнай грамадой, у якую ўваходзілі як элементы надэскага толка, так, галоўным чынам, эсэраўскія і народніцкія элементы. Да кастрычніка 1917 г. ў БСГ намецілася левае ядро работнікаў, частка якіх пазней увайшла ў камуністычную партыю».

У 1928 г. першы сакратар ЦК КПБ В. Кіорын, падкрэсліваючы непралетарскую сутнасць БСГ, адзначыў разам з тым, што «Грамада была сапраўды нацыянальна-рэвалюцыйнай» («Звезда», 1928, 19.04).

Аднак ужо ў 1929 — 1930 гг. па падказцы зверху пачала разгортвацца барацьба з так званымі «нацдэмамі». У снежні 1929 г. бюро ЦК і прэзідыум ЦК КП(б)Б прынялі спецыяльную рэзалюцыю, ухваленыю затым на студзенскім (1930 г.) пленуме ЦК КП(б)Б. У якой старшыня ЦВК БССР А. Чарвякоў быў абвінавачаны ў ідэалізацыі «буржуазных нацыянальных дэмакратычных партый Беларусі». Адначасова пад удар трапілі З. Жылуновіч, У. Ігнатоўскі. Як бачым, атака пачалася перш за ўсё на выдатнейшых прадстаўнікоў беларускай сацыяльнай інтэлігенцыі, відных дзяржаўных і партыйных дзеячаў рэспублікі, у мінулым — актыўных удзельнікаў нацыянальна-вызваленчага ру-

Кнігарніс

І. ПТАШНИКАУ. Найдорф. Аповесці. Аўтарызаваны пераклад на рускую мову. Мінск, «Юнацтва», 1989.

У серыю «Бібліятэка юнацтва» увайшлі два найбольш значныя творы Івана Пташнікава «Найдорф» і «Лонва», перакладзеныя на рускую мову В. Шчадрыной і М. Гарбачова. За «Найдорф», як вядома, аўтару прысуджана Дзяржаўная прэмія БССР імя Януба Коласа. У творы праўдзіва адлюстравана ваенная жыццё беларускай вёскі, першыя дні пасля вызвалення ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Шырокае кола праблем ахоплівае і «Лонва».

С. ШУШКЕВІЧ. Веселі дятлікі. Вершы. На Украінскай мове. Для дашкольнага ўзросту. Кіеў, «Веселка», 1989.

Тыражом 208 тысяч экзэмпляраў выйшла гэтая кніжка вершаў Станіслава Шушкевіча, адрасаваная самым маленькім. Творы на Украінскую мову пераклаў Абрам Кацнельсон. Дарчы, гэта не першая сустрэча юных чытачоў братняй Украіны з творчасцю С. Шушкевіча. Яшчэ ў 1963 годзе ў Кіеве выдавалася яго кніжка «Лясная калыханка».

А. КАМАРОЎСКІ. Заварожаны мяч. Аповесць. Для сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту. Мінск, «Юнацтва», 1989.

«Аповесць Алеся Камароўскага «Заварожаны мяч» — першая ластаўна ў беларускай літаратуры на футбольную тэму... Як спецыяліст адзначу, што аўтар аповесці дасягнуў галоўнага, яскрава паказаў футбол: футбол — гэта штодзённая цяжкая праца і пошук на шляху павышэння майстэрства, — так піша ў прадмове да кнігі заслужаны майстар спорту СССР Э. Малафееў. Расказваючы пра жыццё футбольнай каманды, пісьменнік паказвае перш за ўсё, як у спартыўным паядынку выходзіць сумленнасць, вернасць любімай справе».

Замест прадмовы

Вацлаў Ластоўскі на пачатку нашага стагоддзя напісаў:

Формаў струпелых я вораг
дасконны,
Сцежак стаптаных не зношу ў
тварэнні.
Новым памкненням даць новыя
формы,
Новыя словы і дум выражэнне
Стаўлю я мэтай!

Але жаданне стабільнасці і спакою найчасцей перамагае ў душы чалавека прагу да пошукаў і адкрыццяў. Ва ўсе часы за кожнае адхіленне ад стаптанае сцежкі рызыкванту даводзілася дорага плаціць. Канец XX стагоддзя таксама не выключэнне. Прыхільнікі ўзносяць наватараў і авангардыстаў на недасягальную зямлю воку вышыню, а супраціўнікі кідаюць у бездань, сцвярджаючы, што ўсё ў гісторыі было, што, патануўшы на ўзбочыне, мастацтва заўжды вярталася ў традыцыйна-класічную, наезджаную каляіну.

Даказаць, што і першыя і другія маюць рацыю, — не цяжка. Але агульнапрызнанай аксіёме «факты — рэч упартая» прырэчыць крылатае выслоўе Бальзака «Няма нічога дурней за факт».

У 1957 годзе, у часы, з якіх бярэ адлік пакаленне «тутэйшых», адна паэтка ў сваім дэспіку запісала: «Ды не ўсё варта і ў дэспік заносіць: то вальнадумствам пацягне, то яшчэ чым...» Не дзіва, што народжаным пад зоркаю страху і перасцярогі няпроста мець шырыню мыслення, талерантнасць поглядаў, разумець, што могуць і павінны, прынамсі, у мастацтве, плённа суіснаваць шлях традыцыйны і наватарскі. А што казаць пра тых, якія нарадзіліся раней? І ўсё ж менавіта ў застойныя, нялёгка для нацыянальнай культуры гады, з'явіўся Аляксей Разанаў, пра якога крытыка сказала, што «ён сам школа і сам напрамак». Ды не адзін Гаўрыла ў Полацку, як гаварылі калісці нашыя продкі. І ўсё часцей і часцей то адзін, то другі непакорлівы творца за прыкладам А. Разанава спрабуе «новым памкненням даць новыя формы». Імкненца да гэтага і Адам Глобус, аўтар паэтычнага зборніка «Парк» (1988) і кніжкі апавяданняў «Адзінота на стадыёне» («Мастацкая літаратура», 1989).

Штрыхі да партрэта героя

Толькі сёння наша традыцыйна сялянская літаратура разбавілася крыху гарадской плыню. Дыскрымінацыя нацыянальнай мовы і культуры, якая цягнулася на працягу дзесяцігоддзяў, зашкодзіла гэтай натуральнай з'яве рэалізавацца ў належны час. У выніку сёння наша літаратура нагадвае калеку з непамерна развітым тулавам і ножкамі карліка. І таму гарадская плынь, якая знаходзіцца ў зародковым стане, набыла ў нас не заўсёды апраўданае азначэнне наватарскай. Наватарства ж яе толькі ў адным выразна пакуль што засведчыла сябе — яна прывяла з сабой новага героя. У нейкай ступені гэтага героя характарызуюць радкі з Глобусава верша «Да аўтапартрэта»:

Я той, у нім забыталіся
страсі.
Хто хоча працай выратаваць
хворых.
Хто не паспеў пануль яшчэ
упасці,
Той, хто змяшае разам радасць
з горам.

Канешне, калі падыходзіць з эстэтычнага пункту гледжання — гэты далёка не паэтычны шэдэўр. Але тут выяўлена істотнае адрозненне лірычнага героя «тутэйшых» ад герояў папярэдніх пакаленняў. У адрозненне ад ранейшага ідэальнага героя,

які ніколі не здольны ўпасці новы яшчэ толькі не паспеў гэтага зрабіць. Гэта першы момант, другі — асяроддзе, у якое жыве герой, яно таксама іншае. Новы герой, ізноў па выказванні Глобуса,

...там, дзе крышаць неба
самалёты,
Дзе цяжкі руйнуюць рэшткі
цішы,
Дзе чалавек пакутліва самотны,
І дзе не можа быць ніякі іншы.

Пакутліва самотны герой, бадай, традыцыйны ў нашай літаратуры. Згадаем, да прыкладу, творчасць М. Гарэцкага ці

данага крэматырыя атрымлівае заказ зформіць... дырк. З'едліва ўсмішка будзённасці... Трагедыя ці фарс з жыцця «маленькага» чалавека? Відаць, усё залежыць ад канкрэтных абставін!

Да характарыстыкі абставін

Герой А. Глобуса, сучаснік і равеснік аўтара, прадстаўнік пакалення ў нейкім сэнсе загубленага, народжанага паміж дзвюма адлігамі, у бяспасце. Менавіта тады найбольшага

(«Аголеная ў тралейбусе») і г. д. Аднак гэтае імкненне стварыць свой уласны свет, недасягальны для асяроддзя, так і застаецца нерэалізаваным. Часамі героям удаецца «ўзняцца над тлумам» і «быць вышэй», як уладкаванаму і забяспечанаму Чэсю, які, здаецца, найбольш адаптаваўся ў свеце «дарослых». Аднак, калі яму захацелася ўзняцца яшчэ вышэй, ён, дакрануўшыся да столі, пад тонкім пластом крэйд адчуў непрабіваемы бетон. І «... апусціўся долу на тое самае месца з якога ўзлятаў, і

НЕ ПРЫМУШАЙЦЕ СКІДАЦЬ КАПЯЛЮШ

Чытаючы апавяданні Адама ГЛОБУСА

М. Стральцова. Толькі гэтая пакутлівая самота героя тлумачылася ў розныя часы парознаму: то неадпаведнасцю яго больш тонкай душэўнай арганізацыі навакольнаму асяроддзю, то раздвоенасцю існавання «паміж сталіцай і мястэчкам». У герояў А. Глобуса адсутнічаюць як першыя, так і другія прычыны. Па інтэлектуальным і духоўным узроўні яны сярэдня прадстаўнікі свайго асяроддзя. І ім не толькі «падабаецца мікрараён: жалезны дух у канструктыўным целе», але яны адчуваюць «сваю адпаведнасць класічнаму праспекту». Дзе ж тады вытокі гэтага пачуцця пакутлівай самоты, якое гэтак жа арганічна ўвайшло ў іх жыццё, як і ў жыццё выкінутых на бераг рыбі — гарадскіх выскоўцаў?

Герой А. Глобуса — мастак. І не толькі таму, што ў большасці апавяданняў («Заказ», «Капялюш пажарнага колеру», «Паміж папярэднім і наступным», «На фоне барака» і інш.) гэта яго прафесія. Ён мастак па прызыванні душы. Гэта чалавек, які не толькі хоча нешта ствараць, але і свядома жадае вылучыцца з масы, стаць асобай.

Сярод названых і вядомых нам планет шукаем новых, каб паспець назваць сябе на белай пляме карты.

Так напісаў А. Глобус у паэтычным зборніку «Парк». І сараўды яго герой хоча найперш ствараць самога сябе. Ён не хоча быць «карлікам на абцасах», якога, калі не бачыш, а чуюш хаду, уяўляеш веліканам. Не хоча гэты герой і быць у чарзе ні цацвёртым, ні трэцім, ні нават другім, яму патрэбна толькі першае месца. А першае месца часцей за ўсё занятае. І не заўсёды тым, хто лепшы ці разумнейшы. Герою ж застаецца за знешняю браватай і позай схваць свой смутак і расчараванне. Што ён, зрэшты, і робіць. Да прыкладу, надзеўшы шыкоўны капялюш пажарнага колеру, дражніць сонную мяясць абывацельскага побыту. Аднак занадта мала ў яго душэўных сіл, каб да канца супрацьстаяць асяроддзю, да канца заставацца самім сабой. І таму аблаяны і абражаны герой-мастак скідае свой капялюш, забівае ў сабе мастака, асобу і робіцца, як усе. Прынамсі, знешне. Здаўшыся на міласць пераможцаў, ён сумленна выконвае іхнія заказы, ад якіх адна карысць — добрыя грошы («Заказ»).

Часам ён працуе не толькі дзеля грошай. «Працаваць у яго атрымліваецца. Ён здатны рабіць і лепш, і больш, але не вытрымае фонд зарплаты, і ў планавым аддзеле зляццяць прэміі, таму робіцца столькі, колькі трэба...» («Аголеная ў тралейбусе»). Аднак ні Чэсь, герой гэтага апавядання, ні Вадзім, са зганага вышэй «Заказу», не маюць радасці ад свае працы. Першы робіць прыгожыя кравы, другі замест жа-

свайго апагею дасягнула «гіганцкая інсцэніроўка, тэатральнае відовішча нябачанага маштабу», дзе галоўную ролю выконвала пудзіла мёртвай свабоды. (В. Гросман). І на агромністым стадыёне нашага жыцця, дзе адбывалася гэтае відовішча, кожны з мільёнаў глядачоў адчуваў сябе адзінокам і бездапаможным, як на хаўтурах. Тыя, што нарадзіліся раней, яшчэ памяталі часы, калі свабода, справядлівасць і праўда падавалі прыкметы жыцця. Пакаленню ж «тутэйшых» быў накіраваны час мерцвякоў, якіх кашчунна і цыннічна прымушалі лічыць за жывых. Не дзіўна, што такое становішча выклікала пратэст. Часам нават неўсвядомлены і скіраваны зусім у іншы, чым трэба, бок.

Герой А. Глобуса не прымае той «сістэмы», якая ўвайшла ў адносіны, жыццё і побыт сучасніка. Аднак непрыняцце гэтае досыць декларатыўнае і сацыяльна-палітычнымі прычынамі не тлумачыцца. Вось маналог галоўнага героя апавядання «Сістэма»: «Не магу я, Швед, не магу ў іхній сістэме жыць, па паркету хадзіць, на цэментовыя твары глядзець. Лепш у падвале па цэменце хадзіць ды на людзей глядзець. Пяць год я на жываце поўз. Ведаеш, я ж пад інтэлектуала каціў... А больш не магу, бо яны не б'юць, яны плююць у душу... Усё робіцца толькі з спіноў. У вочы толькі добрыя словы, а за спіноў бруд». У выніку і пратэст герояў супраць гэтай сістэмы хутчэй маральны, чым сацыяльны. І, апрача таго, у нейкай ступені падлеткавы. Так, нягледзячы на ўзрост (а героям А. Глобуса часцей за ўсё 30, а то і больш) — яны выяўляюць псіхалогію падлеткаў. Растлумачыць сацыяльную інфантальнасць пакалення, народжанага застоём, — абавязак псіхологаў і сацыёлагаў. У апавяданнях жа А. Глобуса пераканаўча, на маю думку, адлюстраваны сам тып свядома адлучанага ад сацыяльна-грамадскага жыцця, зняверанага ў магчымасці якіх-небудзь пазітыўных змен, веча маладога (да пенсійнага ўзросту) нашага сучасніка.

Пратэст трыццацігадовага пераростка скіраваны ў першую чаргу супраць пакалення старэйшых. Аднаўляецца іхняя мараль, звычкі, эстэтычныя і этычныя каштоўнасці. У падвалах ці бункерах, як іх называюць Бэры, Шведы і іншыя, ствараецца свая «сістэма», жорсткая, але ў нечым і прымітывна справядлівая, са сваімі маральнымі законамі і нормамі («Сістэма»). У другіх герояў так далёка пратэст не захоўваецца: яны дражніць добрапрыстойную публіку рознакаляровымі шкарпэткамі («Хто з нас не хацеў навучыцца ездзіць на ровары без рук?»), каб зняць нервовае напружанне, б'юць посуд ва ўласнай хаце

назаўсёды... страціў, знішчыў сваю здольнасць уздымацца...»

Безумоўна, не А. Глобусу належыць прырытэт у выяўленні трагедыінасці быцця сучаснага чалавека. Трагедыінасці, абумоўленай прычынамі сацыяльнымі. Спраба адлюстраваньня гэты трагізм будзённасці назіраецца ў творах В. Гігевіча. Цьмяная і, здаецца, на першы погляд, беспадстаўная незадаволенасць яго герояў сваім жыццём штурхае іх на нечаканыя ўчынкi, змушае да пастаяннай рэфлексіі. У аповесці «Пярэварачень» герой нават скончыць жыццё самагубствам. Аднак вялікая загана гэтых твораў у тым, што тут занадта многае не дагаворваецца, рэчы не называюцца сваімі імёнамі. Прычыны душэўнай драмы герояў В. Гігевіча не ў адварнасці ад звыклага высковага асяроддзя, высокая мараль якога супрацьстаяла прагматычнаму і бездухоўнаму ў асноўным гарадскому побыту. У век НТР мільёны людзей міруюць з вёска ў горад, але ні ў адной літаратуры туга па высковых краяхах не дасягае такіх памераў, як у нас. Можна было б абвінаваціць нашых пісьменнікаў у прадуржасці, калі б жыццё не пацвярджала гэтай тэндэнцыі... І не дзіва — паміж горадам і вёскай у нас пралягае бездань. У бытавой паўсядзённай свядомасці зрусіфікаванага горада вёска, якая захоўвае нацыянальныя традыцыі, — рэзервацыя, дзе жывуць ніжэйшыя па інтэлектуальным і духоўным узроўні асобы, плебеі, якія не толькі наводзіць сябе, але і гаварыць па-культураму (значыць па-руску) не ўмеюць. Вясковец, трапіўшы на гарадскі брук, каб далучыцца да асяроддзя «патрыцыяў», павінен адмовіцца не толькі ад высковых звычак і норм маралі, але і ад свайго імя (замест Баляслава стаць Барысам, замест Марысі Машай і г. д.), пазбаўіцца свайго высковага (беларускага) акцэнта ў вымаўленні... Але нават і пасля таго, як ён цалкам вырачыцца свайго «я», для мяшчан ён застаецца істотай ніжэйшага гатунку... «колхозніком», «дэравней» і г. д. Анімічная паэма «Як мяне адваджвалі ад «Талакі», куды больш расказа будучым пакаленням пра гэтую трагедыю сучаснага беларуса, чым усе разам узятая творы сучаснай літаратуры, сусветную беспрычынную тугу якіх без спецыяльных гістарычных каментарыяў ніхто не будзе ў стане зразумець...

Герою А. Глобуса няма падстаў рабіцца нацыянальнымі «пярэваратнямі», яны такія ёсць ад нараджэння, па праву гарадскога паходжання... Аднак жыццёвага, рэальнага абгрунтавання іхняй «сусветнай тугі» ў творах маладога літаратара няма.

Будзем добразычлівыя...

Здольны праявіць, але...

Занадта захаляецца чыста знешнімі эфектамі. Занадта імкнецца спадабацца масаваму чытачу пры дапамозе знешніх, танніх прыёмаў. Чаго варта, да прыкладу, прэтэнцызная назва «Аголеная ў тралейбусе»? Ці паўднёвая экзотыка ў апавяданні «Паміж папярэднім і наступным», дзе рэфлексія расчараванага героя суправаджаецца гаданнем даўно вымерлага папугая ара, курортным (вядома ж, нязвыклым) раманам і выссанымі з пальца філасофскімі развагамі пра сэнс чалавечага існавання. У гэтым экзатычным свеце і звыклія прадметы набываюць нязвыклія якасці: сонца робіцца «флуарэсцэнтным», каларовыя фотаздымкі «авілінаватымі», а жанчыны «свечыцца сонечнасцю»...

А. Глобус выбраў няпростую манеру апавядання: мінімум каментарыяў і тлумачэнняў аўтара і максімум самавыяўлення герояў ва ўчынках, паводзінах і дыялогах. Аўтар павінен быць і вялікім псіхологам і густоўным мастаком, каб адабраць найбольш характэрныя факты, словы, выказванні, якія здольны многае гаварыць у падтэкст. Не дзіва, што далёка не заўсёды гэта яму ўдаецца. Часам адбываецца «слізганне па паверхні», сцвярджэнне аўтарскай ідэі «ў лоб». Маю на ўвазе апавяданне «Дарма», дзе праз дыялог двух пенсіянераў, былых калег па працы, адзін з якіх калісьці «выжыў» з месца другога, праводзіцца славуцкая багдановічэўская думка: «І нашошта спыталіся так, напружаючы ўсе свае сілы, калі ціха паўзучы чарвяк усё ж дагнаў нас ля самай магілы». У тым жа шэрагу і апавяданне «Вентыляр», дзе робіцца спроба выявіць жыццёвую філасофію прагэтайкоў трох розных пакаленняў — бацькі, сына і ўнука.

Варта адзначыць, што А. Глобусу няблага ўдаецца і традыцыйная для нашай літаратуры роля апавядальніка. Згадаем апавяданне «Койданава», дзе ідзе паэтызацыя асветленага дзіцячымі ўспамінамі мстачковага побыту. Вобразы койданаўскіх мстачкоўцаў паспраўднаму каларытныя і запамінальныя. Эпізоды з іх жыцця падаюцца са шчырай заміланасцю і добразычлівым аўтарскім гумарам.

Карацей, Глобус сцвердзіў той факт, што можа ён пісаць творы і ў традыцыйным стылі. Можна, аднак не піша. І, думалася, не толькі з-за аднае ўласцівае свайму пакаленню ўпартасці. Відаць, праявіў у нечым не задавальняе той шлях, якім ідзе сёння наша літаратура. Зрэшты, не аднаго яго... Нязвыкла пачыналі свой шлях многія. Згадаем, напрыклад, А. Наўроцкага. Лёс Наўроцкага, які быў вызначаны многімі аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі момантамі, не дазволіў раскрыцца яго таленту. І гэты лёс у многім, думалася, павінен стаць перасцярогай для шчырых прыхільнікаў роднай культуры. Не трэба перашкаджаць чалавеку ісці тым шляхам, які ён выбірае для сябе сам.

Будзем жа добразычлівыя і талерантныя ў дачыненні да творцаў. У тым ліку і да А. Глобуса. Не будзем змушаць літаратара здымаць ягоны, у многім нязвыклы для нас, капялюш пакарнага колеру, калі самому А. Глобусу ў ім добра. Не будзем пры адным толькі з'яўленні гэтага капялюша раздражняцца і абражаць мастака, пастараемся зразумець, чаму і нашошта ён гэты нязвыклы ўбор носіць.

Галіна ТЫЧКА.

ДА РАМАНАУ «Непрыкаяны маладзік», «Святыя грэшнікі», іншых буйных твораў Алесь Асіпенка прыйшоў, маючы багаты жыццёвы і творчы вопыт. Перад вайною ён вучыўся на гістарычным факультэце Віцебскага педінстытута, настаўнічаў, пайшоў у партызаны, неўзабаве стаў памочнікам камісара па камсамолу аднаго з атрадаў. Гітлераўцы спалілі яго хату; маці і сёстры, ратуючыся ад расстрэлу, хаваліся ў чужых людзей. Асабліва далася ў знакі зіма 1942 года. Пачалася блакада, шматлікія атакі карнікаў. У час аднаго з баёў А. Асіпенка правёў

вайной. Запознена выступіў і з першай кнігай «Лёд растае» — споўнілася трыццаць дзевяць... Затое дэбют атрымаўся ўпэненым, адчуваўся добрае веданне жыцця, умненне са шматлікіх жыццёвых сітуацый і калізій адбіраць найбольш важнае, тыповое. А. Асіпенка ў пачаткоўцах не хадзіў. Наступныя зборнікі — «Подых кветак і працы», «Дарога ў даль» пацвердзілі, што ў літаратуру прыйшоў аўтар са сваім мастакоўскім поглядам, надзвычай чуйны да сучаснасці.

Першым значным набыткам А. Асіпенкі стала аповець «Абыты кут». Як і ў ранейшых яго творах, у ёй, здавалася б,

Віншуем!

КАБ РАСТАВАЎ ЛЁД

Алесь АСІПЕНКУ — 70

у халоднай, змешанай са снегам балотнай вадзе, некалькі гадзін. Здароўем і дагэтуль пахваліцца не мог, а тут — адкрыліся ранейшыя раны.

Апынуўся за лініяй фронту, лячыўся ў шпіталі, вучыўся ў дыверсійнай школе, на партыйна-савецкіх курсах. У партызанскім доме адпачынку пазнаёміўся з Кузьмой Чорным. Асмеліўся, паказаў любімым пісьменніку сёе-тое з напісанага. Мікалай Карлавіч уважліва прагэ тэкст, сказаў словы, якія тады акрылілі, а потым запамініліся на ўсё жыццё, — «Не кідайце гэтак працы». Лёгка сказаць — не кідайце, калі працягвалася вайна, былі іншыя турботы і клопаты, далёкія ад літаратурных.

У 1943 годзе А. Асіпенку накіравалі на камсамольскую работу ў толькі што вызваленую ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Магілёўшчыну, быў першым сакратаром Краснапольскага райкома камсамолу. Надоўга звязаў лёс з моладдзю. Праз год пачаў працаваць у рэдакцыі газеты «Чырвоная змена», прайшоў шлях ад карэспандэнта да рэдактара газеты. У 1953 годзе быў створаны новы літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс «Малодосць», і А. Асіпенка перайшоў на працу ў яго рэдакцыю. Быў загадчыкам аддзела, адказным сакратаром, намеснікам галоўнага рэдактара, галоўным рэдактарам. Пазней слова «галоўны» яшчэ двойчы фігуравала ў яго біяграфіі. Працаваў галоўным рэдактарам кінастудыі «Беларусьфільм», а з 1976 года да выхаду на пенсію — галоўным рэдактарам штодзённіка «Літаратура і мастацтва».

Першае апавяданне А. Асіпенка надрукаваў у 1945 годзе, але сталай літаратурнай працай займаецца з 1953-га. Неабходна было навіставаць адабраныя

сітуацыя лакальная, традыцыйная. Расказваецца, як учарашні выпускнік сярэдняй школы Яна Сітоў, не прыжыўшыся ў горадзе, вяртаецца ў вёску. Аднак пісьменніку ўдалося перадаць усю шматграннасць жыцця, з аднолькавым майстэрствам паказаць і тыя здаровыя сілы, што здольны рухаць вёску наперад, і ценявыя моманты, калі яшчэ адчувальны быў уплыў прыстасаванцаў розных масцей, хто не супраць пагрэць руці ля народнага добра. Каларытна, аб'ёмна выпісаў А. Асіпенка і свайго галоўнага героя, і тых, з кім яму давялося ўступіць у барацьбу, — брыгадзіра Цопу, унучка Сцяпана Мануху, старшыню калгаса Чукра і іншых.

Высока ацаніў аповець «Абыты кут» В. Быкаў. На старонках часопіса «Полымя» (№ 7, 1964, «Таленавітая аповець») ён пісаў: «Дагэтуль мы не мелі на нашай беларускай паліцы такіх твораў аб нашай самай надзённай сучаснасці, дзе б з гэтай праўдзівасцю, тантам, з гэтай сардэчнасцю і веданнем справы быў узняты цэлы пласт сучаснага жыцця са шматлікімі яго радасцямі, засмучэннямі і клопатамі. Толькі чалавеку, якому да болю блізка сучасная вёска, які ездзіць туды не госям і не з камандзірской у кішэні, а вырас там і цюпер жыць яе клопатамі, могуць з такой паўнатай і багаццем душэўных праў адрыцца разнастайныя характары, у тым ліку і такіх, якіх не было ў ёй да вайны і якіх ўнікаюць толькі цяпер, у 60-я гады».

Памяць аб перажытым у гады вайны падказала задуму рамана «Вогненны азімут», у якім пісьменнік расказаў аб першых месяцах барацьбы з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Хоць, па праўдзе кажучы, барацьбы гэтай па сутнасці і не відаць. Робацца толькі подступы да змагання з ворагам. У тыле засталася група актывістаў раёна. Цяжкія гэтыя першыя крокі ў новых абставінах, калі тое, пра што раней гаварылася як пра непазбежнае, адбываецца на самай справе. Гіне кіраўнік групы Галай, трапляе ў палон і толькі чудам уратаваецца Тышкевіч, які бярэ ўсю арганізатарскую работу на сябе. Не даюць жаданых вынікаў нама-

гання Прусавай па стварэнню падпольнай групы ў горадзе...

Як слушна зазначыў Н. Пашкевіч, «імкнучыся з найбольшай выразнасцю перадаць драматычную праўду сорака першага года, Асіпенка бярэ звычайна самыя цяжкія і бязлітасныя варыянты чалавечага лёсу, якія ўнікаюць ці то як непазбежны вынік фашысцкага разгулу, ці то з прычыны нявыпытнасці і неасцярожнасці некаторых герояў рамана. Не абышлося, праўда, часам і без напружвання драматычных сітуацый, ды толькі ў цэлым «Вогненны азімут» — суровая, драматычная і трагічная праўда аб вай-

рываць фашызм як самую цыннічную і подлую філасофію на права забіваць сабе падобных... У тым і ёсць гуманізм, што мы не можам забыць вайну». У прыгонніцкім плане напісана адрававаная школьнікам, аповесць «Пяцёрка адважных». А. Асіпенка ставіць юных герояў у выключныя сітуацыі для таго, каб лепш паказаць іх самаадданасць, гераізм у барацьбе з ворагам, гатоўнасць на ўсё, калі таго патрабуе абавязак перад Радзімай.

Есць у А. Асіпенкі два творы, якія, хоць і з'явіліся яны ў розныя гады, хочацца паставіць побач — аповець «Канец бабінага лета» і «Рэха даўніх надзей». Галоўныя героі ў іх — жанчыны, што з'яўляюцца самім увасабленнем сумленнасці, трываласці народнай маралі. Знакамітай даярка Марыя Дабрэня (само прозвішча яе набывае глыбокі сэнс), якая любіць сваю працу, становіцца па сутнасці без віны вінаватай. Калі пабудавалі ў вёсцы буйны жылвагадоўчы комплекс, выслабніліся рабочыя руні. Вядома ж, перавагу аддалі Марыі Дабрэні, але ж у звольненай Алены Ліпскай — пяцёрка дзяцей, муж інвалід.

Аповесць, прысвечаная надзённым тады праблемам урбанізацыі вёскі, хораша загучала і ў маральна-этычным плане. Як добры знаўца жыцця А. Асіпенка асноўны позірк сіраваў на этычныя аспекты, паспрабаваўшы па-свойму разабрацца, што дае гэта вёсцы, а ў чым яна страчвае. Публіцыстычны матывы не толькі не паслабілі пафас твора, а, наадварот, узмацнілі яго.

У перавыданні звычайна А. Асіпенка не ўключае апавяданне «Лёд растае». Магчыма, пісьменнік і мае рацыю, самому, як кажуць, відней. Тым больш, што на яго мастакоўскім рахунку не адзін дзесятак твораў «малага жанру». І ўсё ж апавяданне «Лёд растае», напісанае яшчэ ў 1953 годзе, хоць і з'яўляецца адным з найбольш ранніх у біяграфіі аўтара, заслугу ўвагі, бо ў ім, як мне здаецца, схоплена тое галоўнае, што пазней стала ў творчасці пісьменніка важным і вызначальным.

«Малады ўрач Рыбкаўскага медпункта Тоня Аганькова, хударлявая дзяўчына з светлымі і карымі даверлівымі вачыма», нядаўняя выпускніца Пірагоўскага медінстытута, якая родам з Замаскварчча, адчувае сябе ў глушы, куды прыхаля па размеркаванні, чужой. Больш таго, «вырасла сціпа непрыязні паміж маладым урачом і моладдзю», паколькі Тоня лічыць сябе куды лепшай, чым выскоўцы. Цяжка сказаць, як у далейшым склалася б жыццё дзяўчыны, калі б не выпадак, які надарваўся ў «першую суботу красавіка». Тоня даведалася, што маладая парадзіха знаходзіцца пры смерці і толькі яна, урач, можа ўратаваць ёй жыццё. Але ж вёска — па другі бок ракі, а тут сама лераход пачаўся, вецер сіберічае. З цяжкасцю, але дзяўчына перапраўляецца праз раку, прыходзіць на дапамогу парадзіце.

У назве твора значны падтэкст. Лёд растае на сонцы... Людскія ж усмешкі, спагада, узаемаразуменне — ці не тое самае сонца, што запальвае свае промні, каб лучыць іх, робяць людзей дабрэйшымі і шчадрэйшымі. Гэтай сонечнай цеплыні вельмі шмат у творах А. Асіпенкі. Яны напоўнены агульначалавечымі матывамі ў ёй.

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

ЛЯ КНІЖНАЙ ПАЛІЦЫ

Культура роднага слова

У кнігарнях з'явілася новая праца донгара філалагічных навук прафесара І. Я. Лепешава «Асновы культуры мовы і стылістыкі» (Мн., «Універсітэцкае», 1989). І нягледзячы на адсутнасць практычнага асаблівасці — практыкум. Такія практыкумы сёння патрэбны кожнаму: і студэнту-філологу, і настаўніку-славесніку, і пісьменніку-пачаткоўцу, усім, хто неабыхавы да лёсу роднай мовы.

У прадмовы сціпла адзначана, што змешчаныя ў кнізе сказы

з «адмоўным матэрыялам» сабраны за апошнія дзесяць гадоў. Хто займаецца даследаваннямі такога характару, той ведае, што значыць сабраць матэрыял для кнігі па культуры мовы (маўлення): ён не лянчыцца на паверхні, яго трэба вышукваць, валодачы высокай лінгвістычнай падрыхтоўкай. У спісе снарачэнняў значацца імёны 149 пісьменнікаў і пазтаў розных пакаленняў. Ужо гэтая аналітычнасць настройвае чытача на добры лад: значыць, матэрыял багаты, дастатковы для таго, каб рабіць правільныя высновы,

дае магчымаць параўнаць, нават паспрачацца (у многіх выпадках вучоны сьведом «правакы» дыскусію).

У кнізе сем раздзелаў, прысвечаных аналізу камунікатыўных якасцей маўлення. Тут фактычна ўпершыню ў нашым мовазнаўстве падаецца сістэма норм, якія забяспечваюць правільнасць маўлення. Аўтар засяродзіў увагу на тых участках, якія патрабуюць падтрымкі і аховы, г. зн. на аслабленых. Не заўсёды правільна мы вымаўляем спалучэнні зычных, не заўсёды ведаем, часта выкарыстоўваем яго з адступленнем ад правілаў сучаснага словаўтварэння і г. д.

Зрэшты, пра гэта не адзін раз

пісалася і ў «Літаратуры і мастацтве», а ўсё ж памылкі пераходзяць з кнігі ў кнігі, бяруцца чытачамі на ўзбраенне. Гэта выкарыстоўваюць некаторыя даследчыкі і сцвярджаюць: калі, маўляў, з'ява паўтараецца, то значыць яна мае права на існаванне ў літаратурным ужытку... Член-карэспандэнт АН ССРСР Ф. П. Філін у свой час правільна прыкмеціў, што памылковае ў мове можа быць вельмі ўчэпным, як пустазелье. Кніга І. Лепешава змяшчае шмат падобных прыкладаў, узятых з друкаваных крыніц. Вось чаму думаецца, што яна — не толькі для студэнтаў.

Т. ТАМАШЭВІЧ,
дацэнт Гродзенскага
універсітэта імя Я. Купалы.

Рэпрэсіі 1937—41 гадоў супраць партыйных, дзяржаўных кадраў, супраць камандвання арміі і проста супраць сялян, рабочых аслабілі абараназдольнасць Чырвонай Арміі і дзяржавы ў цэлым. Гэта аксіёма, даказваць не няма патрэбы. Але і ў часе вайны, асабліва ў першы перыяд, самы цяжкі, трагічны, усеагульная падазронасць, якая ўсталявалася ў краіне, у органаў бяспекі да народа, у значнай меры ускладнялі арганізацыю барацьбы з фашызмам і на франтах і ў саветніцкім тыле і яшчэ ў большай ступені на акупіраванай тэрыторыі. Гэта пласт трагедыі менш узняты гісторыкамі і нашымі братамі, літаратарамі. Есць тут фанты бюспрачынныя, ёсць і такія, якія патрабуюць больш глыбокага асэнсавання.

Безумоўна, што тыя неда- рэчныя да абсурднасці акцыі, якія прымяняліся супраць часцей, што выходзілі з баямі, панёшы каласальныя страты, з варожых акружэнняў, і супраць асобных камандзіраў, байцоў (у нас прабіваўся да сваіх), не ўмацоўвала баяздольнасць, падрывала маральны дух людзей. Толькі атупелы ад падазронасці ахоўнікі бяспекі маглі расфарміроўваць часці, якія ў жорсткіх баях, у прарывах набыві каштоўнейшы вопыт манеўровай вайны.

У апошні час пашыраецца думка, што рэпрэсіі значна павялічылі колькасць тых, хто

здродзіў народу, пайшоў на службу да ворага. Безумоўна, асобныя пакрыўджаныя, атакаваныя саветамі лад са сталіні-сім рэжымам, маглі пайсці на такую нізкую помсту. Але я асабіста не адважыўся б даназваць, што без рэпрэсіі здродні- каў было б менш. Будзем рэалі- стамі. Не зніклі за нейкія дваццаць гадоў мірнага буда- ўніцтва пераконаныя ворагі Са- ветскай улады. Хапала іх. Пара- докс гісторыі якраз у тым, што пад тапор рэпрэсіі трапіла больш невіноўных, чым са- праўдных агентаў эміграцый- нага падполля і варожых дзяр- жаў, у першую чаргу нямецкай. Якраз разведкі будучага пра- ціўніка ўмела выкарыстоўвалі гэтую сталінскую падазронасць, каб вывесці з пад удару сваіх людзей і абрушыць кару на Ту- хачэўскага, Блюхера, Ягрова, Убарэвіча, амаль на ўсіх каман- дармаў, намораў. О, як па- магло гэта Гітлеру!

На шчасце, у Чырвонай Ар- міі раней, чым дзе, вызваліліся ад гэтай смерцельнай падазро- насці, якая і ў вайну магла прынесці нягледзячы на тое, гэта дайшло і да Сталіна, калі ён вывеў намандуючых франта- мі і арміямі з-пад улады Берыя і яго «ахоўнікаў парадку».

Тыя ж «франты», якія знахо- дзіліся пад кантролем НКУС, перажылі нягледзячы на тое, Гэта асабліва датычыць дзей- насці патрыятычнага партый-

нага падполля ў першыя год- ды вайны. Першыя, хто выходзіў на падпольныя арганізацыі ў га- радах, былі групы НКУС, якія выкідаліся з рацыямі ў той час, калі многія партызанскія атрады яшчэ не мелі радыёсу- вязі з Цэнтрам і мусілі накіроў- ваць пасыльных, якія па мес- цу, па два прабіраліся праз лі- нію фронту.

Ні ў якім разе не хачу кінуць ценз на камандзіраў і байцоў гэтых груп. Яны ляцелі ў тыл ворага з лепшымі намерамі і паводзілі сябе гераічна. Але той інструктаж, які яны атрымалі ад берыяў і цанаваў, тая падазронасць, якую яны пра- цягвалі ледзве не да кожнага, хто застаўся ў акупацыі, пры- водзіў да трагедыяў правадаў і іх саміх і падпольшчыкаў, на якіх групы гэтыя выходзілі.

Надзвычай адданая служ- ба, спрытаная разведка служба СС, СД, гестапа ведала «ахі- ласаву пята» нашых органаў, у тым ліку контрразведкі і раз- ведкі, і вельмі хітра выкары- стоўвала падазронасць галоў- ных інфарматараў — тых, хто перадаваў звесткі аб станові- шчы на акупіраванай зямлі, у гарадах і сёлах у Маскву.

Якім прыкладам гэтага з'яў- ляецца трагічная зпаея Мін- скага падполля.

Дастойна найвышэйшага па- трыятычнага захаплення, што ў сталіцы ў першы год акупа- цыі з ліпеня 1941 па верасень

1942 года дзейнічала добра ар- ганізаванае партыйнае пад- полле, па сутнасці ўсенароднае супрацьўленне ворагу, і ўзна- чальваў яго падпольны гармон партыі, які базіраваўся не ў лесе, як гэта было пазней у 1943—44 гадах, а члены якога жылі, працавалі ў Мінску, у гу- шчы народа. Масавымі арышта- мі ў верасні і лістападзе 1942 года, някімі прыёмам — арганізавалі ўцёкі з турмы дзе- сяткі малавартых падполь- шчыкаў, якія правалілі ўці, — фашысты не толькі разграмілі арганізаванае падполле, але і дыскрэдытавалі яго, дамагліся таго, што НКУС СССР, а пад націскам Берыя і Цэнтральнае партызанскае штаб абвясцілі Мін- скае падполле правакацыйным. І цяжка сёння ўзвясціць, хто нанёс падполлю мацнейшы ўдар — нямецкі арышты ці наступная радыёграма з Маск- вы, пасланая ў лістападзе 1942 года.

«Усім партызанскім брыга- дам і атрадам Беларусі. Няме- цкая разведка ў Мінску аргані- завала падстаўны цэнтр парты- занскага руху з мэтай выулен- ня партызанскіх атрадаў, за- сылкі ў іх ад імя гэтага цэн- тра здродніку, правакацыйных дырэктыв і ліквідацый парты- занскіх атрадаў. Гэты цэнтр партызанскіх атрадаў Мін- ская зоны выкрыты. Маюцца звесткі аб тым, што ў гэтай зо- не, у мэтах нямецкай разведкі, створаны другі цэнтр, які так- сама рассылае дырэктывы і лю-

дзей і імнецца звязца з парты- занскімі атрадамі. Загадаю: у мэтах папярэ- джання пранікнення ў атрады варожай агентуры партызан- скімі атрадамі з прадстаўнікамі якіх бы то ні было арганізацый з Мінска ў сувязь не ўступаць і ніякіх дадзеных аб дыслака- цыі, колькасці, узбраенні і дзе- яльных атрадаў не даваць. За- вербаваных прадстаўнікоў, якія з'яўляюцца, уважліва пра- вярць і тых, хто выклікае сум- ненні, затрымаваць. Панамарэнка».

Малому зразумела, што зна- чыла ва ўмовах партызанскага атрада — у той час! — западо- рыць і затрымаць. І ўдарыла гэтая падазронасць не толькі па Мінску, — радыёграма на- сцярнула ўсе атрады — і па падпольшчыках Віцебска, і па падпольшчыках Мазыра, Гоме- ля, Магілёва...

Яшчэ трыццаць гадоў назад, калі я пачаў цікавіцца Мінскім падполлем і калі яшчэ былі жывыя многія партызаны і падпольшчыкі, прыйшоў да сумнай думкі: нягледзячы на тое, ад рук сваіх жа таварышаў ні ў чым непавінных людзей, са- праўдных герояў. Многія пад- польшчыкі былі рэпрэсаваныя Цанавам пасля перамогі ўжо. Страшны лёс! Яшчэ адна тра- гічная старонка!

Прапаную ўвазе чытачоў «Ліма» урывак з апавесці «Ах- вяры».

АУТАР.

РАЗВІДНЕЛА, калі дабраў- ся да дома, з якога ўвеча- ры іх узялі, — да паліцыя Чурсіка.

Вясніцы былі зачынены. Пераскочыў цераз плот, патрабавальна і пагрозліва забарабаніў у акно, так маглі стукцаць толькі немцы ці паліцаі. Край коўдры, якой было занавешана акно, падняла гаспадыня. Пазнала яго і... не сцяміла, з якой мэтай мог з'я- віцца такі госць, пэўна, падумала, што і Стася адпусцілі, як яе Васіля, і ча- лавек прыйшоў па сваё паліто.

Хрысціна паспешліва адчыніла дзве- ры.

Шабовіч адразу ўбачыў, што гаспа- дар дома: на касяку дзвярэй на цвіку вісела кабура, незапінленая, тырчэла ручка пісталета.

Там жа яна вісела і тады, калі яны гулялі ў карты. Стась прыгадаў, што ўвечары ў яго, не першы раз, з'яўля- лася спакоста на развіттанне прыхапіць гэты пісталет. Не, разумеў, безумоўна, што нельга, але за карцежнай гульні чаму не павесяліць сябе гарэзлівай думкай: кабура была ўвесь час перад вачамі.

Афіцэр СД перш-наперш зняў з цві- ка кабуру; бадай гэта была адзіная рэч, якую забралі пры арышце.

Закрыўшы кабуру сабой, Стась не- прыкметна сунуў пісталет у кішэню піжамы.

— Васіль дома?
— Пад раніцу вярнуўся. Ні жывы ні мёртвы. Перакалеў дука. Гэта ж і ты, Стасік, у адным піжамачку? Грыся. Я грубукі напаліла. Самагоні даць? Васіль пакуль не вышпў ды на гарачы чарон не лёг, сагрэцца няк не мог, калаціла яго, як пры трасцы. Дурныя нейкія, гестапа гэтая, — сваіх хапаюць. Дакументы хоць паглядзелі б. У магілу маглі чалавеча загнаць. Як шчэ абдызца... Каб запа- лене не схпіў...
— Адагрэш.

І тут аваяўся гаспадар, сонна праскры- пець:

— Хто там?
Пасля перажыванняў, астуджанасці, суграву добрай порцыі самагоні і га- рачым чараном не адразу працнуўся, не адразу прыйшоў да памяці.

— Я, Васіль. Я, Шабовіч.
У міг паліцай выскачыў з-за перага- родкі. Быў ён у світэры — грэў пра- стурджаныя грудзі, у брудных сподніках.

— Ты? Ты? Як ты?
— Як і ты.
— Цябе адпусцілі?
— Я ўцёк.
— З турмы?
— З турмы.
— Ой, Стасік! — пляснула далонямі Хрысціна.

— Ста-а-сік! — перадрэжычыў, загала- сіў Чурсік. — Пацаліўся са сваім Стасі- кам. Каго ўпускаяеш, разваі! — кінуўся да дзвярэй, сарваў з цвіка кабуру, але, па ваім адчуўшы, што яна пустая, шпур- нуў пад стол, і сам сагнуўся, быццам яго ўдарылі ў жывот, заенчыў.

— Не галасі. Пісталет твой у мяне. Сядзі, пагаворым.
Чурсік паслухмяна і панура сеў на крэсла каля стала.

Хрысціна сунулася ў спальню.
— Ты куды?
— Штаны Васю дам і валенкі.
— Штаны дай. Без штаноў — якая ўлада!

Чурсік узяў галаву, здзіўлена пагля- дзеў на Шабовіча. А той глядзеў у акно: па вуліцы ішлі людзі, спяшаліся на пра- цу, парадак у немцаў строі.

— Ты яшчэ жартуеш?
— А чаму мне не жартваць? Прыйшоў у госці...

— У госці...
— Ты не лічыш мяне госцем? Дарэмна. Хрысціна прынесла штаны і валенкі, але Чурсік штаны не адзеў, толькі су- нуў ногі ў валенкі, падлога халодная, вирталася нутранае адчуванне холаду, ад якога пачынала калаціць. А ён не ха- цеў, каб закалаціла так, як у першыя

Ахвяры

Іван Шабовіч

хвіліны, калі ён вярнуўся дадому, не хацеў, каб гэты нахабнік Шабовіч паду- маў, што яго трасе ад страху.

— Стась абшоў вакол стала і спыніўся перад ім.

— Цябе, нябось, у легнавушцы везлі? З прабачэннямі. Памыліліся ці сыгралі спектакль?

— Які спектакль? — шчыра не зразумеў Чурсік.

— Ты нас выдаў? Прызнавайся! Паліцай падхапіўся з крэсла, закры- чаў:

— Не выдаваў я! Адкуль я знаў, хто вы! Чорт вас ведае! Думаў — свае людзі.

— Не крычы, дзіця разбудзіш, — зна- рон шэптам, пагрозлівым шэптам зага- даў Стась. — А мы і ёсць свае. Мы — свае! Разумееш?

Да Хрысціны дайшло ўрэшце, з якім намерам мог прыйсці «госць», які ўцёк з турмы. Яна прыляпіла сябе да сця- ны, ажно стукнулася патыліцай аб рамку з фатаграфіямі. Твар яе спа- латнеў. Жанчына і без таго жыла пад страхам і неаднойчы ўгаворвала Ва- сіля кінуць паліцыю, пайсці на завод. Лічыла, што муж яе добры чалавек, крыўды людзям не робіць, але на та- кой службе ўцягнуць яго ў крываваую справу. А ён якраз тым і адбываўся, што, маўляў, трэба ж некаму служыць і такому, хто можа абараніць сваіх людзей, не адным жа кулакам, угаляю- нікам, вырадкам, якія гатовы распяць на крыжы кожнага, хто сумленна пра- цаваў пры бальшавіках. Таму і падбі- раліся да Чурсіка падпольшчыкі, бо ведалі, што рукі яго не запінканы яшчэ крывёю. Іван, калега па службе, адважваўся рабіць яму намекі. Але па- ліцай хітра прыкідваўся, што не разу- мее. Станулін загадаў спыніць «вяр- боўку». Пагадзіліся на тым, што лепш мець у яго асобе прыкрыццё — сябро- ўць з паліцаем! А ў доме — зручнае месца для сустрэч, адкрытую яўку. Ту- ды аднойчы і сам Станулін заглянуў.

Шабовіч не думаў, што Чурсік вы- даў іх ні тады, калі арыштавалі, ні нават тады, калі следчы ўзнагародзіў паліцаа апляўхай, і таго вывелі з агульнай шарэнгі пад сцяной. Толькі нечаканая проста-такі ашаламляючая думка, што ўцёк ён у выніку нейкага злавеснага плана карнікаў, «раскруч- ванне» гэтай думкі, каб дайсці да вы- тока, да асновы, да разгадкі ўсяго не- рата — як пляццёца, куды заводзіцца, ушыла ў гэты нерат і Чурсіка: ён таксама можа быць нейкім звяном, ня- хай і не галоўным. У адным не сумня- ваўся: пра тое, што ён можа вярнуцца на месца арышта, ніхто не падумае, а гэта моцна збытае разлікі іх. Але не толькі праз гэта пайшоў на такую

рызык. І не з тым, каб пакараць па- ліцаа. З іншай мэтай.

Спадзяванні яго апраўдваюцца. Чурсік моцна спалохаўся. І жонка яго. Гэта добра. Гэта тое, што трэба! Больш нагнаць на іх страху!

Зашаптала жанчына, ацяміўшыся ад шоку.

— Стасік, родненькі... ды Вася... ён жа куранятка не пакрыўдзіў, не тое, каб сва- іх выдаваць...

— Ды ўжо ж, міласэрнасцю займаецца ў паліцыі, бялічкі лечыць, як я ў баль- ніцы. Сля-апчы вы! Пра дзіця сваё хоць падумалі? Што ёй людзі скажуць пасля вайны? Дочка здроднік! Думаецца, так проста? Напаскудзіць і схвацаць? Не, не выйдзе! Спісы на паліцэйскую сволач даўно перададзены ў Маскву. Не думай- це, што мы дрэмлем. Усяму роду ваша- му ў сёмым калене прыгадаюць, дзе ва- яваў іх бацька, дзядзька, дзед...

Хрысціна ўсклікнула.

— Ды кіне Вася гэтую праклятую па- ліцыю. Я даўно кажу яму.

— Цяпер не кідаць трэба. А памагчы адтуль нашым.

Сказаў лішняе. Знайшоў каго арга- ваць! Такая прапанова расслабляе ўстра- шэнне. А яго трэба нагнаць — страх.

Чурсік панура буркнуў:

— Ідзі памажы.

— Я памагаю. З самага пачатку вайны памагаю Чырвонай Арміі.

— Даўно я здагадаўся, што ты пама- гаеш. І каб я быў гадам, то даўно за- грымеў бы ты... можа, на той свет.

— Здагадка — не доказ. А не выдаў ты мяне, бо хацеў глыбей закінуць свой не- рат. Вачылі мы твае хітрыцы. Скура ў ця- бе авечага, ды клыкі воўчыя.

— Стасік, не думай так пра Васю. Не думай.

— Не буду думаць, калі пераканаюся, што ён чалавек, а не гад паўзучы.

— Пераканаешся, Стасік, пераканаеш- ся.

— Чым такіх пераканаеш? — усумніўся Чурсік і ўпіннуў жонку: — Куды ты мяне штурхаеш? У пятлю?

— Нямецкай пятлі ты баішся? Парты- занскіх не баішся?

— Аднолькавая яна, пятля. Якая розні- ца, хто яе накіне на тваю шыю. Вунь на Таманкова накінулі...

— М-да... выкапне ты першабытны. А ты, Хрысціна, кажаш, што ён чалавек. А пятля не аднолькавая, Васіль! Не! Для дачкі твай ён аднолькавая. Для маці. Для бацькі. Дзе яны ў цябе? Пра іх ду- маеш? Ці толькі пра свой трыбух? Не-е, бачу, гаварыць з табой няма пра што, Я, дурань, уніжаюся да размовы з такім...

Дастаў з кішэні пісталет, не да кан- ца адцягнуў дула для баявога ўзвода, адпусціў, шчоўкнуўшы. Дзёмухнуў у дула, як рабілі гэта героі даваенных фільмаў — махнуўшы.

Чурсік падхапіўся, выставіў перад сабой рукі, быццам хацеў імі закрыць- ца. Крыкнуў у роспачы:

— Не выдаваў я!

А Хрысціна кінулася паміж імі, за- крыла сабой мужа.

— Не страляй! Стасічак, не стра- ляй!

Шабовіч сунуў пісталет у кішэню. Адступіў да акна, глянуў на вуліцу, не столькі для таго, каб пераканацца, што там пуста і ціха, колькі для таго, каб даць ім апамятацца.

— Добра, даю магчымасць даказаць вам, што вы людзі.

Яны стаялі побач, узяліся за рукі, як пад вянцом. Шабовіча нават крапу- ла, што жанчына гатова ахвяраваць сваім жыццём, каб ратаваць мужа, хоць, гуляючы ў карты, чуў неадной- чы, як яна з жаночай уедлівай дасціп- насцю ўпикала Васіля за тое, што ён зазірае на чужых баб.

Надзея на ратунак пераўтварыла іх, яны напружыліся і схіліліся ў пачці- вай паставе. А ён вытрымліваў паўзу, быццам яшчэ думаў, якую магчымасць ім даць і ці даваць увогуле.

Хрысціна не вытрымала:

— Стасік, не мучай ты нас.

— Я вас мучаю? Ха! Скажыце дзя- куі.

— Мы табе паклонімся ў ножкі. У нас жа дзіця.

Такое рабскае прыніжэнне не спада- балася. І ўласныя дзеянні асудзіў: не да твару яму цешыцца ўладай над людзьмі, ды і час цягнуць неразумна.

— Ну, вось што... калі ў вас засталася штось чалавечае, то слухайце... Зараз ты, — кінуў гаспадыня, — пабяжыш у пер- шую бальніцу. Знойдзеш там сястру Ка- валенка Аксану і скажаш ёй... сама разу- мееш, як трэба сказаць. Ёй адной! Словы простыя. Але запомні. Не наблытай... «Град. Варыянт трэці. Страла».

«Град. Варыянт трэці. Страла», — пра- шапталла Хрысціна і адзіўлена спыталася: — І усё?

— А калі пра цябе спытае? Дзе ты? Што з табой?

На міг Шабовіч задумаўся.

— Не спытае. А калі спытае, скажы, што ты. І скажы: ніякай самадзейнасці. І сама... Ніякай самадзейнасці! Цяміш?

— Што я — дурнак!

— Гэта твая каханка? — спытаў Чурсік.

— Гэта мой таварыш па барацьбе з чу- мой.

— Рызыканыты вы.

— А ты жывеш без рызыкні?

— Цяпер дайшло, колькі яе ў мяне, рызыкні. Ратунку няма нікому.

— Ратунак, пан Чурсік, ёсць.

— Які я пан! Пан-жупан!

— Будзе ў нас час пагаварыць пра тваё панства, пакуль вернецца гаспа- дыня.

Хрысціна, вярнуўшы ў бакоўку, не- верагодна хутка, праз якія дзве-тры минуты, выскачыла адтуль у сукенцы, у ботах, у цёплай хустцы. Паліто вісе- ла ў прыхожым пакоі, дзе звычайна

распраналіся і яны, карцёжнікі. З гэтай жа ўвішнасцю яна апранулася. Стала ў дзвярах.

— Ну, я пайшла, — і яшчэ раз на-казала мужу: — Накармі чалавека.

Гэтая яе ўвішнасць і выгляд — быццам узрадалася, што выходзіць з до-му, — не спадабалася Шабовічу. І ён спыніў яе:

— Стоп! Разбудзі дачку і завядзі да суседзяў.

— Навошта? — у вачах яе бліснуў спалох.

— Не хачу мець у заложніках дзі-ця. Хопіць з мяне паліцая. Цяміш?

Паслухмяна, але ўжо без ўвішнасці, з нейкай як бы стомленай запаволена-сцю жанчына падалася ў спальню.

— А мы з табою схаваемся. Каб яна не бачыла нас? Куды? На кухню?

На цеснай кухні яны апынуліся бліжэй адзін да аднаго, чым у прастор-ным пакоі. А на пліце, на сталі, на паліцах, на падаконніку было няма-ла цыжкіх прадметаў — скавародак, чы-гункоў, ступак, мясарубак. Пліту ня-даўна прапалілі. Патыкнула незвычай-най цеплынёй і вельмі апетытнай сма-жанай.

— Дранікаў з салам хочаш?

Чурсік падняў крышку каструлі.

— Да прадметаў не дакранайся. Ця-міш? Пісталет у мяне на баявым узводзе.

— За каго ты мяне лічыш? У нагу са-бе не выстраля.

— Не клапаціся.

— Дзе ж мне стаць, каб далей ад прад-метаў?

— Там, за плітой, і стань. А я тут, ка-лі дзвяры. Так яно зручна і табе, і мне. Слухай. Адкуль у цябе столькі ба-рахла? Націгаў ад людзей? Абаронцамі і лейтантамі не паграбаву. Лейтантам табе на-вошта?

— У мяне брат у Мінску жыў. На Ба-лотнай станцыі рабіў, на конях. Вайна пачалася — у сяло вярнуўся. Зброю пры-пас, каб зямлю засваіць. Ды, відаць, на-каня не ўзаспеў. Нас з роднага сяла ў трыцятым вывезлі з музыкай — галашэн-нем.

— А-а, дык ты з кулакоў? Усё зразуме-ла. А я хацеў запытаць, што цябе ў па-ліцыю прывяло. Злоць на Савецкую ўладу?

— Няма ў мяне тае злосці, пра якую ты думаеш. Вачу і злосных. Ты хіба не бачыш іх?

— Аднак зямелькі шкада?

— І зямелькі не шкада. Я даўно пра-летарый.

— Ухты-ухты! Пралетарый!

— Колькі той зямлі было! Дзеяць дзе-сяцін. Камення. Два кані. Даве каровы.

Ды я, калі на Валотнай станцыі рабіў брыгадзірам, у пяць разоў лепей жыў.

Дом, бачыш, пабудаван, калі пашпарт атрымаў.

— Табе пашпарт далі. Свабодным чала-векам зрабілі. А ты ўсё роўна кулаком застаўся. Ворагам нашым лютым пайшоў службу.

— Ты таксама пайшоў...

— Прыраўняў нік да ёка.

— Прыраўняў нельга, гэта я цяму, як ты кажаеш. Але суды каго судзьба завяла.

— Філасоф ты! Што ж яна ўсіх ішых павяла на фронт, у партызаны, у падпол-ле? А толькі таіх, як ты, да фашыстаў...

На паклон да іх. Супраць народа свайго. Пралетарый! Дык я табе скажу. «Прале-тарый». Кулак — не коні і нават не зям-ля... у майго бацькі было столькі ж зям-лі... Кулак — нутро... нутро ворага свайго народа... Ад скапаннасці да зладзейства — адзін крок. Як у цябе. Ты лейтанта збіраў, не маючы каня, каб людзей на іх ве-шаць.

— Ты што! — спалохана сцяўся Чур-сік. Нікога я не хацеў вешаць.

— Каб загадалі — вешаў бы.

Чурсік раптам ашчэрнуўся, павысіў го-лас.

— А можа, я падаўся туды ад таго, што таця, як ты, ніколі не мелі літасці да мяне. Ты дзіця маё не пашкадуеш.

Дзяўчынка плакала за сцяной.

Шабовічу не спадабалася, што ўвіш-ная гаспадыня залішне доўга валіда-ецца з малой. Выходзіла ў прыхожую, брычэла посудам. Корміць, напэўна, хоць на кухню, дзе смачна пахне сма-жаным, не прыйшла. Як даць ёй знаць, каб паспяшалася? Малая не павінна бачыць ні яго, ні бацькі. Пастукаць у сцяну? Напалохаеш малую. Не, дзіця ён шкадаваў. Таму і загадаў адвесці яе. І нават стукам не можа спалохаць.

— Не хоча яна ісці да суседзяў.

— А ты знаеш, чаго яна не хоча?

Надзька сама сказала, калі мы ў кар-ты гулялі. Бобікам яе дражніць дзеці.

Трашна народ ахрысціць вас — бо-бі-кі. Хоць мне здаецца: сабакі павінны па-крыўдзіцца. Сабака — верны звер, не здраджвае. Разумнага пса мясам не пераманіць. А вас зацірку куплілі.

А дзіця тваё я шкадую. Ты сам яе не шкадуеш. Ты што думаеш? Ей і праз дваццаць гадоў прыпомніць, што яна з роду бобікаў.

— Лайся, лайся, пакуль твой верх.

— А ты яшчэ не кідаеш надзеі пад-мяць мяне?

— Судзьба — яна што вецер. Не зна-еш, у які бок паверне.

— Ах, ты думаеш пра паварот?

Дык засячы на носе: толькі ты не ў той бок павернешся — і гэта бу-дзе твой апошні паварот. Ды і не толькі ты. Калі Хрысціна зробіць глуп-ства — не туды паверне, то будзе куп-ляць свечкі. Здаецца, я папярэджваў яе, яна баба разумная.

Нарэшце лягнулі дзверы і галасы гаспадыні і малой пачуліся зусім блі-зка — за няшчыльна зачыненымі дзвяра-мі кухні.

— Мамачка! — выгукнула малая. — Татка дома!

— Дзе ты яго бачыш?

— Во шынелька яго вісіць!

— Ды ён другую апрануў. Новую.

Сёння ў іх правёрка. Галоўны началь-нік будзе правяраць.

— Гітлер?

— Гітлер.

— Усё роўна не хачу да Казлоў.

Віцька кусаецца.

Лягнулі дзверы. Шабовіч напру-жыўся: ці не зачыняе іх Хрысціна на замок? Дарэмна не папярэдзіў: не за-чыняць! Хоць што лепш — каб дом быў зачынены ці адчынены? Які ў іх за-мок — унутраны ці вонкавы? Як ён не звярнуў увагі на гэта? Пайшла яна, здаецца, без затрымак. Але секунда трэба, каб павярнуць ключ унутранага замка. Не ўсё можна прадбачыць.

— Дзіця ведае, хто ваш галоўны начальнік. Змагары за «вольную» Бе-ларусь!

Чурсік не адказаў.

Дзіўна. Засталіся адзін на адзін у доме — і як бы вытхнуліся. Або два.

Шабовічу таксама не хацелася працяг-ваць размову. Знайшоў з кім спра-чацца аб лёсе! Воўк застаецца ваўком, і за ім трэба пільна сачыць, а не ўшчуваць, не агітаваць.

Чурсік падняў крышку каструлі. У нос ударыла такім пахам, што закру-жылася галава.

— Я табе што скажу?

— А што?

— Не дакранайся да прадметаў.

— Крышкі ад каструлі баішся! Ге-рой! Мне загадана пакарміць цябе.

— Сам вазьму.

— Дык бяры. За стол, бачу, не сяд-зем.

Кінуўшы крышку на канфорку плі-ты, гаспадар запусціў руку ў кастру-лю, выцягнуў ажно два засаленыя дра-нікі, укінуў іх у рот, не жуячы, пра-глынуў, ажно напэўна кадык і калых-нуўся пад сарочкай жывот.

У Шабовіча рот напоўніўся слінай, а сплюнуць яе было няёмка, і пракаўт-нуць — сябе выдаць. Есці хацелася.

Але была адна прычына, якая прыму-сіла вагацца. Там, на камароўскім га-родах, яго прапаносіла. Ад страху? Ад холаду? Не дзіва, калі і ад страху, цэ-лую ноч дрыжэў, рыхтаваўся да смер-ці. Чые нервы вытрымалі б! А ў яго не нервы — жывот шапіла. Калі не-будзь пасля вайны з гэтага можна па-смяяцца, пацешыць сяброў. Але цяпер не да смеху. Сілы падтрымаць варта.

Дзе яшчэ і калі ён дабрыцца хоць да сухой скарыні хлеба? Але ж калі ад дранікаў з салам пагоніць — куды дзя-вацца ў такой сітуацыі? А яшчэ горш, калі цябе схопіць. Гэтак асароміцца перад сябрамі і то брыдка, а перад во-рагамі... будучы іржаць, падлогу, з та-кой ганьбы партызана, чаго добрага, у газеце прапішучы. А сволач паліцэй-ская як зварок дражніць — аплятае дранікі, ажно сала цяжэ на барадзе і па руках. Глядзі, умалоціць усю каст-рулю, абжора. Выходзіць, не перажы-вае таго страху, калі чалавеку не да пітва і харчу. Ат, чорт з ім! Чурсіка саромецца няма чаго: можна на па-мыёнае вядро сесці, а там — што будзе тое будзе. А энергію такіх дранікі да-дуць на добрыя суткі. Сіла яму спат-рэбіцца, калі Хрысціна сумленна вы-канае заданне і трэба будзе выходзіць з Аксанаў. Сіла трэба ў любой сітуа-цыі.

— Каструлю не з'еш.

— Не турбуйся.

— Які наказ табе дала Хрысціна?

— То еш. Хопіць тут на чацвярых.

— Паеў — адступай у кут.

Чурсік сквамна аблізаў пальцы, але потым зноў выхапіў з каструлі два дранікі, і тады адступіў ад пліты да акна.

— Не засланай акно. І не дэманст-руй суседзям, што ты дома. Стань у куток!

— Ты і без таго загнаў мяне ў ку-ток. Дружок!

— Я цябе заганю, дзе Макар цялят не пасвіў.

— А дзе ён не пасвіў?

— Там пабачыш.

Шабовіч дацягнуўся рукою да каст-рулі, узяў дранік, адкусіў кавалачак, і надзвычайна смачна растала ў ро-це.

Чурсік не запіхнуў больш два дра-нікі ў япу, еў гэтак жа павольна, як і яго вартаўнік.

Яны як бы спаборнічалі, хто лепш умее смакаваць і такім чынам вышэй ацэніць кулінарнае майстэрства гаспа-

дыні. Калі Чурсік з'еў свае дранікі. Шабовіч дастаў аладку з каструлі і кі-нуў гаспадару:

— Лаві.

І той злавіў. Адразу, відаць, не па-думаў, але потым дайшло: кідае, як сабаку ў яго доме. І стала паліцаю крыўдна, ён злосна пляснуў дранік аб сцяну, пасадзіўшы на шпалеры мас-ляную пляму, і... заплакаў натураль-ным чынам; не адварнуўся, не хаваў-ся, не выпіраў слёз. Шабовіч ажно разгубіўся. Усяго чакаў, але што па-ліцай заплача — ніколі не думаў. Зра-зумеў Чурсікаў стан і па-чалавечы па-шкадаваў, паспакуваў. Але тут жа злосна тузануў сябе за такую сла-басць: располіўся! Каб пазбегчы якіх бы ні было слоў з гэтай нагоды, злос-на загадаў:

— А ну, тупай у залу!

Высокім словам зала называлі той галоўны пакой, дзе прымалі гасцей, гу-лялі ў карты; жыў былі селянін па-гарадскому.

Увайшоўшы туды, пасаромлены ўласнымі слязамі і ўзлаваны за іх, за ўніжэнне, гаспадар уедліва спытаў:

— І што загадаеш мне рабіць тут? Гаўкаць? Лізаць табе боты?

— Сядай да стала і не вякай! Рас-пусціў ноні! Наплачашся яшчэ, не спытайся.

— Наплачамся ўсе. Судзьба... яна...

— Заткніся са сваёй судзьбой.

— Во, і ты яе баішся.

Стол, учора голы, калі гулялі ў кар-ты, быў накрыты адмыслова вытаным палатняным абрусам, але на ім па-рапейшаму стала бляшаначка для акур-каў і ляжало калода карт.

Чурсік нейкі час сядзеў закрыўшы твар далонямі, збіраў свае раскіданыя думкі. Потым апусціў рукі, убачыў карты і як бы ўзрадаваўся, што ёсць занятак. Колькі разоў ператасоваў ка-лоду, потым пачаў задумліва расклад-ваць пасьянс.

Шабовіч хадзіў па пакоі, заглядваю-чы ў вокны, аднак не набліжаўся да іх. Мацней, чым у пачатку занепакоіла думка: што зрабіла Хрысціна — зачыні-ла дом ці пакінула адчыненым? І што лепш у яго становішчы — знаходзіцца пад замком ці мець свабоднае выходзіць? Але марны занятак ламаць галаву над тым, што лепш, што горш, не ведаю-чы, што маеш.

Пайсці правярыць? А калі ў гэтага тыпа ёсць другі пісталет ці іншая зброя?

Дзеці назіральныя, і малая напэў-на б звярнула ўвагу, што маці, пакі-даючы дом, не зачыніла яго. А такой заміні не чуваць было — здзіўленага голасу Надзечкі. Выходзіць, зачыніла. Па логіцы павінна зачыніць, каб ніхто не ўвайшоў, ніхто не бачыў тут яго, Шабовіча: разумная ж жанчына. Ды ад такой нечаканасці любы разумны стане дурнем.

Думкі вірыліся, але ўсё роўна ад-чуваў страшэнную зморанасць. Ад сы-тых дранікаў ці што? Нясцерпна ха-целася сесці ці хаця б прытуліцца да касяка, да сцяны. Але ведаў: сядзе — засне. А заснуць нельга ні ў якім ра-зе, нават на секунду. Паліцай сочыць за ім, хоць і заняты картамі. Верыць яму нельга. Дарэмна яны з Іванам ста-вілі мэту — уцягнуць яго ў сваю арга-нізацыю. Памыляліся. Не той чала-век. Глядзі, што, можа, наадварот: ён меў заданне прасачыць за імі, таму і пайшоў ахвотна на карцёжную друж-бу.

Спыніўся перад сталом.

— Варожыш?

— Хочаш, і табе паваражу? Ска-жу, чым кончыцца твая авантура?

— Якая авантура?

— Ды гэтая...

— Ну, і гад-ты! Ну, і гад! А я лі-чыў, што ты чалавек. Думалі, памо-жам нашым. Ведай жа... Калі ў тваім дурным кацялку сядзіць авантурнае, то раю выкінуць... Нашы ведаюць, да каго я пайшоў.

— Навошта ж ты Хрысціну паслаў?

— Іван ведае. А яму нельга пака-зацца ў бальніцы. Цяміш?

— Іван таксама на волі? Як гэта вам удалося ўцячы?

— Ты дрэнна ведаеш нашы магчы-масці.

— Ды дрэнна. Не верыў я, што ў вас такая арганізацыя.

— Пераканаўся? Вось таму і не паглядвай на маю кішэню, — паляпаў па пісталеце. — Выканае Хрысціна за-данне маё — гарантую жыццё і спакой. Пры ўмове, канешне.

— Пры якой?

— Што развітаешся з паліцыяй.

Будзеш служыць ды яшчэ калі прада-сі нашых ці ў карнай акцыі паўдзель-нічаеш, — літасці не чакай. Цябе, дур-ня, не шкада. Надзею шкада. Яна не віватая.

Чурсік згроб раскладзеныя карты. Твар яго збялеў, ён утаропіўся ў стол.

Шабовіч павярнуўся да акна, агле-дзеў вуліцу. Пуста і ціха.

— Замок у цябе ўнутраны ці вон-кавы?

Чурсік неяк адразу павесялеў, на-ват зларадна ашчэрнуўся.

— Баішся, што зачыніла цябе Хры-сціна, а сама ў паліцыю пабегла? Тут немцы побач.

— Хрысціна не такая дурная, як ты.

І зноў ён сцяўся, змізарнеў, палон-ны ва ўласным доме.

«Бач, гад, пра замк змаўчаў. Хо-ча нагнаць страх, — падумаў Шабо-віч. — А небяспека, можа, якраз у тым і схавана, што Хрысціна недурная».

Даўно заўважыў, што цяжэй за ўсё прадбачыць чыннікі жанчыны, вель-мі ж нечаканыя яны бываюць, іх дум-кі, іх дзеянні.

А сон, змора ціснулі непасільным цяжарам на галаву, на плечы, на вей-кі, гнулі да долу, заплюшчваліся вочы. Ажно галоўняцый пачаліся: ложка, многа ложкаў, белыя падушкі, горы падушак. Во ў чым найбольшая па-гроза — заснуць так, што яго абяззбро-яць, звяжучь. А яму ж трэба пратры-мацца да вечара. Заставацца тут і та-ды, калі вернецца Хрысціна, забірэ дачку. Хоць тады, бадай, бяспекі бу-дзе больш. Калі яна не выдасць яго цяпер, то тады яе можна не баяцца, а пры ёй і Чурсік глупства не зробіць.

Ён прыйшоў сюды таму, што не бы-ло іншага выйсця, што трэба было за-блытаць СД, зрабіць неверагодны ход, пра які не мог падумаць самы во-пытны сшычык. Ён верыў Хрысціне. Праўда, там, на Камароўскім, больш, чым цяпер. Не, верыць і цяпер, бо добра прыгледзеўся ў часе карцёжнай гульні да гаспадыні, у размове і спра-вах яна выяўляла народны розум. А разумныя не выдаюць сваіх. Чурсік больш прымітыўнага істота: базалівец.

Але на гэта ён, Шабовіч, і спадзяваў-ся. І на тое, што не вылазіў з яго пе-ракананы вораг. Выглядаў прыстаса-ванец. Хітры, але неразумны. Кулац-кім паходжаннем ён ніколі не пахва-ліўся, скрываў яго і ў акупацыі, ва ўсялякім разе ад карцёжных сяброў, а пра сваё ўменне жыць казаў неадной-чы.

Аднак як пакутліва хадзіць ад сця-ны да сцяны! Ногі наліваюцца свін-цом, дзеравінеюць, не гнуцца ў кале-нях. Пратаптаў ужо прыкметную сцеж-ку: гразь на ботах падсохла і асыпа-ецца на фарбаную падлогу. Падумаў, як вылае яго гаспадыня: «Во натап-таў, наўклуда».

Думкі накіталі гэтай — дробныя, ірваныя, як магчымы, збытанія. Варта выцягнуць у Чурсіка якія-нікды вест-кі, можа, ведае што пра аблаву. Наў-рад ці скажа. Але не таму не хацелася гаварыць з паліцэйскім, што той мала што можа паведаміць, а таму, што зда-валася сур'ёзнай размова зусім знясі-ліць. Стаміліся не толькі ногі. Стамі-лася галава. Ад думак. Урэшце ўся нагрузка была на яе, на галаву, — ад гульні ў карты да... гульні ў «копі-мышкі» з тым учарашнім карцёжным праціўнікам.

Карты!.. Можа, яны скароцяць час?

Глянуў у акно. Надзіва ціхая ву-лічка. На прапу пайшлі — як вымерла. А куды, уласна кажучы, хадзіць лю-дзям? Кожны стараецца менш трап-ляць на вочы акупантам.

— Згуляем у падкіднога? Скідай.

Чурсік паглядзеў недаверліва, по-тым, бадай, узрадавана працягнуў ка-лоду карт на далоні — каб зрэзаў.

Шабовіч на момант завагаўся, пры-кідаючы, што паліцай можа зрабіць. Схапіць за руку? Зрэзаў левай, сунуў-шы правую ў кішэню — бліжэй да пі-сталета. Перакуліць стол і зб'е яго з ног? Адступіць на рог стала — на адну ножку перакуліць няпроста.

Спачатку гулялі сур'ёзна і маўклі-ва. А пасля ўвайшлі ў той жа вясёлы азарт, што і учора ўвечары.

— Ах, ты так? А вось гэтага не ха-цеў?

— Дзесятка? Чыхалі мы на тваю дзесятку, маючы караля. Паспрабуй, пабі.

— Кароль ды не той. Без улады твой кароль. Яго б'е вось гэты яснаво-кі афіцэр. Валет казырны! А што — з'еў?

— Ладна. Адбіўся.

— Не адбіўся. А пабіў.

— Набірай.

— Ух ты, якая шалуха лезе!

— А да нас ідуць казыры. Самі просяцца.

(Працяг на стар. 12).

...І ВОСЬ Аўгуст Мілаванаў — народны артыст. А вельмі маладыя народнымі не становіцца... Здаецца, усё было «толькі што» — танкашы хлапчук у «настаўніцкім» гарнітуры, што стаяў на ім колам, прадаждваўся па сцэне ў «Крыўцах», якія коласаскі тэатр прывёз на малыя, помніца, гастролі ў Мінск. Можна, пачатковец і добра паказаўся, але памяць захавала толькі смешнага маладога пеўніка. У тэатральнай літаратуры адзначана, што Арэшкін быў «знешне далікатны і інтэлігентны, а па сутнасці — прыстасаванец і цынік. Такія тыпы, падобна цвілі, узнікаюць і могуць існаваць толькі ў затхлай атмасферы». Нядрэнна для пачаткоўца?.. І — тэатр імя Янкі Купалы запрасіў яго да сябе.

Тут можна было б ужо значыць: так Мілаванаў стаў купалаўцам, але... да купалаўца было яшчэ далёка.

Калі Мілаванаў адчуў сябе «плоць ад плоці» свайго тэатра — невядома, але зусім дакладна можна сказаць, калі гэта адчулі гледачы і партнёры: са спектакля «Я, бабуся, Іліко і Іларыён». Так, калектыўны акт творчасці здольны вызначыць прыдатнасць артыста, яго сумяшчальнасць з калегамі. Надалей можа быць што заўгодна — і сваркі, і звадкі, і канфлікты, і супрацьстаянне, але гэта ўжо праблемы людзей, у якіх адна «група крыві».

...Не ведаю, як іншыя, а я на тым спектаклі адчувала шчасце. Успамінаючы зараз далёкі 1965 год, сёння разумеш, што жылі мы вельмі сулярчлівым жыццём — спадзяваліся, расчароўваліся, трацілі надзеі і зноў іх набывалі, былі падманутыя і падманваліся самі. (Мы і ў той час, мусіць, адчувалі, што адбываецца вакол нас і з намі, але ёсць розніца: тады — адчувалі, сёння — разумеем...)

Душа прагнула гармоніі, суладдзя — і нарадзіўся цудоўны спектакль «Я, бабуся, Іліко і

Іларыён». Крыштальна празрыстая, пяшчотная, усмешлівая аповесць Надара Думбадзе, перакладзеная на мову тэатра, знайшла ў Мінску надзіва сардэчнае ўвасабленне: рэжысёр Рубен Агамірзян, мастак Армен Грыгар'янц, артысты — усе! — жылі ў спектаклі гранічнай свабодай і натхненнем.

жыццё» адным з самых «купалаўскіх» на купалаўскай сцэне, а Мілаванава — «прыродным» купалаўцам, у якога прыхаваны гумар, сарамлівая сардэчнасць, адчуванне аднасці з партнёрамі, павага да задум спекуляра зліваецца з абсалютнай немагчымасцю «выпінацца» не на карысць гэтай задуме.

дражненне стылістыка (час расставіў усё па сваіх месцах, аднак жа трэба было, каб ён надыйшоў). Расуіскі быў сярэд першапраходцаў у пастаноўцы Брэхта на тэатральных сцэнах Беларусі (да таго толькі ў Рускаім тэатры імя М. Горкага А. Грыгар'янц паставіў «Матухну Кураж»). І з ім — Міла-

лі Гэй стане ў шарэнгу, адразу страціўшы чалавечую адметнасць — баявая адзінка ў форме, з аўтаматам; сродак, прыдатны для любой мэты, зброя — для любой злучынай рукі. Адзін з «іх»... А толькі што быў адзін з «нас»... «Страцім сёння, забудзем аб ім, а заўтра да нас ён прыйдзе катом», — гаворыць Брэхт.

Тэатр

З трэцяга пакалення

Штрыхі да партрэта Аўгуста МІЛАВАНОВА

Гаварыць аб істотным у жыцці, звольнай душою спяваць, смяяцца і плакаць — гэта ж найважливае існасць для актёраў. Хлапчук Зурыкеда з грузінскай вёсчкі, з адною параю штаноў і з дзюмою перакладзеных камі, свавольнік, гультай, балбатун, ад сваіх старых сяброў — бабусі, Іліко і Іларыёна — атрымліваў урокі маралі, гуманізму, сумленнасці і гонару. Гэтую ж школу праходзіў і малады артыст, знаходзячыся ў «магнітным полі» герояў спектакля і выдатных артыстаў — Стэфані Станоты, Паўла Кармуніна, Уладзіміра Дзядзюшкі... Стэфанія Міхайлаўна звала яго «мой Зурыкеда» і ласкава абдымала... Еднасць, бяскрыўднае падкеліванне, «сямейнасць», узаемная пяшчота — ці маглі яны багаследна знікнуць, як толькі пагасне ў тэатральнай зале святло?!

У той час мы адчулі гэты спектакль пра «грузінскае

Есць нейкая «вышэйшая рэжысура» ў тым, што праз некалькі месяцаў выйшла прэм'ера спектакля «Яшчэ раз пра каханне» па п'есе Э. Радзінскага, і што Мілаванаў сыграў у ёй ролю Электрона Еўдакімава, фізіка, які паспрабаваў пацуціям — каханню, спагадзе, шкадаванню — адвесці «сваё месца», адрэдагаваўшы жыццё так, каб нішто не перашкаджала справе... Крыўда, боль, самаабрабаванасць — сумны вынік гэтага «эксперымента». Зурыкеда, спазнаўшы пяшчоту блізкіх, відаць, даламагаў выканаўцу ролі адчуць, чаго зракаўся Электрон Еўдакімаў...

...А якая ж небяспечная духоўная галечка Гэлі Гэй! Вакол спектакля «Што той салдат, што гэты» Б. Брэхта (дэбют Валерыя Раеўскага на купалаўскай сцэне) узніклі спрэчкі — з аднаго боку, прызнаваліся яго мастацкія вартасці, з іншага, выклікала недавер і раз-

ванаў. Яны асвойвалі эпічны тэатр Брэхта, не прыстасоўваючы яго да беларускага, а прышчэпляючы новую галінку да яго дрэва. І намаганні далі цікавы плён. Гэлі Гэй Мілаванава быў «бясспрэчны», бо ў ім спалучаліся рэзка, дакладная форма і дасканаласць псіхалагічнае апраўданне характару. На сцэне кідка і пераканальна адбываўся працэс «перамалёўкі» чалавека. Рахманы, разважлівы, асцярожны грузчык, які ўсяго толькі выйшаў раніцою купіць сабе і жонцы рыбы на сняданак, — пераўтвараўся на нашых вачах у паслухмяную чалавекпадобную баявую машыну, не прапускаючы аніводнага этапу ў гэтым пераўвасабленні: Мілаванаў быццам адзначаў збоку: вось першая здзелка, зусім сціплая, вось — наступная, зірніце — усё так проста, так бязвінна... Яшчэ адна... І — усё. Чуеце? — усё! — шляху назад няма! Гэ-

Мяркую, што ад Гэлі Гэй працягваецца нітка да Герастрата («Забывь Герастрата!» Р. Горына, пастаноўка Р. Агамірзяна), быццам наўмысна падбіраецца дасье на «маленькага чалавека»... Гэлі Гэй не ўмеў адказаць «не». Герастрат, каб дамагчыся сваёй эгаістычнай мэты, гатовы ахвяраваць усім на свеце — святынямі, жыццямі. Як у Дастаеўскага: ці свету праваліцца, ці васьмь мне чаю не піць; дык скажу — свету праваліцца, а каб мне чай заўсёды піць!.. Гэлі Гэй — гандляр дробным таварам, г. зн. толькі сабою, Герастрат жа ўцягвае ў віхуру сваёй дзейнасці ўвесь горад, а калі гэта яму спатрэбіцца — то ўвесь свет.

Мілаванаў не «аддаецца» ролі поўнаасцю, не іграе «з усіх сіл». У яго не заўважыш акцэнтавага націску; можа, таму, на чыйсьці погляд, яму не хапае актёрскага тэмпераменту. Ен, як гавораць, актёр «разумовы», які аддае перавагу аналізу над «нутром». Можна, яно і

«ТЭАТР пачынаецца з вешалкі»... Станіслаўскі і не думаў, што праз паўстагоддзя для мільёнаў людзей сустрача з мастацтвам тэатра не запатрабуе наведвання гардэроба. З даламогай тэлебачання яно даўно прыйшло ў нашы кватэры. Драматычнае мастацтва стала здабыткам жыцця, не толькі сталіца і буйных гарадоў. Ды Мельпамена, каб адчуваць сябе «свабоднай», вымушана, як і гаспадары, надзяваць пантофлі. А яна ж усё-такі — муза, што асяняла сваім крылом генія Сафокла і Еўрыпіда...

Радасць, якая суправаджала ўрачыстае шэсце драматычнага мастацтва па вялікіх і малых тэлеэкранях у 60-ыя гады, сёння — толькі згадка. Тэлегледачы старэйшага пакалення помняць, напэўна, як у рэспубліцы тэлевізійныя спектаклі ставіліся сіламі не толькі мінскіх тэатраў. Плённа працавалі на сваіх студыях артысты Віцебска, Гомеля, Брэста. У тэхнічных умовах, якія сучасны рэжысёр палічыў бы не вартымі натхнення (іншых тады проста не было), ажыццяўляліся арыгінальныя пастаноўкі. З маладым запалам новае мастацтва тэлебачання падтрымлівала творчы талент абласных тэатральных труп. І без перабольшвання — кожная прэм'ера на тэлеэкране рабілася падзеяй у культурным жыцці абласных цэнтраў. Не кажучы ўжо пра тое, што мясцовае тэлебачанне давала час і тэхніку для «простых» трансляцый з тэатральных залаў — відэазапісу ў абыходку тады не было.

Звернемся да «тэатральнага мінулага» Мінскай студыі ТВ. І сёння шмат у каго «на слыху» «Крах» паводле А. Талстога і П. Шчобалева, «Змова імператрыцы» ў пастаноўцы В. Карпілава і яго ж «Ткачы» паводле Г. Гаўпмана, «Людзі на балодзе» І. Мележа і «Трывожнае шчасце» І. Шамякіна, інсцэніраваныя на экране А. Гутковічам; «Прымані» Я. Купалы і «Збылі тэатральны Саўка» Л. Родзевіча, пастаўленыя Ю. Сурывавым;

«Па шчасце, па сонца» паводле дакастрычніцкай лірыкі Я. Купалы В. Раеўскага і В. Акімушкіна, «Перакрыжаванні» паводле паэмы Я. Коласа «Сымон-музыка» У. Трацякова... У тэлеспектаклях удзельнічалі лепшыя драматычныя артысты тых гадоў — ад знакамітых ветэранаў П. Малчанова, Б. Платанава, З. Стомы, С. Станоты да маладых на той час З. Браварскай, В. Тарасова, Л. Давідовіч, М. Захарэвіч, Г. Гарбука і многіх іншых. Не само яно, вядома, так атрымалася. Быў у гэ-

жанру на тэлебачанні ў застоўны перыяд, асабліва ў яго апошнія гады, сталі іншымі. Ды гэты толькі частка праўды. Уся яна ў тым, што тэлевізійны тэатр фактычна зрабіўся ахвярай рэшткавага прынцыпу ў фінансаванні культуры, які не абышоў бокам і такую дзяржбюджэтную арганізацыю, як тэлебачанне.

Звонку гэта схаваная ад гра-

БТ: разам ля экрана

Тэлеатэатр «часоў перабудовы і галоснасці»

тай працы момант, які я назвала б высакароднаю даламогаю старэйшага малодшаму. На тэлеэкране нараджалася новае мастацтва. Яно мела патрэбу ў добрых актёрах. І яны ішлі на тэлебачанне, не лічыліся з часам, са сціплым пастановачным ганарарам. Працавалі тут ад душы, з поўнай аддачай, усведамляючы, што робяць вялікую для нацыянальнай культуры справу. Дзякуючы іх творчаму вопыту, добрай сцэнічнай школе склаўся ў нашым тэлеатэатры рэпертуар, якому мог бы пазавярдзіць лобы стаяцянэр: руская і еўрапейская класіка, беларуская проза, паэзія, драма. Шырокія магчымасці для раскрыцця актёрскіх індывідуальнасцей, для пошуку сваёй тэмы ў амплуа і жанрах, якіх не прадастаўляла вялікая сцэна.

Шмат якія пастаноўкі, створаныя на Беларускім тэлебачанні, паказваліся на рэгіянальных і ўсесаюзных фестывалях. «Крах», напрыклад, з поспехам паказаў у Варне на міжнародным конкурсе відэадрамы. І цяпер ладзяцца такія агляды, асабліва Інтэрбачаннем. Але... мы ў іх даўно не бярэм удзелу.

Адносіны да драматычнага

мадскай увагі «аперацыя» абстаўлялася зусім бяскрыўдна. У розных пастановах аб развіцці тэлебачання гаварылася пра сродкі, якія ўкладаюцца ў будаўніцтва новых камунікацыйных сетак, аб карысці цэнтралізацыі лепшай тэхнікі і грошай у месцах, дзе шмат навучаных, падрыхтаваных кадраў. З'явілася і ўмацавалася паняцце «базавая студыя», г. зн. абсталяваная тэхнікаю для рознага віду трансляцый. Ніводная абласная студыя ў нашай рэспубліцы гэтага тытула не мае. У выніку ўсіх гэтых шматгадовых мер тэлебачанне аказалася падзеленым не толькі па адміністрацыйна-ведамскай вертыкалі: абласное, рэспубліканскае, усесаюзнае. Яно распласталася гарызантальна, паводле прынцыпу географічнай аддаленасці ад культурных цэнтраў: чым далей ад іх, тым больш глухая «тэлеправінцыя».

БЕДНАЯ МЕЛЬПАМЕНА! На тэлеэкране нашай рэспублікі, у адпаведнасці з прынятым «табелем аб рангах», ёй паступова давалася саступіць пальму першынства прапагандысцкаму жанру. І пакуль у ім, як пісалі Ільф і Пятроў, «ковалось чогато жалезнага», беларускі тэлегледач, каб не аглухнуць, набыў трывалую звычку беларускія праграмы не глядзець. Зусім.

маж? Адно толькі, што ўбачыш запіс па трансляцыі з відэафонду. Пра гэта, дарчы, пісаў у «Советской культуре» адзін з пачынальнікаў айчыннага тэлеатэатра М. Захараў. Да ягонага ацэнкі сучаснай сітуацыі трэба дадаць і тое, што добра відаць, як кажучы, «з месцаў». Адсутнасць творчай канкурэнцыі паміж рознымі мастацкімі калектывамі, няхай будзе гэта правінцыйная трупа альбо сузор'е сталічных знакамітаццей, прывяло да манополіі на эстэтычны густ, а значыць, да тыражавання стэрэатыпаў, да уніфікацыі духоўных запатрабаванняў аўдыторыі.

Уся гэтая амаль дваццацігадовая гісторыя «ўзлёту і падзення» Мельпамены на тэлевізійным экране ў святле перабудовы і галоснасці выглядае асабліва абвострана. Калі мы ўсур'ёз ставім пытанне аб адрэджанні нацыянальнай культуры, дык наўрад ці можна пасяхова яго вырашыць, ігнаруючы мастацкія магчымасці тэлебачання ў іх шырокай жанравай і відавочнай геме. Пачынаючы ад эстэтычнае аблічча тэлевізійных навін і канчаючы творамі беларускага тэлевізійнага мастацтва. Прызнаўшы за тэлеэкранам прырытэт у сферы фарміравання грамадскай думкі, мы неак упусцілі, што тэлеэкран у нашым доме — не толькі крыніца палітычнай, сацыяльнай інфармацыі. Ен — носьбіт і праваднік пэўнай духоўнай культуры. Тое, што яна нараджаецца ў электронных нетрах, зусім не паказчык яе бязроднасці. Гэты культурны феномен сучаснай аўдыявізуальнай цывілізацыі абавязкова суадносіцца з гістарычна складзеным канкрэтным культурным асяроддзем, яго традыцыямі, ладам думак і пацуццяў людзей, што ў ім жывуць. Пакуль гэты працэс сублімацыі духоўнай энергіі на нашым тэлеэкране ідзе стыхійна, падпарадкоўваючыся хутчай інтуіцыі асобных энтузіястаў, чым пра-

так: здаецца, надышоў час, калі можна не саромецца, што ты адукаваны, не хаваць на ўсякі выпадак інтэлект... Але ён ніколі і не іграе функцыю, з'яву, напрыклад, «герастратызм» — жаданне любой цаной, няхай нават злачыствам, сцвердзіць сябе. Ён ідзе ад дэталі: чалавек жадае ўладкавацца ў жыцці, прагне замацавацца ў ім любым чынам; найкарацейшым шляхам да гэтага аказваецца злачыства, і калі ў цябе няма маральных забарон, як гаворыцца, бога ў душы, то ты станеш на гэты шлях і худзеш па ім паяжыш. А шлях гэта такі, на якім гінуць і людзі, і дзяржавы. Але на гэта напляваць — каб толькі было ўтульна, улежна ды ўежна — табе, каб паўсюдна пелі славу — табе...

Вось і яшчэ адзін з гэтай кампаніі, Тата ў «Зацюканым апостале» (пастаноўка Барыса Луцэнкі), гандлюе сумленнем: вытлумачае кожнае злачыства на карысць таму, хто яму плаціць, хто абяцае бязбеднае жыццё і захаванне маленькіх жыццёвых выгод...

Дакараючы — і не без падстаў — купалаўскі тэатр за невыразную рэпертуарную лінію, мы ўсё ж, відаць, не заўсёды бачым, што ёсць у ёй свая, невыпадковая, логіка: яна заключана ў паслядоўнай забароне самых неабходных, самых першасных чалавечых каштоўнасцей. Мілаванаў — з тых купалаўцаў, чыя работы не толькі этап іх уласных біяграфій, але і шмат і сімвал веры тэатра. Гэлі Гэй, Тата, Герастрат, Міхай Груя («Святая святых» Юна Друцэ), Гаспадар у Макаёнкавай «Святой працеце», Праспера ў шэкспіраўскай «Буры» (усе — у пастаноўцы В. Раеўскага) у гэтых работах ён выяўлены Аўгустам Мілаванавым усімі даступнымі яму спосабамі. А даступна яму вельмі многа. Пры знешняй сціпласці, нейкай дэманстратыўнай «неартыстычнасці» аблічча ён знаходзіць вельмі траншныя рысы,

каб выявіць самую сутнасць чалавека, героя ці «антыгероя». Плаўны жэст рукі Гэлі Гэя, якім ён намалюваў памеры і рух рыбіны, — гэта ж той ідылічны час, калі яшчэ ён выбіраў! Лёгка, амаль з прытанцоўваннем, хада Таты, яго ўлюбённасць у сябе, у сваё адзенне, вусікі, блішчатыя чаравікі, лёгкая цынічная ўсмішка, якая памагае адгарадзіцца ад усіх жыццёвых навальніц... Важкая хада Міхай Груя, пачуццё ўласнай годнасці, адчуванне за спіною ўсёй моцы дзяржавы... Вёртка постач Герастрата, інтанацыі дробнага спекулянта, ці «напарстачніка», зазывалы, які расхвальвае свой тавар... Маленькая скамеечка з падпілаванымі ножкамі, на якой сядзіць Следчы («Надзея Путніна, яе час, яе спадарожнікі» Ігара Малеева, рэжысёр В. Раеўскі), упіраючыся падбародкам у стол, вочкі-бураўчыкі, з'едлівая ўсмішка... Мілаванаў умее апраўдаць нечаканую мізансцэну, чым больш рэзкую — тым лепш.

Карцінная галерэя багатая і разнастайная, яна падсоўвае аднаго за адным твары, постаці, інтанацыі... Асобы... І вось што важна: артыст рашуча адмаўляецца ад знешняй характарнасці, якую ўмее і любіць вышукваць, калі задума спектакля патрабуе строгасці і сціпласці — і тады «іграюць» менавіта строгасць і сціпласць. Зразумела, першае слова ў гэтым — рэжысёра. Луцэнка, Агамірзян, Раеўскі, Эрын вызначаюць увесь строй і пракладаюць курс спектакля. Але Мілаванаў здольны і дапамагчы, і запырчыць, і пераканаць рэжысёра, бо ён жыве не толькі сваім героем, а ўсім цэласным вобразам спектакля, яго месца ў шэрагу іншых работ свайго тэатра і ў кантэксце часу.

Яго Праспера ў «Буры» — таксама рэжысёр — рэжысёр падзей на сцэне, на сваім востраве, рэжысёр... усіх шэкспіраўскіх п'ес, увабраных гэтым

апшнім творам драматурга. І праз крыўду, пратэст, паргарду, адплату, помсту ён уздымаецца да агульначалавечага, касмічнага спасціжэння еднасці людзей, унікальнасці чалавечага жыцця.

Артысту не дапамагае ў «Буры» ні касцюм, ні грим — толькі думка. Лоб перакрэслівае пакутлівая рыска; вочы — поўныя тугі і знойдзенага ў гэты момант разумення; цяжка нараджаюцца словы: не па натхненні — выпактаваныя, словы, у якіх зліліся боль і хваляванне вялікага Шэкспіра, героя спектакля, артыста — выканаўцы ролі Праспера, нашы агульныя боль і хваляванне за розум і жыццё на Зямлі...

Можна ізноў нагадаць «вышэйшую рэжысуру», якая быццам правяла Мілаванава праз некалькі работ у спектаклях апошніх гадоў, што па розных прычынах не затрымаліся ў рэпертуары. Ролі ў «Гарцюфе», «Дзесях сонца» — не толькі падстава для роздму, школа артыста (якой Мілаванаў, нягледзячы на вопытнасць, ніколі не цураецца), — гэта і ступені ўнутранага акцёрскага жыцця (не бяруся гэта сцвярджаць пра «Мудрамера», і адзначаючы, і ўвяччанага лаўрамі, бо ён, на мой погляд, — звычайная фіксацыя ўжо знойдзенага).

Перадуманнае, перажытае, усвядомленае патрабавала выйсця на свет божа — і выйшла ў абліччы немаладога, незаўважанага светам Тэўе-малочніка, філосафа з вёскі Анатаўкі, з яго жонкай, пяцію дачкамі, дзвюма каровамі, старой кабылай, з яго звычайнай звычкі да Свяшчэннага пісання, быццам да прымаўкі, да Бога — як да разумнага суседа; з яго хітраватай сарамлівай усмішкай (як тут не прыгадаць усмішку малага Зурыкелы!). З яго танцам у карчме, дзе болей слёз, чымся радасці, больш сораму, чым ліканання... З яго ціхай годнасцю, добрай слагадай, з каменнай упартасцю («на тым

стаю і не магу іначай») і шалёным болям, калі ён адрыве ад сябе дачку. З яго мудрасцю і цвярозасцю — і невычэрпнай надзеяй на невынішчальнасць жыцця.

Усё гэта выйшла на свет — праз купалаўскую сцэну — у спектаклі «Памінальная малітва» (п'еса Р. Горыца паводле твораў Шолам-Алейхема, пастаноўка Барыса Эрынна пад заслонам мінулага сезона). Роля Тэўе ўвабрала ў сябе многае, чым на сённяшні дзень валодае артыст, і больш за ўсё — не пабаюся напышлівасці — яго роздум пра час і вечнасць.

Мілаванаў стаў народным артыстам. Што змянілася ў яго жыцці? Што зменіцца? Пачне апрацаваць так, каб было відаць: вось ідзе народны?! Калі я учора сустрэла яго — у джынсах, шэрай кашулі і стракатай шапачцы з брыльмі, — падумала: відаць, сапраўды — штосьці змянілася ў нашым жыцці, калі такому несамавітаму — прысвоілі ажно народнага! Але цяжка можна спадзявацца, што «жывым класікам» ён не будзе.

Ён адчувае настойлівую патрэбу працаваць з маладымі ў БДТМІ: вучыцца ў іх (на гэтым ён сам настойвае: «вучыся»), рабіць на сцэне тое, што ў тэатры немагчыма, а тут — чароўная свабода, нязмушанасць і незалежнасць. І — аб чым не любіць гаварыць, і таму, відаць, яно і ёсць галоўнае — мае патрэбу вучыцца, перадаваць тое, што назірана вопытам і што калісьці атрымаў ад сваіх настаўнікаў. І перш за ўсё — ад прафесара Д. А. Арлова. Той юны «пеўнік» так быў адданы свайму педагогу, што нават трохі шапалывіў, як і Дзмітрый Аляксеевіч!.. (Так гэта ў яго і засталася, і ўжо ў каго-нікога з вучняў Мілаванава заўважаш «с» замест «ш»!) Але да атрыманых ім у спадчыну скарбаў — інтэлектуальнай, маральнай патрабавальнасці, непрымання

прыблізнасці і паўведання — ён ставіцца як да прафесіянальных, грамадзянскіх якасцей і гадуе іх у вучнях і ў сабе.

Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі ў артыкуле пра Мілаванава адзначае: «Творчай манеры М. уласцівы псіхал. дакладнасць характару, ацэнчанасць паводзін персанажаў, выразны знешні малюнак ролі, тонкае адчуванне стылю і жанравай прыроды твора». На жаль, энцыклапедычны жанр сціслы, побач з «ацэнчанасцю паводзін персанажа» няма месца, каб адзначыць поўную адсутнасць позы, сумленнасць М. на сцэне і ў жыцці...

Мне здаецца, што «дамінанта» яго характару — здольнасць глядзець праўдзе ў вочы. Без хлусні, без самападману, без ружовых ці чорных акулараў. Я веру яму, калі ён адзін са сваіх артыкулаў завяршае словамі:

«Кожнаму трэба пачынаць з сябе. Выціскаць з душы сваёй рабскую псіхалогію. Гэта цяжка, балюча — але неабходна. Адраджэнне настане толькі ў тым выпадку, калі мы сумленна і шчыра скажам сабе, што мы ёсць на самай справе. А калі не хопіць пораху, дык не будзем тлуміць галаву пакаленам, якое крочыць за намі. Не будзем размахваць перад ім фальшывымі сцягамі былых перамог, усхваляючы раздзёмутыя аўтарытэты. Будзем называць рэчы сваімі імёнамі».

Калісьці давялося пачуць з вуснаў Мілаванава, як ён заклікаў гэтых жа маладых, як ён тады, «біцца мордаю аб стол», змагаючыся за мастацтва сумленнае, праўдзівае. З тых часоў ён навучыўся выказвацца больш дыпламатычна, але без усялякага там «академічнага халаду». І, мабыць, так будзе заўсёды — кантэкст часу вымагае і праўды, і нераўнадушнасці, і называнне рэчаў сваімі імёнамі.

Лілія БРАНДАБОУСКАЯ.

думанай у доўгагадовай перспектыве праграме. Існуючы амаль дзесяць гадоў у самастойным канале вшчання, наўрад ці сёння рэспубліканскае тэлебачанне да канца ўсведамляе свае глыбокія карані ў плаце нацыянальнай культуры і духоўнасці, якая адпавядае яе этнічнаму тыпу.

Магчыма, да месца былі б тут словы Шэкспіра аб тым, што ўвесь свет — тэатр, а людзі — акцёры, якія ў агульным сэнсе

даказваюць роднасць старажытнай і новай — электроннай — муз. Таму што і на самай справе — тэлебачанне ў вядомым родзе «пастановачнае мастацтва». «Спектаклі» ў формах самога жыцця мы бачым штодня, якую перадачу ні ўзяць: рэпартаж, каментарый, дыскусію. І калі на экране нас часам раздражняе статычнасць, млявасць, безгустоўе тэлевізійнага дзеяння, дык гэта якраз сведчанне таго, што тэлебачан-

не не мае перад сабой самабытнага мастацкага эталону для штодзённай вучобы, для добрага пераймання. А вучыцца яно, як правіла, у Цэнтральнага ТБ. Адсюль падобныя, адвольна-выя структуры не толькі дакументальных, але і мастацкіх праграм, у якіх нацыянальнае аблічча вычэрпваецца толькі што роднай мовай.

Штучна затарможаная традыцыя сувязі з мастацтвам тэатра, якая адышла ў формы, што патрабавалі мінімальна фізічных выдаткаў: тэатр дакумента, публіцыстычны тэатр, літаратурная кампазіцыя і г. д. — парушылі натуральны рост мастацкага патэнцыялу ТБ. Бо грамадска-палітычнае і мастацкае вшчанне — злучаныя сасуды. Упаў узровень у адным, і вось ужо ледзь бачны ён у другім. З тэлеспекля сёння амаль цалкам адышоў элемент гульні, ён стаў падобны на звычайную перадачу...

Арыгінальных пастановак зусім няма ў рэпертуары Беларускага ТБ. «Апошняя ноч» у пастаноўцы У. Карпілава, «Я, Іван Дамінікавіч» В. Вярбоўскай — У. Забелы, «Алімпіада» І. Пташнікава — А. Гутковіча, «Дыхайце эканомна» А. Макаёнка — В. Мацішоўскага, «Лісты так доўга ідуць» А. Мальдзіса — Н. Арцімовіч, «Давыд Гарадзенскі» В. Іпатавай — Н. Гаркуновай. Магчыма, яшчэ колькі назоваў. Не ўсе яны раўнацэнныя па мастацкім узроўні, не ўсе арганічныя для сучаснага ўспрымання. Што б там ні было, а вока сённяшняга глядача адточана звычайнай да экраннай вобразнасці. І калі, дапусцім, малады рэжысёр Н. Гаркунова валодае аўдыявізуальнай выразнай формай, дык у другіх работах больш агледкі на чыста тэатральныя прыёмы. А ім часам не стае, як у «Івану Дамінікавічу», акцёрскага размаху.

Шмат праблем і, акрамя матэрыяльных, у сучаснага беларускага тэлеатэатра. Марудна ён узаўважвае свой крыўдлівы, сваю жыццяздольнасць. Ад тэматычнага фармалізму нядаўніх гадоў, калі як быццам уся наяўная беларуская літаратура так альбо іначай «пракатвалася» на экране, да сучасных аўдыявізуальных форм вобразнасці, характэрных развіццю тэлебачання, — напэўна, каб гэту дыстан-

цыю прайсці, патрабуецца час, патрабуюцца новыя творчыя ўмовы.

Ці ёсць яны сёння ў Галоўнай рэдакцыі літаратурна-драматычных праграм? Таксама пытанне няпростое. Рэдакцыя «выдае» ў сетку вшчання вялікі аб'ём перадач. Штомесячны выпуск «Тэатр і час», запісы спектакляў у тэатрах рэспублікі з наступнай іх падрываючай да эфіру, дэманстрацыя фондавага відэамагнетыру мінулых гадоў — своеасаблівае анталогія беларускага тэлеатэатра, ажыццяўленне абмену тэлеспеклямі з саюзнымі рэспублікамі, работа над узноўленай з 1988 года рубрыкай «Літаратурны тэатр», абнаўленне цыкла «Творчыя партрэты» з уключэннем пастановачных элементаў, рэгулярная трансляцыя мініцыкла «Паззіі радок чароўны» — гэта штодзённыя, апэратыўныя клопаты, якія запайваюць час рэдактараў і рэжысёраў, што працуюць у рэчышчы «тэатральнай» тэматыкі. З ёй перакрываюцца ўласна «літаратурныя» перадачы, праграмы па выяўленчым мастацтве. Не забудзем назваць і тыднёвую «Ліру», якая заваявала папулярнасць не толькі па сапраўднаму пазнавальнай праблематыкай, але і рэгулярнасцю кантактаў з аўдыторыяй.

Не хачу навязваць сваёй думкі, аднак скажу: такое буйное «калятэатральнае» жыццё вакол непасрэдна тэлевізійнага тэатра — ці не прыцэпка яно кволя, маленькія парасткі самога жанру? Не буду, напрыклад, спрачацца вакол цікавасці рэдакцыі да «Літаратурнага тэатра». Гэтая форма пакуль пераходная. Яна дазваляе зарыентаваць беларускага глядача на класіку, вядомыя і новыя імёны ў беларускай літаратуры нашага часу. Але ў самім драматычным мастацтве пакуль не хапае паглыбленага аналізу гістарычнай і культурнай спадчыны. Не хапае часу, сіл! Магчыма, Хоць абрысы перамен тут

вымалёўваюцца. Рыхтуецца да пастаноўкі «Мілья чалавек» К. Крапівы, малавядомы сучаснік. Пачаў ствараць спектакль паводле непастаўленай у тэатры п'есе «Антон» М. Гарэцкага тэатральны рэжысёр В. Маслюк, нібы ўвачавідка рэалізуючы сувязь мастацтва вялікай і тэлевізійнай сцэны.

Ці выпадковыя гэтыя новыя накірункі ў рабоце літаратурна-драматычнай рэдакцыі Беларускага ТБ? Тут мяркуюць, што не. Больш таго, рэдактары В. Раціўкі, Г. Суша, М. Вашчула, рэжысёры А. Каламіец, У. Трацякоў упэўнены, што наспей час ажыццявіць ідэю прафесіяналізацыі тэлевізійнага тэатра. Прапануюцца стварыць спецыялізаваную групу творчых работнікаў ТБ, якія аб'ядналі б намаганні ўсіх рэдакцый у драматычным жанры, распрацавалі б адзіную рэпертуарную і эстэтычную палітыку, прыцягваючы на рэспубліканскае тэлебачанне творчыя сілы з сучаснай беларускай літаратуры, драматургіі, тэатральнай рэжысуры, акцёрскага корпуса.

Ці правамоцная такая ідэя? А чаму і не паспрабаваць? У рэшце рэшт, час зараз такі, калі эксперыменты стаяцца і не ў такім маштабе. За плячамі нашых ініцыятараў — сапраўдная заклапочанасць лёсам мастацкага тэлебачання, веды ў галіне нацыянальнай культуры, жаданне ісці не на покліч капрызлівай моды на нацыянальную экзотыку, а ўслед за складзенай традыцыяй народнай культуры.

Глядач стаміўся чакаць добра будучыні не толькі ў сферы спажывання матэрыяльных каштоўнасцей. Яму неабходны надзейныя і пэўныя духоўныя арыенціры сёння, цяпер, каб зразумець, што адбываецца са светам і з ім самім. Прышоўшы ў наш дом, электронная муза ХХ стагоддзя ці знойдзе з намі адказы на гэтыя пытанні нашага быцця?

Ніна ФРАЛЬЦОВА.

«Дыхайце эканомна» А. Макаёнка. Сцэна са спектакля.

«Я, Іван Дамінікавіч...» В. Вярбоўскай. Сцэна са спектакля.

А х в я р ы

(Пачатак на стар. 8—9).

І забыўся Шабовіч на стомленасць. Як добра паспаў. Але забыўся і на небяспеку. Здаваў карты дзвюма рукамі. І на рагу не стаяў, а перад сталом — напроціў праціўніка, тварам у твар. Той сапраўды мог бы збіць яго сталом. Але што гэта яму дасць? Стрэлці можна і лежачы пад сталом. Пераканаў сябе, што нападаць Чурсік не стане — не той храбрэц! Ды і ўвогуле: калі ты прыйшоў да чалавека — старайся паверыць яму нават і ў такой незвычайнай сітуацыі. Да поўнага гада не павяла б ніякая хітрасць збіць немцаў з парталыку.

Выйграў адну партыю, другую. Узрадаваўся, што галава не атупела зусім — варушацца шарыкі. Чурсік — карцежнік са стажам, у пульту мала хто яго абыгрываў. І ў ачко.

Выйгрыш даваў імпат, настройваў бадай на вясёлы лад.

— Вось табе і судзьба, пан дурань.

А Чурсік змрачнеў ад таго, што і ў карцежнай гульні заставаўся ў дурнях. Хапіла б таго, што яго арыштавалі разам з падпольшчыкамі. А цяпер адзін з іх зваліўся на яго галаву, завалодаў пісталетам і гаспадарыць у доме. Чым гэта яшчэ скончыцца?

Але ўдача — што здрадливая жонка, і мужа лашчыць і любоўніка. Карцежная ўдача перайшла да Чурсіка, у добрых гульцоў часта так здараецца.

— А што, не казаў я — судзьба што вецер. Пасля пятай партыі палезеш пад стол. І кукарэкаць будзеш.

— Я закукарэкаю, а ты свінней завічыш... той, што ўшчамілася ў плоче.

— Палайся больш — туман напусціш, карт не ўбачыш. Што гэта за

ход? Што за ход? Мая Надзька разумней ходзіць. Навошта ты трымаеш шасцёркі?

— На пагоны табе. Начаплю фельдмаршальскія. Хто там у Гітлера ў фельдзіках? Бош — Вош? Ромель — Фомель? Воўчая зграя! Што ты азіраешся? Байшы, што слухаюць твае гаспадары? А чаму гэта ў цябе партрэта Гітлера няма? Прыпішучь табе непавагу...

— У карты глядзі, а не на сцены. Часта міргаеш, пан партызан.

— Глядзі! А ты здагадлівы! Доўга думаў?

— Дадумаўся, як бачыш.

— Думаў, думаў, можа, паразумнееш. А то заплылі твае мазгі... Знаеш, чым яны заплылі ў цябе?

— На, пабі! — Чурсік кінуў карту злосна, размахнуўшыся. — А што, з'еў? Забірай і гэты мех. Ты ў мяне яшчэ ханнеш гарачага! Пагоны ён хоча навесці! Соплі вытры!

І Шабовіч не абуралася, бо прыкладна такімі ж словамі яны перакідваліся і ўчора і кожны раз, карты сціралі ўсе межы, развязвалі языкі. Не абыходзілі і палітыкі, але так, што размежаванасці не было — хто ёсць хто. Іван Ткачук мог уплесці ў сваю пустабрахню Сталіна, а Чурсік праехацца па Гітлеру, за што лаяла Хрысціна.

«Ну, і язык у цябе! Глядзі, падрэжучь». «Не бойся, Хрысця, тут жа ўсе свае».

Не здагадаўся палцай, каго называў сваімі.

Цяпер Чурсік ведаў, хто перад ім. Але паводзіў сябе паўчарашняму, калі лічыў гэтых хлопчаў сваімі. Такая незалежнасць падбадзёрвала ці ва ўсялякім разе нібыта пацвярджала, што ён не ўніжаецца перад сваім узброе-

ным канвайрам, а паводзіць сябе, як гаспадар. Урэшце яшчэ невядома, хто ў каго ў палоне, невядома, да каго павернецца ўдача. Тут сапраўды такі лёс, у які ён слепа верыў. Але якой «судзьбы» чакаў? Чаго яму больш хацелася — каб Хрысціна прывяла немцаў? Ці каб выканалася даручэнне гэтага нахабніка, і ён употай пакінуў бы яго дом?

Пасля роздому яшчэ да гульні, нават пасля абразы эпізодам з драмікамі, пасля абурэння нахабствам Шабовіча, калі закіпела смяртэльна злосць на яго, — нават пасля ўсяго гэтага перацягвала «мірная» бяскрыўная шалля. Дакараў сябе за мяккацеласць, бяззубасць. Аднак разуменне таго, што ў ціхім варыянце больш шанцаў на ўласнае выратаванне, на бяспеку сям'і, пераважвала. Пасля папярэджання Шабовіча падумаў і пра тое, што якраз у нядрэна зрабіць паслугу партызанам. Закінуць на будучае. Шабовіч, выходзіць, не апошняя шышка там у іх. Няхай жа ведаюць, што і ён, Чурсік, не прадаў душу за срэбранікі. Дык чаму не паблазнаваць, не паказаць хоць гэтак сваю смеласць? Маўляў, а мне трын-трава. Але Шабовіч разумей інакш: балбоча Чурсік ад страху. Бо і самога бяздумнае, звыклае крыўлянне як бы адводзіла ад прорыву, у якую, калі моўкі мераў крокамі пакой, мімаволі заглядаў. Няхай балбоча, чорт з ім. Ён таксама не адстае, не саромеецца на эпітэты, пажаданні, прароктвы. Яны больш бялітасныя, пагрэзлівыя — і Чурсік агрызаецца на іх з аглядкай, не абуджае ў ім злосці.

Захапіла гульня. Захапіла слоўная перастрэлка. Цешыла, што адступіла зморанасць і санлінасць. Аднак схамінуўся ў той міг, калі рука пацягнулася да крэсла, што стаяла збоку, каб падсунуць яго і сесці. Гэта ўжо зусім недазволена раскоша. Не губляй, Станіслаў, пільнасці! Кінуўшы чарговую карту, павярнуўся да акна: што там, на вуліцы? І ледзьве не скачком кінуўся да прасценка паміж вокнамі. Да дома ішлі паліцэйскія. Двое.

За ім? Не, непадобна. Мірна, па накіданых цаглянах, кавалках дошак фарсіруюць гразкую вуліцу, перабраючыся з таго боку на гэты. Выставілі сябе што на паказ. Гураць. Так не лояць нават дылетанты. Не за ім. Але няма сумнення, што ідуць да Чурсіка. Праведаць? Лагічна — паліцай не з'явіўся на службу. Не стане ж СД дакладваць паліцы, дзе цэлую ноч пратрымаў іх чалавека.

Не за ім. Але калі Хрысціна не зачыніла дзвярэй...

— Што ты там прыліп да сцяны? Засвярбела, дзе сядзела? Твой ход.

— Васіль, да цябе госці.

Чурсік падскочыў, збялеў. Карты з рук яго паляцелі пад стол.

— Не выстаўляйся ў акно! Цяміш? — цыкнуў на яго Шабовіч. — Калі Хрысціна зачыніла нас, не абзывайся. Нікога няма. Ідуць сябры твае, здаецца, мірна. — Шабовіч дастаў з кішэні пісталет. — Калі ж не зачыніла нас, вырашай сам, як прыняць гасцей. Але не забывайся, што я табе сказаў. Жывым я не дамся. І нашы спытаюць у цябе... — павярнуў рычажок засцерагальніка, цяпер даволі націскаць на спускавы кручок «валтэра» — і сем куль паляцелі ў цэль. Толькі сем. Мала! — Дзе абоймы?

— Запасная ў лішкаў у кішэні. У спальні на кручку вісці.

— Цяміш, што да чаго?

— Цямлю.

Скрыкнулі весніцы. Вось яны на ганку — аббіваюць з ботаў гразь. Культурныя.

Зачынена? Адчынена? Здаецца, дзыннула клямка. Зачынена! Пранесла? Але яны могуць заглянуць у вокны.

— За камод! Прысядай!

Шабовіч прысеў побач з Чурсікам — як хлапчукі, што гуляюць у схованкі.

Не, не пранесла. Выразна лягнулі дзверы ў сенцы.

— Сустрэкай гасцей. Спакойна! Што ў цябе рукі наляццяць? Курэй краўці што? Пастарайся завесці іх на кухню. А я падрамлю ў спальні, пакуль вы пагаворыце. Цяміш?

Канцэпцыя праўды

(Пачатак на стар. 5).

АДЛІГА ў грамадска-палітычным клімаце краіны пасля XX з'езда КПСС па сутнасці не паўплывала на гістарычную навуку ў Беларусі. У гэтай сувязі варты напаміны такі эпізод. М. Ларчанка ў канцы 1956 г. ў «ЛіМе» зноў паставіў пытанне аб пераглядзе ацэнкі творчасці фактычна выкінутых з гісторыі нацыянальнай літаратуры і культуры пісьменнікаў-нашаніўцаў К. Каганца, Ядвігіна Ш., А. Гаруна, а таксама газеты «Наша Ніва». На думку М. Ларчанкі, нельга было ацэньваць «Нашу Ніву» без уліку публікацый на яе старонках многіх твораў Купала, Коласа і іншых паэтаў і празаікаў рэвалюцыйна-дэмакратычнага накірунку. Аўтар прапанаваў правесці дыскусію па гэтых пытаннях, і рэдакцыя «ЛіМа» прыняла прапанову. Але дыскусія не адбылася. Гісторыкі Л. Абцэдарскі і А. Сідарэнка ў студзені 1957 г. апублікавалі ў «Звяздзе» артыкул «За ідэйную чысціню нашых літаратурных пазіцый». Беспадстаўна абвінавачваючы Ларчанку ў адступленні ад ленінскіх пазіцый, яны самі на суперак Леніну і ў адпаведнасці з антынавуковымі ўстаноўкамі сталінскага «Кароткага курса гісторыі ВКП(б)» заявілі, што «ва ўмовах Расіі перыяду імперыялізму ідэалогія буржуазнага дэмакратызму не была і не магла быць прагрэсіўнай». («Звязда», 1957, 12. 01). Такім чынам на дыскусіі была пастаўлена кропка. І ўсё ў нашай гістарыяграфіі нацыянальна-вызваленчага руху засталася па-ранейшаму. Сам Ларчанка неўзабаве перайшоў на пазіцыі сваіх уплывовых апанентаў і, у прыватнасці, далучыў К. Каганца да прадстаўнікоў рэакцыйна-дваранскага напрамку, якія «пра-

паведвалі рэакцыйныя ідэі захавання царска-памешчыцкага ладу» («Па шляху рэалізму», Мн., 1959, с. 82 — 84).

Нельга не адзначыць, што ў нашай рэспубліцы ў 60-я гады рабіліся спробы пераацэнкі пэўных з'яў і гісторыі беларускага нацыянальнага руху. У часопісе «Полымя» (1963, № 2) М. Верабей апублікаваў артыкул «Ленінскі твор на старонках газеты «Наша Ніва», у якім выявіў вельмі блізкую сэнсавую і нават тэкстуальную пералічку ананімнага нашаніўскага артыкула «Навуковая сістэма выцяснення поту» (1913, 10.05) і аднайменнага артыкула У. І. Леніна ў газеце «Правда» (1913, 13.03). Разам з тым аўтар паказаў прагрэсіўныя пазіцыі газеты па некаторых іншых пытаннях, адзначаў у прыватнасці, што яна асвятляла цяжкія становішча сялян і рабочых.

Публікацыя артыкула М. Верабей выклікала пагромную рэакцыю Л. Абцэдарскага, В. Яфрэмавай, Я. Карнейчыка і К. Шабуні («Вопрэки историческим фактам». — «Коммунистический вестник», 1963, № 5). Аўтары прызвалі пытанне аб класавым і палітычным абліччы газеты «Наша Ніва» вырашаным, спаслаўшыся пры гэтым, як на «ісціну ў апошняй інстанцыі», на публікацыі В. Барысенкі ў «Полымі» № 2 за 1948 і № 2 за 1949 г., а таксама на артыкул Л. Абцэдарскага і А. Сідарэнка ў «Звяздзе» ад 12.01.1957 г. Рэцэнзенты не адмаўлялі той факт, што «Наша Ніва» друкавала артыкулы аб цяжкім становішчы рабочых і сялян, але, сцвярджалі яны, «гэта было ліберальнае, дэмагагічнае заігрыванне з рабочымі і сялянамі, гульня ў дэмакратызм ва ўгледу буржуазіі і яе класавым інтарэсам» (І). Рэцэнзенты заявілі, што патрабаванне беларусізацыі школы на Беларусі, якое настойліва выстаўляла і прапагандавала «Наша Ніва», «было ва ўмовах царскай Расіі глыбока шкідным, нацыяналістычным». Карусь Каганца — аднаго са стваральнікаў БСГ і публіцыста «Нашай Нівы», які зусім не меў уласнай зямлі, сям'і якога ў час яго турэмнага зняволення за рэвалюцыйна-дэмакратычнае праграмавала галодная смерць, Абцэдарскі і кампанія адносілі да буйных

землеўладальнікаў. Яны не саромеліся нават запазычыць з чарнасоценнай прэсы правакацыйны паклёп, быццам фінансавую падтрымку «Нашай Нівы» аказвалі польскія магнаты Вайніловіч, Івашкевіч, Магдалена Радзівіл. А ў заключэнне абвінавачвалі рэдакцыю «Полымя» за публікацыю «Успамінаў пра брата» акадэміка І. І. Гарэцкага за тое, што ён не адначыў прыналежнасць Максіма Гарэцкага да беларускіх буржуазных нацыяналістаў. Адпаведныя органы прымуслі рэдакцыю «Полымя» перадрукаваць гэты абвінавачваючы ант на сваіх старонках.

Гэтае выступленне не ўплывала, аднак, на пазіцыю акадэміка АН БССР Ц. Гарбунова, які ў 1964 г. апублікаваў у маскоўскім выданні «400 лет рускога книгопечатания» раздзел аб кнігадрукаванні ў Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. Аўтар адначыў важную ролю «Нашай Нівы» ў гісторыі барацьбы беларускага народа за стварэнне сваёй дзяржаўнасці, а таксама народнай нацыянальнай літаратуры і культуры, падкрэсліў істотныя змены ў пазіцыях газеты ў той час, калі адказным яе рэдактарам быў Я. Купала. У пэлым Ц. Гарбуноў ацаніў «Нашу Ніву» як саюзніцу балшавіцкага друку таго часу.

Аднак кіраўнікі ідэалагічнай службы рэспублікі і рэдакцыя «Коммунистический вестник» неўзабаве далі водпаведзь Ц. Гарбунову ў духу вышэйпрыведзенай рэцэнзіі.

У 1966 г. аўтар гэтых радкоў апублікаваў у «Полымі» (№ 8) артыкул «У змаганні за лепшую долю», прысвечаны 60-годдзю з часу выдання газеты «Наша доля». Аналіз публікацый «Нашай долі» паказаў, што яна, а тым самым і Грамада займала рэвалюцыйна-дэмакратычныя пазіцыі, хоць ва ўмовах наступлення контррэвалюцыі і рэакцыі ў канцы 1906 г. у пазіцыях кіраўнікоў газеты праявіліся пэўныя ваганні ў бок лібералізму. У 1971 г. выйшлі працы С. Александровіча («Пуцявіны роднага слова»), У. Қонана («Дэмакратычная эстетика Беларусі»), у якіх у пэўнай ступені паказаны прагрэсіўны ха-

рактар беларускага нацыянальна-культурнага руху і пазіцыі газеты «Наша Ніва». Істотныя карэктывы ў ацэнку БСГ газет «Наша доля» і «Наша Ніва» ў пачатку 70-х гадоў удалося ўнесці аўтару гэтых радкоў у другім томе «Гісторыі Беларускай ССР» і ў адпаведных артыкулах Беларускай Савецкай Эцыклапедыі.

І ўсё ж новае асвятленне гісторыі беларускага нацыянальнага руху прабівалася ў друк з незвычайным цяжкасцямі. Напрыклад, прадстаўляючы ў 1985 г. заказаны мне юбілейны артыкул пра рэвалюцыю 1905 — 1907 гг. у часопісе «Весті АН БССР, серыя грамадскіх навук», у якім была зроблена спроба даць больш аргументаваную характарыстыку ролі і значэння «Нашай Нівы» ў беларускім нацыянальным руху, я сустрэўся з катэгарычным патрабаваннем рэдакцыі скараціць некаторыя старонкі — сказаць не больш, як у маім жа артыкуле пра «Нашу Ніву» ў БелСЭ. Пры гэтым рабіліся спасылкі на існаванне нейкіх указанняў «зверху».

УСПРОБАХ пазбавіць народ гістарычнай памяці і нацыянальнай свядомасці з тым, каб у бліжэйшай будучыні рэалізаваць вульгарна-марксісцкую, сталінскую канцэпцыю аб «зліцці» нацыі і нацыянальных культур як адну з надуманых перадумоў будучыня камуністычнага грамадства, кіраўнікі нашай рэспублікі ў апошнія дзесяцігоддзі ішлі далёка наперадзе іншых. А ў выніку атрымалася шырокае распаўсюджанне не камуністычнай інтэрнацыянальнай свядомасці, а нацыянальнага нігілізму, дэгуманізаванай, касмапалітычнай маскультуры з яе спадарожнікамі — бездухоўнасцю і маральнай дэградацыяй асобы.

Трэба выпраўляць дапушчаныя памылкі. Гэта датычыць, вядома, і гісторыкаў, усіх грамадазнаўцаў, задача якіх — сказаць новае, праўдзівае і правільнае слова і пра мінулае, і пра сённяшні дзень свайго народа.

Да 45-годдзя ПАЎСТААННЯ ў СЛАВАКІІ

Споўнілася 45 гадоў нацыянальнага паўстання ў Славакіі. Гэтай важнай даце ў жыцці братага народа прысвечаны ў Мінску дзве выстаўкі.

Адна з іх называецца «Партызанскі рух у Славакіі ў гады другой сусветнай вайны» і экспануецца ў Музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Шматлікія фотаздымкі, падрэзаныя нацыянальнага паўстання ў Банска-Быстрыцы, падрэзаныя расказаваць аб барацьбе славацкага народа з фашызмам. Дакументы аб'яднаны ў раздзелы «Чэхаславацкія грамадзяне ў замежным Супраціўленні», «Расчлененне Чэхаславацкай рэспублікі», «Вяршыня партызанскага руху ў Славакіі ў перыяд нацыянальна-дэмакратычнай рэвалюцыі і вызваленне Чэхаславацкай Савецкай Арміяй (жнівень 1944—1945 гады)» і інш.

У Дзяржаўным мастацкім музеі БССР у гэтыя дні Славацкай нацыянальнай галерэі прадстаўляе работы класіка славацкага мастацтва, народнага мастака Славакіі Марціна Бенкі. У экспазіцыю ўвайшлі 67 жывапісных работ з гэтай галерэі і музея горада Марціна, дзе мастак жыў і доўгі час працаваў. Усяго ж ім напісана 10 тысяч твораў.

НА ГАСТРОЛЯХ — ЛЯЛЕЧНІКІ

У Югаславіі на гастролях знаходзіцца вялікая творчая група Дзяржаўнага тэатра лялек БССР. Гледачы гэтай краіны знаёмляцца з дзвюма работамі калектыву — новым спектаклем «Здарэнне ў горадзе Гога» і ўжо вядомым «Дзедам і Жорам». Тэатр прыме тансама ўдзел у Міжнародным фестывалі тэатраў лялек, які ў 22 раз праходзіць у горадзе Заграбе.

Другая творчая група беларускіх лялечнікаў выступае ў Галандыі. Леташнія гастролі ў гэтай краіне прайшлі з поспехам. Цяпер — новая сустрэча.

НАШ КАР.

Супрацьстаянне

Бадай, няма дня, каб у тым ці іншым выданні не з'яўляліся матэрыялы, зместам сваім звязаныя з ліквідацыяй вынікаў аварыі на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі, уплыву радыяцыі на навакольнае асяроддзе.

У цэнтры ўвагі грамадскай рэспублікі — супрацьстаянне дзвюх навуковых канцэпцый. Як вядома, віцэ-прэзідэнт Акадэміі медыцынскіх навук СССР, старшыня Нацыянальнага камітэта па радыяцыйнай абароне (НКРА) акадэмік Л. Ільін, а таксама тыя, хто прытрымліваецца яго поглядаў, ратуюць за таі, званую «канцэпцыю беспечнага пражывання» ў раёнах, дзе сумарная доза абпраменьвання не перавысіць за 70 гадоў 35 бэр. Іншая думка ў прэзідэнта Акадэміі навук БССР акадэміка У. Платонава і яго прыхільнікаў: радыяцыя, нават у самых малых дозах, шкодна для чалавека і беспечнае пражыванне магчыма толькі ў радыяцыйна чыстай мясцовасці.

Супрацьстаянне думан.. «Супрацьстаянне» — так названа публікацыя аднаго з апошніх нумароў штотыднёвіка «Поиск» (орган АН СССР, Дзяржаўнага ЦСР і ЦК прафсаюза работнікаў народнай адукацыі і навукі). Газета запрашае да гаворкі спецыялістаў, якіх даўно хвалююць праблемы, звязаныя з тэрмаядзернымі працэсамі і радыяактыўнасцю.

Высновы вучоных, якія жывуць вельмі далёка ад Чарнобыля, парадзі людзей «збоі», адкідаюць як непатрэбную «матэрыю» больш беларускай зямлі, якой нанесена яшчэ адна, ці не самая страшная рана. Не адчула, на жаль, гэтага болю і група экспертаў Суветнай арганізацыі аховы здароўя, запрошаная індэа на Беларусь для ацэнкі канцэпцый беспечнага пражывання ў радыяцыйна забруджаных раёнах.

«Можна пражываць» — засведчылі яны. Не маглі не засведчыць, бо... У публікацыі «Поиск» даецца слова народнаму дэпутату СССР прарэнтару БДУ імя У. І. Леніна прафесару С. Шушкевічу: «Не стаілі пад сумненнем аўтарытэт знаменітых вучоных, але прафесары Д. Беніоні і П. Пеллерэн з'яўляюцца іраі, якія адмаўляюцца падпісаць дагавор аб нераспаўсюджанні ядзернай зброі. Відавочна, дзяржаўная недаацэнка магчымых вынікаў прымянення ядзернай зброі вольна-нявольна сказыаецца на светапоглядзе грамадзян, нават калі яны ацэняаюць абпраменьванне «мірнага атама».

Ды што міжнародная камісія, калі «свае» адмаўляюцца ад ранейшых рэкамендацый. Яшчэ раз працэтуем словы С. Шушкевіча: «У 1976 годзе санітарныя правілы праектавання і эксплуатацыі АЭС (СПАЭС-76) устанавілі дапушчальныя дозы для абпраменьвання асобных груп насельніцтва — 0,5 бэра ў год. Праз тры гады ў новай рэдакцыі СПАЭС-79 гэта норма была павялічана ў 20 разоў!.. Як гэтыя строгія інструкцыі ўвазяць з тым, што з восені 1988 года АМН СССР настойліва прапануе лічыць беспечнай дозу ў 400 разоў большую?! Дзесяць бэр у год! Па новай канцэпцыі «бяспечнага» 35 бэр за 70 гадоў набіраюцца па схеме: 10 бэр у першы год, 3,5 бэра — у другі, 2,5 бэра — у трэці і так далей».

У артыкуле «Поиск» прыводзіцца таксама меркаванні народных дэпутатаў СССР — віцэ-прэзідэнта АН БССР А. Сцепаненкі, старшага навуковага супрацоўніка Інстытута механікі металапалімерных сістэм АН БССР Ю. Варонежцава, галоўнага вучонага сакратара АН БССР А. Ганчарэнкі і іншых. Думкі пераканаўчыя, да якіх нельга не прыслухоўвацца, бо, як сведчыць С. Шушкевіч, «тое, што з лёгкай рукі журналістаў называецца «канцэпцыяй аяслення», на самай справе з'яўляецца грамадзянскай пазіцыяй беларускіх вучоных. Чаго не скажаш аб «канцэпцыі бяспечнага пражывання».

А вось словы А. Сцепаненкі: «На думку многіх сталічных аўтарытэтаў, чым бліжэй да Чарнобыля, тым мацней радыяфобія. Не, мабыць тым мацней радыяцыя і пагроза чалавечаму жыццю, А вось чым далей ад эпіцэнтра, тым слабей, мабыць, голас сумлення».

НАШ АГЛЯДАЛЬНІК.

Падборка, што прапануецца лімаўскаму чытачу, належыць аўтарам розных узростаў, прафесій і, безумоўна, жыццёвага лёсу. Але ўсе яны — паэты, і гэта пацвярджаюць іх творы.

Хочацца бліжэй пазнаёміць чытачоў з аўтарамі-гамельчанамі. Яны — мае землякі, плячо да пляча мы і на гарадскіх вуліцах, і на палявых бальшаках, і на літаратурнай сцэне.

Старэйшы і ў жыцці, і ў літаратуры — Іван Кірэйчык. Чалавек складанага лёсу. Хораша пачынаў, яму прарочылі дарогу ў літаратуры, усыпаную ружамі. Мог бы ён, як і яго літаратурныя аднагодкі, даўным даўно мець сваю кніжку. Але нялёгкай і крутой была яго сцяжына да мастацкага слова. Я не памылюся, калі скажу: сёння паэт (а ён яшчэ і празаік і публіцыст) пераасэнсуае пражытае, робіць для сябе правільныя высновы. Хоць жыццё падкінула яму ўдабавак да ўсяго столькі гарматы, што і ворагу не пажадаеш, — пахаваў двух сыноў, аднаго з іх — садата, ён піша вершы.

Даўно ведаю і Міколу Старчанку. У свой час я быў юніорам і селькорам Рагачоўскай райгазеты, а Мікалай Паўлавіч — яе працоўнікам. Ён піша вершы, здаецца, усё жыццё. Шкада — мала, таму і друкуецца радка. Зараз М. Старчанка — у абласной газеце, няменны загадчык аграпрамысловага аддзела. Не заспець яго ў рэдакцыі. Таму, можа, кожны новы верш — што тая салдацкая радасць пасля ўзятай з боем вышыні?

Таіса Мельчанка ў літаратурным аспроддзі Гомельшчыны таксама чалавек вядомы. Часта ездзіць па пучёўнах таварыства кнігалюбаў да сваіх чытачоў, асабліва епшаецца ў пацярпелую ад чарнобыльскай аварыі Нароўлю, дзе працавала пэўны час у

школе. Выдала сёлета кнігу вершаў «Бацькоўскі дом», раней было калектыўнае «Крыло». Працуе настаўніцай роднай мовы і літаратуры ў СШ № 53 г. Гомеля.

Алесь Дуброўскі — паэт настрою: то піша, то маўчыць. Рэдактар абласной студыі тэлебачання. Удзельнічаў, як і Т. Мельчанка, неаднаразова ў каралішчавіцкіх нарадах. Не адводзіць вачэй ад дадатнаў часопіса «Маладосць», мае намер там надрукавацца. А чаму б і не?

Івана Мядзведзева, на жаль, ведаю толькі па вершах, яны сустракаюцца ў гомельскай раёнцы «Маяк», у абласной газеце, зрэдку — у рэспубліканскім друку. Чытаў апаляднанні ў «Бярозцы». Званіў няк у Шарпілаўскую школу, хацеў з ім пагаварыць. Аказалі: не працуе, падаўся ў калгасную будаўнічую брыгаду. Хто ведае, дзе лепш паэту — у школе або на будоўлі?..

Алена Алешына — паэтычная надзея. У яе ўсё наперадзе, і праца з дзецьмі (яна студэнтка педвучылішча), і новыя вершы.

Вось і ўсё, што мне хацелася сказаць пра паэтаў з Гомеля, якім пашчасціла сабрацца разам на старонцы паважанай газеты. Гэта добра, што разам. Разам нам трэба быць часцей і ў жыцці.

Я, наколькі мне ўдалося, коротка і сцісла напісаў не пра дэбютантаў у літаратуры, як гэта ў нас прынята рабіць. І мэта ў мяне была, як жа без яе, — каб такія падборкі ляцелі на крылах-старонках часцей ва ўсе закуткі, і не толькі з маёй Гомельшчыны. Паэты ўсюды жывуць. Толькі адвечная загадка — дзе лепшыя.

Васіль ТКАЧОУ, адназны сакратар Гомельскага абласнога аддзялення СП БССР.

Іван КІРЭЙЧЫК

Неперспектыўнаю назвалі...

Абапал Сожа...

Абапал Сожа — травы, травы,
Так і нечэплены касой.
Бярозак светлыя купавы
Бягуць услед нам паласой.

Вясковая пустая хата.
На вокнах дошкі, як крыжы.
Пльыве з гароду водар мяты,
Лунаюць над страхой стрыжы.

За цеплаходам
Цікім ходам
Здалёку сіні бор ідзе.
Нам разнаквецца прырода
Па берагах і на вадзе.

Электраправады — дзве жылы —
Нясуць сюды яшчэ святло.
А толку што? Яно без сілы.
Даўно забытае жытло.

Мінаем Рудню,
Клёнкі,
Плёсы,
Над кручай Гомель, нібы звон.
І скрозь пясцік,
Скрозь пясцікі,
Як і спрадвеку,
Як здавён.

Неперспектыўнаю назвалі
Калісьці вёску, з той пары
Сяляне ціха пакідалі
Свае абжытыя двары.

Яны высвечваюць да неба
Надрэчча, шчодрое наўздзіў,
І цеплаход — як белы лебедзь,
Што ў разнатраўі заблудзіў.

Замойклі гарлапаны-пеўні,
Дарогу зацягнуў мурог,
З пакінутай ля плоту сеўні
Да сонца цягнецца быльнэг.

Яны высвечваюць бяздонне,
Увесь касмічны непраглад,
Злівае сонца ў кветкі промні —
Святлом у неба йдуць назад.

Хмызняк пайшоў на луг
У наступ,
Цяпер раздольна тут лаза,
У горадзе сялянка-Насця
Стаіць за бульбай у чарзе.

Вяслуе бусел роўна, плаўна
З лугоў да водшыбных сляб...
І ўсё так добра,
Усё так слаўна,
Усё так велічна,
калі б...

Алесь ДУБРОЎСКІ

Наша мова

Калі браць шчасце за аснову
Трывог спрадвечных і
здабыткаў,
Удзячны маці я за мову,
Што сам народ на кроснах
выткаў.

Калі б нам душы не «аздобіў»
Тупы чарнобыльскі сіндром —
Людской нядбайнасці
Чарнобыль
Махнуў і тут сваім крылом.

Яна ў душы Узой пляскача
І промнем сонца цёплым
служыць,
А ў цішыні зімовай ночы
Сняжынкай лёгка ў небе
кружыць.

І ўжо Надсожжа —
свецце мілы,
Што не змяняеш ні за што, —
Здаецца горкаю магілаю,
Прыбранай кветкамі.
Нашто?..

Яна і ў красках першых весніх,
Яна — ў лісцевым шматгалоссі,
У салаўіных звонкіх песнях
І ў ціхім шоргаце калоссяў.

Мікола СТАРЧАНКА

Учарашнія—
сённяшнія

Не хавайце вачэй
І не спіце начэй,
Учарашнія-сённяшнія.
Што ў вас там наўме
Вы не скажаце мне,
Учарашнія-сённяшнія.
Што ж палохае вас,
Можа, новы наш час,
Учарашнія-сённяшнія?
Што хаваеце вы?
Расстраляных равы,
Учарашнія-сённяшнія?
Чаго хочацца вам?
Каб не рупіцца нам,
Учарашнія-сённяшнія?
Што на мзеце у вас?
Заглушыць голас мас,
Учарашнія-сённяшнія?
Па душы вам застой?
У нас іншы настрой!
Учарашнія-сённяшнія.

Зубры пад Туравам

Напятую, як полаг, цішыню,
Якою Тураў чешыцца прывык,
За сто гадоў, напэўна,
упершыню,
Бы рогам, паласнуў зубрыны
рык.

Аж скалануліся вячыстыя дубы,
Якія смерч паварушыць не мог,
Пасыпаліся долу жалуды
І лісце закулялася ля ног.

У Азяранах сціх сабачы брэх —
Інстынкт самааховы спрацаваў,
Бо ў пакаленнях страчана на
грэх,
Што продак ім калісь наканавяў.

Упершыню за колькі мо вякоў
Дайшло да гэтых рыжых
валацуг:
Ратуе іх ад страху і клькоў

Спрадвечны вораг — кованы ланцуг.

...А рэха рвалася на поле і ў сады,
Апавяшчала стоены абшар,
Што ў стольны Тураў сёння
назаўжды
Вярнуўся самы першы гаспадар.

Я ў першароднасці прымаю
Цябе халодны, белы снег,
Лунай над нашым родным
краем,
Які скрозь шчодры на начлег

На стук у шыбу абзавецца,
Прывеціць выйдзе на парог,
Пакліча ў хату абгарэца,
З якіх бы ты ні быў дарог.

За стол запросіць: не пагрэбуй!
На ім усё, што ў печы ёсць.
Паставіць нават, што да хлеба...
З падзякай прыме кожны гоць.

Такі закон маёй суполкі
Ад бацькі пераймае сын.
Было б і лепш, каб не прагоркны
Сухі чарнобыльскі палын.

Ён так засмеціў нашы пожні:
Ні плугам знішчыць, ні касой,
Таму даруй нас, падарожнік,
Што не падносім сырадой.

Яго не шкода. Толькі шкодна.
Не проста выправіць агрэх...
Таму лунай над краем родным,
Хавай палын, халодны снег!

Іван МЯДЗВЕДЗЕУ

Веру я ў добро

...І вечны бой —
спакой нам толькі сніцца...
А. БЛОК.

Не, я не быў на Калыме,
З траціцкім блокам
не вадзіўся,
І не «лявеў», і не «правеў».
Я ў 38-м нарадзіўся.

Але жыццё у пяты кут
Мяне запіхвала, як эзка,
Неводмаш біла там і тут,
Каб выбіць годнасць чалавека.

Ды ўсё-ткі веру я ў добро,
Якога так пакуль што мала,
І зноўку браўся за пяро,
Як толькі крыху адпускала.

У радкі пераплаўляўся боль,
Сплывалі крыўды і сумненні...
Калі жыццё — смяротны бой,
Дык толькі з-за чыноўнай дрэні.

Таіса МЕЛЬЧАНКА

У нас было столькі шчасця,
Што, здавалася, хоціць яго
На цэлае жыццё,
І мы трацілі яго няшчадна.

У нас было столькі радасці,
Што мы дзяліліся ёю з кожным,
У кого на душы было мёрна,
Хто зрываўся і падаў.

У нас было столькі веры
У людскую шчырасць і
светласць,
Што мы расхрышталі перад імі
Дзверы ў хату і ў сэрцы.
І вось мы з табой жабракі...

Хрышчэнне

Схавалі аблокі
Блакiт пад крылом —
І лясную штомоцы
Разгнаныя гром.
Далоні падставіла
Небу зямля,
Раскрыла засмяглыя вусны
Ралля.
Жар-птушка —
Маланка
Сляпіла агнём,
Пакуль не прарвалася
Неба дажджом.
Нясцерпную смагу
Уталіла зямля —
Хрышчэнне сваё
Святкавала ралля.

Алена АЛЕШЫНА

Маці

А ці многа,
А ці мала
Я на свеце
Пражыла,
А ўжо зведала,
Спазнала
Боль, празрысты боль святла.
Свеціць
І цяпер,
Здаецца...
Ціхі, радасны прамень.
Працінае наскрозь сэрца
І трымціць на зломе дзень.

І пякучы,
І балючы,
І пракляты гэты боль.
Ён і пекны,
І гаючы,
Мне яго адчуць
Дазволь.

Прыціхляя восень
Застыла пад снегам
І лісцікам кожным
Лягла да Зямлі.
І чуе, як дыхае
Зморана пожня,
Як рэжацца руін,
Нібы зубы ў раллі.
Закрыю кватэру
На пятым лаверсе,
Збягу я на поле,
Дзе руць ажыла.
І сэрца затахае
Гучна і вольна,
І песня пальцеца,
Як сцежка з сяла...
І дзе мая сцежка
Дагэтуль была?

Хочацца сэрцу пясчоты,
Ды замінаюць турботы,

Хочацца сэрцу любові,
Ды захлапнула ў слоўе,
Сціслася, нібы ў кепейку,
Стала малюсенькім нейкім,
Затрапята яно,

Нібы ў руцэ птушане...
Ціха, глядзі, адпуская,
Крыльцы яму
Не зламай.

А Д МАГАДАНА да капальняў ішлі чацвёрта сутак. Кіламетраў дзвесце, не менш. Шлях быў цяжкі, людзі ішлі стомлена, моўчкі. Навокал, куды ні зірні, — сопкі, парослыя «жучанымі» сцюдзёным ветрам дрэвамі, імхом і квалай травой, з-пад якіх тырчэлі камяні. І толькі ў лагчынах густа раслі лістоўніцы і хмызняк. Ішлі па нешырокай, гразкай дарозе, у калоне па тры, крочылі вартавыя з вінтоўкамі напегатаў. Калона расцягнулася метраў на трыста. Над галовамі раз-пораз завісаў хрыплы голас начальніка канвою: «Падцягнуся. А ну наперад, сволачы!» Людзі ледзь перастаўлялі ногі. Некаторыя не вытрымлівалі: падалі на дарогу. Да іх зараз жа падбегалі канваіры, білі нагамі, прыкладамі ў спіну. У кагосьці хапала сіл падняцца і крочыць далей, даганяючы сваіх. Тых, хто не мог падняцца, сцягвалі на абочыну і прыстрэльвалі. Трупы скідвалі ў кювет. З шарэнгі наперадзе Эдзіка захістаўся і ўпаў плазам на дарогу стары. Асуджаныя паспрабавалі яго падняць, але стары зусім знясілеў, і ў іх не было сіл цягнуць яго за сабою. Яго так і пакінулі ляжаць. Калона абцякала старога, нібы рака адзінокі асцявак. Калі Эдзік праходзіў побач, убачыў, што абяскроўленыя, пасіпелыя вусны старога нешта шэпчаць, а з куточкаў заплюшчаных вачэй выкаціліся і застылі дзве буйныя слязіны. Аб чым ён шаптаў? Эдзік павярнуўся — ахоўнік, сханіўшы старога за руку, цягнуў абмяклага цела на ўзбочыну. Грымнуў стрэл. Эдзік здрыгануўся. Не, ён малады, яму толькі дваццаць чатыры, і ён хоча жыць. Насуперак усяму — жыць!..

...Першае, што ён заўважыў — велізарны партрэт Яжова на сцяне. Яжоў у фуражцы, з маршальскімі зоркамі на каўняры, строгі, з пранізлівым позіркам.

«Маё прозвішча Гладышаў. Я буду весці вашу справу, Клімовіч, — пачуў Эдзік. — Вы абвінавачваецеся ў тым, што мелі злучэнне сувязь з Чарвяковым і Галадзедам і былі ў складзе шпіёнскай контррэвалюцыйнай арганізацыі, якую яны ўзначальвалі. Ці прызнаеце сябе вінаватым? Ведаце, добраахвотнае раскаянне можа аблегчыць ваш лёс». Вінаватым? У чым? Ён і Чарвякова, і Галадзеда ведаў толькі па фатаграфіях. Праўда, да Чарвякова ён разам з усімі хадзіў развітацца ў чэрвені леташняга года — доўгая чарада людзей, што праходзілі ля трупы ў Доме ўрада... Вось і ўсё. Ды і хто ён такі быў, каб яго ведалі Чарвякоў і Галадзеда? Просты рабочы хлопец, камсамольскі актывіст, якіх тысячы, з фабрыкі імя Куйбышава. Вядома ж, ён невінаваты. «Не, не прызнаю».

Гладышаў падняўся з-за стала. Гэта быў малады, на выгляд гадоў дваццаці пяці, высокі і даволі мажыны хлопец са светлымі, коротка падстрыжанымі валасамі. Апануты ён быў у цывільны касцюм з шырокімі бортамі і светлую кашулю ў цёмна-сіняю палоску. У крыху раскосых вачах Гладышава ўспыхнула злосць. «Кажаш, не ведаеш, не вінаваты. Ну, а як быць з тваім імем і імем па бацьку, Эдуард Карлавіч? Ці не ў палікаў панаціць пазчыць? У цябе ж там сваячкі жывуць, ці не так?»

У Эдзіка ў Польшчы жыла цётка, маміна сястра. Мама нарадзілася ў Заходняй Беларусі, але яшчэ ў 19-м пераехала ў Мінск. Так яны з таго часу і жылі — па розных бакі граніцы. Цяпер воль і пра цётку ўспомнілі. «Я ні ў чым не вінаваты». «Хопіць прыдурвацца, Клімовіч». Гладышаў падышоў зусім блізка, ад яго патыхнула

тытунём, зеленавата-шэрыя вочы свідравалі Эдзіка. «Не хочаш па-добраму? Справа твая. Для пачатку зробіш трыста прысяданняў, а то ж застаўся, бачу. Ды ты ж у нас спартсмен, педалі круціш? А ну, лічы — раз, два, тры... Не саромейся, рабі... Што стаіш, сука, доўга чакаць будзеш?» Эдзік скарыўся, прысеў. Пасля пяці дзён, праведзеных у «амерыканцы», на турэмнай «баландзе», без свежага паветра, цела дрэнна слухалася. Але ў запасе яшчэ былі сілы — адзін... пяць... дзесяць... трыццаць... «Хутчэй, рукі не апускаць!» Пяцьдзесят... восемдзесят... «Каму ска-

Як электрычным токам ударыла — Эдзік ускрыкнуў і зноў страціў прытомнасць.

У камеру яго прыцягнулі на прасціне і кінулі на падлогу. Ахоўнік павярнуў ключ. Эдзіка адразу абступілі зняволеныя. Хтосьці намачыў у халоднай вадзе ручнік і прыклаў да перадплеччаў — фокус з «каталкай» яны ўжо выпрабавалі на сабе і ведалі, што гэта такое. Мінула паўдня. Эдзік яшчэ не паспеў адляжацца, ачуняць як след, прызважліва да тупога, працяжнага болю ў суставах, калі ахоўнік крыкнуў: «Клімовіч, да следчага!»

Тры месяцы здзекаў. Амаль

хвалілі і паілі гарбатай з варэннем за тое, што ён усё падпісаў і ва ўсім пагаджаўся з імі. На Моту рэдка хто са зняволеных трымаў крыўду — што з Моты возьмеш? Але аднойчы Моту павялі і больш ён не вярнуўся. Па «амерыканцы» разнеслася, што Моту расстралялі як галоўнага шпіёна. Відаць, надта многа ён на сябе падпісаў.

Такая ж гісторыя адбылася і з Лейкіным, былым загадчыкам рэстарана на Ленінскай. І гэты таксама жыццём паплаціўся за сваю даверлівасць...

Пасля трох месяцаў п'якельных пакут Эдзіка пакінулі ў

кі. Але і сярод іх былі такія, што даяліся з «палітычнымі» сваім кавалкам. «Бытавікоў» кожны дзень выводзілі з лагера на работу, там ім надаралася расстарвацца хлеба, іншых прадуктаў. Шчыра кажучы, не было б сярод «бытавікоў» людзей «з душой», Эдзіку давалося б зусім дрэнна. Голад быў жудасны. На лагернай поліўчы доўга не працягнуўся. Для таго, каб выжыць, ішлі на ўсё. Калі хто-небудзь са зняволеных аддаваў богу душу, дык яго трымалі каля сябе. Так атрымлівалі двойную «пайку» — на сябе і на нябожчыка. Трымалі, пакуль можна было тры-

На жыццёвых скрыжаваннях

Анатоль МАЙСЕНЯ

ВЕЧНАЯ МЕРЗЛАТА

заў, сволач?» Сто... сто пяцьдзесят... сто восемдзесят... Стаміўся, калені больш не гнуцца. «Што спыніўся? Можна, дапамагчы?» Эдзік бачыў, як Гладышаў замахнуўся, інстынктыўна павярнуў галаву ўбок. Удар прышоўся ў вуха — усё загудло, папылло. Эдзіка кінула ўправа, ён пахіснуўся, адступіў, але на нагах устаяў. «Ну што, дапамагае? Давай далей, і рукі, рукі перад сабою трымаць. Перад сабою, зразумеў?» Сто дзевяноста... дзвесце дваццаць... дзвесце сорок... Не магу, дзе ўзяць сілы? Ну, яшчэ крыху, — Эдзік у думках угадваў сябе. Дзвесце восемдзесят... дзвесце восемдзесят пяць... дзвесце дзевяноста тры... дзвесце дзевяноста пяць... трыста. Усё... «Ну вось, добра. Спалдзяюся, пасля такой гімнастыкі мазгі ў цябе прасвятлелі. Што цяпер скажаш?» «Я не вінаваты, я ніколі не сустракаўся ні з Галадзедам, ні з Чарвяковым». Гладышаў кінуўся да Эдзіка. «Ах ты, сука. Не прызнаешся? Я цябе прымушу, вырадак! Прымушу! Давай яшчэ дзвесце прысяданняў. Хутка! Каму кажу, сволач!»

Стомленыя ногі гулі, наліліся свінцом. Гладышаў з усёй сілы налёг на плячо Эдзіка, нібыта стараючыся сагнуць, зламаць хлопча. Эдзік адскочыў ўбок, рука Гладышава зляцела і акрэсліла паўкруг у паветры. «Ах, вось як ты, сука. Не падпарадкоўвацца надумаў? Я цябе навучу радзіму любіць, байструк польскі!»

У два скаккі Гладышаў падскочыў да стала і націснуў на чорную кнопку. Дзверы расчыніліся і ў кабінет уляцелі двое. Гладышаў, які нават пачырванее ад злосці, і ледзь паспяваю пераводзіць дух, выкрыкнуў: «Гэты гад, контра польская, руку на мяне падняў! Пакачаем яго, можа, больш паважаць НКВС будзе».

Эдзіка збілі з ног і прыціснулі таварам да зямлі, рукі скруцілі за спіной. Ён бачыў, як Гладышаў з ахоўнікамі адпрацаванымі рухамі здымалі са скураной канапы, што стаяла ў кутку, спінку. Драўлянай рамай прыціснулі Эдзіка, самі ўзгравасціліся зверху і пачалі «качаць» яго па паркетнай падлозе. Ад дзікага болю, што пранізваў наскрозь, Эдзік закрычаў. Потым — змрок...

Калі апрытомнеў, убачыў: над ім сядзіць турэмны доктар, абмацавае суставы. Эдзік хацеў падняць руку — дарэмна, рука вісела на адной скуры. Боль някельны. Упёршыся нагою пад паху, урач рэзкім рухам ірвануў і паставіў руку на месца.

бесперапынна, дзень за днём яго трымалі на «канвееры» — мяняліся следчыя, на змену Гладышаву заступалі Лебедзеў, Бандарэнка, Метадчына, «рафінаваная» яго апрацоўвалі, патрабавалі прызнацца, падпісаць. Білі, адлівалі вадой і білі зноў. Папка з матэрыяламі следства разбухала з кожным днём. Да пачатковых абвінавачванняў падшываліся новыя. Эдзіка ўжо абвінавачвалі ў падрыхтоўцы тэрарыстычных актаў на чыгузцы пры выпадку вайны з Польшчай. Альбо раптам яму аб'яўлялі, што ён агент «дэфензівы», меў заданне ўкараніцца ў савецкую авіяцыю з мэтай дыверсій (Эдзік займаўся да гэтага ў гарадскім аэраклубе). Здавалася, дзікая, злавесная фантазія следчых не мела межаў — версіі мяняліся, па дзесяць разоў перапісваліся, фабрыкаваліся зноў і зноў. Дзяржаўная здрада, контррэвалюцыйная дзейнасць, дыверсіі, шпіянаж... У клубок абвінавачванняў упляталіся зусім незнаёмыя Эдзіку імёны, неверагодныя, марсянскія сітуацыі, факты. Трызнненне нейкага Галава ішла кругам. «Чаго яны ад мяне хочуць? Падпісаць? Не, не і не! Няхай б'юць. Вытрываю. Жыццё даражэйшае».

Эдзік добра засвоў, куды прыводзіць падатлівасць на «ўгаворы» следчых — мякка сцелюць, ды жорстка спаць даводзіцца. У адной камеры з ім сядзеў Мота. Хто ў Мінску не ведаў Моту?! Да таго, як яго арыштавалі, Моту штодня можна было сустрэць на чыгуначным вакзале — з добразычлівай, праставатай усмешкай ён каціў сваю каляску, грузаную чамаданамі і іншай паклажай пасажыраў. Чалавека больш бяскрыўднага, чым Мота, цяжка было адшукаць. Моту часта задзіралі дзэці, бегалі за ім і дражнілі па-рознаму: «Мота, Мота, вылез з балота! Мота, Мота, броду на паўрота». Мота не крыўдаваў на гэтых малых нягоднікаў, не ганяўся за імі. Усмехнецца толькі, праігнаваў іх, і сам сабе і коціць далей сваю каляску. За што ўзялі бяскрыўднага Моту, і прыдумаць цяжка. А ўзялі ж вось. На допытах Моту не білі, напалохалі толькі першы раз, і гэтага дастаткова было. Мота падпісаў усё, што б яму ні падсоўвалі. З допытаў Мота вяртаўся ў гуморы, з пачкам махоркі і пячэннем у руках. Ён прастадушна, з усмешкай блазна на твары, расказваў зняволеным, як следчыя яго

спакое. Следства скончылася. Цэлы тыдзень яго нікуды не выклікалі. А потым перавялі ў турму на Урыцкага. Хрэн за рэдзку не саладзейшы, як кажуць. На Урыцкага не білі і не дапытвалі, але былі там свае «ўцехі». Калі Эдзіка ўпіхнулі ў камеру, у нос адразу ж ударыў цяжкі смурод чалавечага поту і калу. Духага стаяла страшэнная. У камеры зняволеных — як селядцоў у бочцы, сядзелі і ляжалі адзін на адным, нават пад жалезнымі ложкамі. Дыхаць было неверагодна цяжка, у паветры густа завісала вільгаць, сцены камеры былі пакрыты слоём цягучай, брыдкай слізі. Свежае паветра падавалі праз трубу над дзвярыма па гадзіне на суткі: адкрывалася заслонка, і ў гэтыя хвіліны зняволеныя пачыналі прагна дыхаць, удыхваючы як мага больш свежага паветра, нібыта стараючыся надыхацца перад смерцю. Рэдкі тыдзень праходзіў, каб з камеры не выносілі трупы. Сярод зняволеных хадзілі чуткі, што трупы спальвалі ў турэмнай кацельні...

Мінула яшчэ тры месяцы. І гэтак выпрабаванне Эдзік вытрымаў. Хоць змарнеў, усох, але ўсё ж такі на нагах трымаўся. Раптам лютаўскай снежнай ноччу яго ў ліку іншых вывелі на турэмны двор, пагрузілі ў крытую машыну і пад узмацненай аховай з сабакамі павезлі ў невядомым напрамку. Калі машыны спыніліся, высветлілася, што іх даставілі на таварную станцыю. На пуцях ужо чакаў «спецыяльнік». Паравоз стаў пад парай, і як толькі наблі зняволенымі тры вагоны, крагнуўся з месца. Ехалі доўга. Стаяў ужо май, калі, урэшце, зняволеных прывезлі ва Уладзівасток. Загналі ў лагер на ўскраіне горада. Лагер з усіх бакоў абнесены калочным дротам у тры рады, на вуглах стаялі вартавыя вежы. У цэнтры лагернай «рэзервацыі» стаялі два доўгія змрочныя баракі. Яны былі набіты зняволенымі, так што для «новенькіх» там месца не знайшлося. Размясціліся пад адкрытым небам. Разам з «палітычнымі» сядзелі «бытавікі» — рознага роду крымінальнікі. Сярод іх былі стражаныя галаварэзы. Яны трымалі адзін аднаго, і тут, у лагеры, збівалі сваю шайку, выбіралі «законніка» — главаря. Гэтыя нічога не баяліся, тэрарызавалі палітычных, адбіралі ў іх апошнюю лыжку поліў-

маць. Групны пах чуўся па ўсім лагерах. Ад рознай нечэстоты ўспыхнула эпідэмія тыфусу, якая выкасіла сотні зняволеных. Лютаваў сапраўдны мор. Тых, каго не забіраў тыфус, жэрлі вошы. За тыфусам прышла цынга. Дакранешся да зубоў, а яны высыпаюцца. Дваццацігадовыя хлопцы шамкалі бяззубымі ратамі, нібыта старыя.

Тым, хто выжыў, жахі лагерагна жыцця ва Уладзівастоку ніколі не забыць. Многім смерць шчаслівым збаўленнем здавалася. Там лік нябожчыкам не вялі, усё адно збіліся б. У пакутах прайшлі чатыры месяцы. Потым зняволеных пагрузілі ў трупы і пераправілі морам у Магадан. І быў знясіловаючы, жорсткі этап на капальні...

...Капальня насіла гордае імя — «Камсамольская». Прышлі на голае месца. Толькі навокал калючы дрот, між радамі якога хадзілі вартавыя. За кіламетр віднеўся невялікі пасёлак, хаты з бяруннай — там жыло начальства капальняў, усё вольныя людзі. Зняволеных прывялі сюды, каб на гэтым горым месцы іх рукамі выкапаць шахту і здабываць золата. Залатаносная жыла залягала на глыбіні двухсот метраў. Перш за ўсё трэба было абжывацца, і тэрмінова — калымская зіма ўжо абвясчала аб сваім набліжэнні начнымі замаразкам. Але як будаваць? Інструменту нікага — ні ламоў, ні сякер, ні малаткоў. Гэта ўжо потым знайшлі іх, а пакуль даводзілася вырываць лістоўніцы проста з каранем — наваліваліся ўсім гуртам і сцягвалі яе са скалы. Проста з каранем укладвалі дрэвы ў спенку, шчыліны забівалі мохам, а потым, калі прышлі маразы, гэту канструкцыю аблівалі вадой. Атрымлівалася льодовая палата — утульнасці, зразумела, нікака, але жыць можна было. Сцены па начах так настывалі, што прытуліцца выпадкова галавою — раніцою валасы не адарваліся. Была ў палаце і печка — жалезная бочка з-пад авіяцыйнага бензіну, якая стаяла ў самым цэнтры. Каля яе расчырванелых бакоў і пагрэцца можна было. Але шчасце такое выпадала не часта, з дрывамі цяжка было.

І ўсё ж з цягам часу жыццё на капальні мала-памалу наладжвалася. Увесь першы год капалі, будавалі, умацоўвалі сваімі шахту Шахцёрскую, справу заадно асвойвалі. Залатаносную руду адбівалі кірка-

мі, грузілі на здаравенныя тачкі і падымалі на-гара. Ужо потым, у 41 годзе, калі дакаціліся да Калымы весткі пра вайну з Германіяй, гэтыя тачкі назвалі «Смерць Гітлеру». На глыбіні была вечная мерзлата, температура трымалася ля аднакі —60°. Ад ледзянога подыху нетраў не ратавалі і спецыяльныя маскі: скура гналася пад імі і спаўзала акраўкамі. Маскамі мала хто карыстаўся, абыходзіліся без іх — скура на твары толькі чарнела, грубела, нібы мазоль, але не злазіла. Спачатку балюча, не дакрануца, а потым нічога, звычайна. Пароду ўзрывалі аманітам або тратылам. Аманіту, праўда, не-надоўга хапала — яго амерыканцы пастаўлялі. А тратыл быў вельмі шкодны, пасля выбуху ад яго сіняваты дымок у шахце заставаўся, вочы еў, лёгкія забіваў, ды так, што цяжка адкашляцца. Працавалі па дванаццаць гадзін.

Жыццё на версе ішло па сваіх законах. Як і ва Уладзіва-стоку, разам з «палітычнымі» на капальнях былі крымінальнікі. Яны рабіліся ўсё больш нахабнымі, працавалі цераз пень-калоду. Была і каста, што карысталася прывілеямі, — «злодзеі ў законе». Гэтыя працаваць увогуле адмаўляліся, жылі па сваім няпісаным законе — работа для іх нібы грэх. А калі хто падмаў голас або паўставаў супраць несправядлівасці, таго, вокам не міргнушы, маглі «прышыць». Шыдам у сэрца. Эдзіку пашанцавала, ён увесь першы год, калі «бытавікі» асабліва буянлі, жыў разам з цеслярамі. У тых сякеры, да іх не надта сунешся, крымінальнікі абыходзілі іх палату.

«Злодзеі ў законе» неаднойчы ўцякалі з капальні. У Магадане небяспечна было, па дарозе схопіць маглі, дык накіроўвалі да Лены, да яе вярст шэсцьсот-семсот. Да «кола» — чыгункі — доходзілі адзінкі, рэшта гінула ў дарозе. Там, у дарозе, іх чакалі голад, мароз, хваробы, а то і куля якута. Якутам за кожнага забітага ўцекача грошы давалі, і немаля. Якут — паліўнічы ад нараджэння, страляе трапна, ад яго не ўцячэш. Каб вырвацца на волю, крымінальнікі нічым не грэбавалі. Неаднойчы на капальнях адбываліся дзікія выпадкі — то тут, то там знаходзілі акрываўленыя рэшткі людзей. Чалавечы мясца крымінальнікі бралі з сабою ў дарогу. Альбо бралі з сабою ў дарогу таварыша, які нічога не падазраваў — «авечку», якога чакаў потым страшэнны лёс.

Але пакрысе «бытавікоў» удалося на капальнях «прыціснуць». Нават «закоўнікаў», які тыя ні круціліся, прымусялі працаваць. Праўда, да таго часу іх засталіся адзінкі, астатнія паўцякалі ці загінулі. Начальства на капальнях было строгае, за парадкам сачыла. Дысцыпліна была жорсткая. Але і людзей, дзеля справядлівасці трэба сказаць, проста так на «Камсамольскай» не марнавалі. Для начальніка капальняў на першым месцы заўсёды стаяў план здабычы, а які са зняволенага работнік, калі ў яго жылот да спіны прырос, і сам ён ледзь-ледзь ногі перастаўляе? Юшка з мукі, хлеба па дзвесце грамаў на суткі — на гэтай «пайцы» можна было цягнуць лямку ў шахце.

Гэта не тое, што на суседняй капальні «Чаўр'я». Дранная слава пра тыя мясіны ішла. Зняволеныя паміж сабою называлі яе «Даліна смерці». Начальнік там лютаваў страшна — голадам марыў, па шасна-

цаць гадзін запар у шахтах пад зямлёю лодзей «трымаў», расстрэльваў за любую правіна-насць. На план яму пляваць было, ён «ворагаў народа» жываў са свету, як мог. Асабліва жорстка ставіўся да «палітычных» — рэдка хто з іх жывым вяртаўся з «Чаўр'я». Расказвалі, што кожныя тры месяцы там амаль цалкам абнаўляўся састаў зняволеных: адну партыю прывязуць, а праз тры месяцы — новую, ёй на змену. Працаваць камусьці трэба было. Сопкі ўсе ў «Даліне смерці» былі ў безыменных магілах. Вось каму-каму, а зверу ў тых краях прывольна жылося, лісці асабліва шмат было. Харчаваліся звяры чалавечымі трупамі — разграбалі магільні і расцягвалі рэшткі па сопках. Хавалі людзей без трупаў. Мерзлу, нібы камень, зямлю адбівалі кіркой так, што нябожчык мог толькі памяціцца, а зверу прысыпалі зямлёю і снегам. Вясною, калі спаўзаў снег, з талай зямлі «выпаўзалі» напайнілыя трупы. Тыя, што ўдалелі ад звароў. Бывала, выйдзе Эдзік зімовай ноччу з палаты, а з боку «Чаўр'я» чуецца ліснае цяўканне і ваданіна: здабычу дзеляць. Страшнае гэта было месца — «Даліна смерці»...

...Капальня «Камсамольская» значылася ў перадавых. Шахта, на якой Эдзік працаваў, напрыклад, стабільна давала заплавананыя кілаграмы золата. Працавалі, можна сказаць, сумленна. Вайну ўспрынялі як усе-народнае гора, як свой уласны боль. З вайною многія крыўды папрыцілі — працавалі, не шкадуючы сіл, на агульную перамогу, на Гібель Гітлера. Здабыча золата адразу ж падскочыла. Сярод вольнанаёмных пачалася кампанія па здачы працоўных зберажэнняў у фонд перамогі. Адзін інжынер з былых зняволеных нават тап на асабісты зберажэнні купіў. Яго за гэта на фронт адпусцілі. Народ, як толькі даведаўся пра гэта, паваліў на пункт прыёму ахвяраванняў — усім не нярэпелася на фронт трапіць. Але сітуацыя змянілася. З Магадана на капальню прыляцеў генерал з тлумачэннямі. З гэтай нагоды сабралі народ, і генерал выступіў з прамоваю. Гаварыў коратка, талкова — вось паедзеце вы, маўляў, на фронт. Колькі фрыцаў зможае забіць? Ну, дваццаць, сама больш. А тут на золата, што вы здабываеце, можна столькі тэхнікі зрабіць, што тысячы фрыцаў лягучы пад яе гусеніцамі. Так што праўдзіце на Радзіму, на перамогу на кашальні. Тут ваша месца, тут вы больш патрэбны. Скажаў так і паляцеў назад у Магадан. І народ супакоіўся, больш на перадаву не рваўся. Тым больш, усё адно цяпер не адпусцілі б.

У 42-м годзе, недзе бліжэй да восені, на капальню прыбыла першая партыя былых ваенных з ліку тых, хто пабываў у нямецкім палоне. Ваентрыбуналы сталінскага ўказу прытрымліваліся строга. У брыгаду да Эдзіка накіравалі хлопца — маладзейшага за Эдзіка гады на тры. Звалі яго Мікалаем. Праштрафіўся Мікалай — у немцаў у палоне паўгода сядзеў. А да гэтага на знішчальніку лётаў. Пасля паскоранага гадавога навучання ў лётным вучылішчы недзе ў сібірскай глыбіні яму далі адзін ромбік і кінулі на Харкаўскі напрамак. Там, у адным з першых баёў яго, зялёнага лейтэнантыка, збілі «месершміты». Мікалай паспеў выкінуцца з парашутом. Трапіў на варожую тэрыторыю.

Параненага, непрытомнага, яго ўзялі ў палон. Паўгода ў лагерах у фрыцаў. Потым уцёкі, прарваўся да сваіх за лінію фронту. Смерці ў вочы не раз зазіраў, ішоў, каб у строй зноў стаць і ненавіснага немца біць. А трапіў пад суд. І з фронту проста на Калыму. Мікалай цяжка перажываў сваю крыўду. Хадзіў доўга нелюдзімы, злы на ўсіх. Нікога да сябе не падпускаў. Потым крыўду адышоў, з Эдзікам пасябраваў, уцягнуўся ў работу.

У сакавіку 43-га ў Эдзіка скончыўся тэрмін — усё, адрабіў пяць гадоў па прыгаворы. Але з капальні яго не адпускаялі. Было такое ўказанне — усіх, хто сядзеў па «польскіх» справах, з месцаў пазбаўлення волі не адпускаць. Але, як бы там ні было, з таго часу ў Эдзіка ўжо новае жыццё пайшло — ён лічыўся вольнанаёмным. Працаваў начальнікам шахты, жыў у пасёлку, побач з іншымі начальствам. Жыць стала куды лягчэй — хлеба давалі на дзень не дзвесце, а семсот грамаў, і грошы ў кішэні з'явіліся. Так што і купіць сёе-тое можна было за грошы: гарбаты, спірт, адэкалон і нават ледзянцы. Таксама на ўсе гэтыя «прадметы раскошы» ў зоне была адна — рубель грам. Хадзіла па руках і золата. Але тут яго нявыгадна збываць было, а на «мацярык» з золатам не пападзеш. Гэта толькі крымінальнікі ўмелі па тры разы хадзіць на «вялікую зямлю» — золата збывалі. І начальства, што на руку нячыстае было, таксама на гэтай справе нажывалася. Але не заўсёды кату масленіца. Быў на капальні оперуаўнаважаны НКУС пад дзіўным прозвішчам Канстанцінопала. Не любілі яго зняволеныя — жорстка да іх ставіўся, гнюснасці розныя рабіў. Але ж і сам папаўся. Задумаў золата з сабою на адпачынак павезці (адпачынак у іх быў раз на два гады па шэсць месяцаў). Засыпаў залатая злітка і пясок у мяхі гармоніка. Дык яго разам з гармонікам і «накрылі» ў аэрапорце ў Магадане. Дайграўся. Прыходзіць аднойчы на капальню новая партыя зняволеных, а сярод іх — Канстанцінопала ўласнай персонай! Усё яму было падначаленыя ўспомнілі.

...Эдзік рабіў на капальні да 51-га года. Цяпер яго ўсе з павагай называлі Эдуардам Карлавічам. Нават начальства. І са зняволенымі ён ладзіў. Можна, і яшчэ пару гадоў прабыў бы на Калыме, ды нечакана здарылася бяда — зламаўся пад'ёмнік, на якім Эдуард Карлавіч выбіраўся наверх. Упаў ён у шахту. Выжыць — выжыў, але атрымаў другую групу інваліднасці. Але не проста было паехаць з Калымы нават і ў 51-м. Яшчэ паўтара года давлялося «змагацца», пакуль нарэшце свайго дамогся. У сакавіку 1953 года ён ступіў нарэшце на перон роднага мінскага вакзала. Ад перона за метраў трыста, рукою падаць, было тое месца, адкуль яго павезлі на Калыму. Трыста метраў і пятнаццаць гадоў жыцця...

ЗАМЕСТ ЭПІЛОГА

35 гадоў мінула з той пары, але і сёння Калыма абдае Эдуарда Карлавіча ледзяным подыхам успамінаў. Аб страшэннай жорсткасці і несправядлівасці, аб дзіўнай сіле і стойкасці духу людзей, якіх ператварылі ў беспраўных работнікаў, што прайшлі праз руднікі Калымы і засталіся ў яе праклятай зямлі. Гэту вечную мерзлату ўспамінаў аб Калыме час не можа растапіць. Памяць гадам непадуладная.

3 класічнай і сучаснай балгарскай паэзіі

Перакладчык вершаў, якія прапануюцца чытачам, Марына Абрагімовіч закончыла ў гэтым годзе філфак БДУ імя У. І. Леніна. Балгарскую мову вывучала ва ўніверсітэце, стажыроўку па ёй двойчы праходзіла ў Балгарыі. Была ўдзельніцай рэспубліканскага семінара маладых літаратараў у Дома творчасці на Іслачы.

Пенча СЛАВЕЙКАЎ

Ліецца ў мой пакойчык
дзіўны пах
ад кветак, тут пакінутых табою.
І гэты водар, мілае дзіця,
душу заносіць да цябе
у мроях.

Цябе я бачу ў стане забыцця,
у думках — я. Падперла лоб
рукою...

Ліецца ў мой пакойчык
дзіўны пах
ад кветак, што пакінуты табою.

Нікалай ЛІЛЕЎ

Пад небам, да вар'яцтва сінім,
плыве святочны звон палёў,
да невядомых далечыняў
мая душа імкнецца зноў.

Час прыскі забыцця раскіне
над грывай хваляў залатых,
да невядомых далечыняў
душа мая ўзляціць тады.

Калі ж мой дух
нязбыўнай мрояй
сіваю восень ахіне,
яна пад роўны шум прыбою,
бы песня, згасне ў вечным сне.

Павел МАЦЕЎ

Ля ракі, дзе дзяцінства святога
назаўжды засталіся сляды,
пасля летняй спякотнай знямогі
жарабяткі прыйшлі да вады.

У тонкіх ножках запал дзіцячы
і гняздзечкамі капыты.
Каб нябёсы ў рацэ ўбачыць,
жарабяткі прыйшлі да вады.

Ззяе зорка з бяздоння
рачнаго,
час надыхдзе — у неба тады,
З гордай мараю аб перамогах
жарабяткі прыйшлі да вады.

Бласлаўляю выпадак шчодры
калі я зразумеў праз гады,
дзе вытокі маёй пшчоты...
Жарабяткі прыйшлі да вады.

Надзя КЕХЛІБАРАВА

Чэрвень

Няхай
касца не мочыць дождж ніколі,
ноч надыход свой запавольце —
спей, залаціся, сена, падсыхай!

Няхай
у садзе пад рухавым ценем
жанчына схіліцца
з натхненнем —
і святая кветка льецца
цераз край.

Няхай
крана дубровы ў час спякотны
кранае далікатна, цнотна
пяшчотны вецер будучы
ўраджай.

Няхай
шчаслівым будзе надвячорак
і завіруха з ясных зорак
злятае ў рукі —
толькі падстаўляй!

Пётр АНДАСАРАЎ

Развітаюцца ціха дрэвы
з летам —
абдымкаў кветак і пладоў
не будзе

да будучай вясны,
да святая кветак.
Не скардзяцца,
што доўгім будзе студзень.

Замест цябе мілую адзіноту.
Не страшна мне,
што існуюць расстанні.
Зіма лютуе —
па прыкметах, потым,
я веру, лета шчодрое настане.

Хрыста ЯСЕНАЎ

Над вадою

Лунаюць птушкі белыя
над морам,
іх раница імглістая ўзбудзіла;
лунаюць птушкі белыя
над морам,
аपालеныя пурпурам іх крылы.

Лунаюць чайкі над вадою
соннай,
вітаюць ранак свежы
і вільготны;
лунаюць чайкі над вадою
соннай,
і грэе сонца іх шляхі пшчотна.

Іва ХАРЛАМПІЕВА

Для Часу,
што не хоча мне скарыцца,
для снегу,
што сабой перапаўняе
ручай адталы, і зямля сівая
рукою празрыстай
пачынае мыцца.

Для Будучага, што наканава
сустрэць за самым
блізкім лаваротам,
і для вачэй тых,
што з такой пяшчотай
мне абцягаюць
зорнае спатканне.

Для Шчасця,
што п'яніць і непакоіць
і кроў, як у паводку,
разлівае,
вось для чаго бязмежна
я жадаю
не паміраць ніколі,
быць жывою.

Таццяна ГЕАРГІЕВА

Рукою

рашучы рух

Рашуча ўзмахне рука —
І ўсё па-іншаму стане.
Так назаўжды рака
зліваецца з акіянам.

Гук губляецца так,
што нешта калісьці значыў.
Гэтак пад родны дах
вяртаецца нехта. І плача.

Гэтак магутны леў
гіне, і здрадца нізкі.
Кулі рыхтуецца спей
ворагу так. Ці — блізкім.

Нізасць так аплаціць,
доўг так выкупіць можна.
І сябра свайго згубіць,
што першым быў і апошнім.

З балгарскай пераклада
Марына Абрагімовіч.

З ЯКОЙ-ТАКОЙ ПРЫЧЫНЫ?

Для кожнага, хто чытаў Максіма Гарэцкага — ці то ў арыгінале (па-беларуску), ці то ў перакладах, — ён, несумненна, выдатны пісьменнік. І гэта была адна з прычын, што ён быў пакараны катамі новага часу. На доўгі час творчасць класіка беларускай літаратуры была выключана цэнралам і срод іншых народаў. І гэта пры тым, што яго кнігі маглі б упрыгожыць любую літаратуру свету, калі б ён належаў ёй. Узяць хаця б невялікую яго рэч — «На імперыялістычнай вайне» (Запіскі салдата 2-й батарэі Н-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумна). Яна па ўнутранаму (духоўна-псіхалагічнаму) выўленню праўды пра пакаленне, што кінула ў пелна вайны на згубу, стаіць у адным радзе з такімі выдатнымі творами, як «На заходнім фронце без перамен» Э. М. Рэмарка, «Смерць героя» Р. Олдынтона, «Бывай, зброя» Э. Хемінгуэй, «Агонь» А. Барбюса, «Больш таго, кніга Максіма Гарэцкага нават вылучаецца сярод іх сваёй пранізлівай неспрэчнасцю, глыбіннай дэмакратычнасцю, адсутнасцю прымет аб прыналежнасці да якой-небудзь з літаратурных школ. Тут горкая праўда пераважае над рысоўнай...

Тое, што «На імперыялістычнай вайне» Максіма Гарэцкага заслугоўвае вышэйшай адзнакі, не адмаўляе і выдавецтва «Правда», якое ў 1988 годзе выпусціўшы цудоўны зборнік «Русскі военны расказ XIX—XX—XXI стагоддзя», уключыла туды і гэту рэч беларускага пісьменніка. Але, што Максім Гарэцкі і яго твор належаць беларускай літаратуры ў праўдзінскім выданні тыражом 450 000 копіяў — ні слова. Наадварот, сама назва зборніка адмаўляе гэта.

Не станем пералічваць творы рускіх пісьменнікаў, што ўвайшлі ў гэты зборнік, з прычыны памеру нашай інфармацыйнай нататкі, але аўтару ўсё ж назавём, Гэта: Ф. М. Глінка, Д. В. Давыдаў, А. А. Бястужкаў-Марлінскі, Л. М. Талстой, К. М. Станюковіч, М. С. Ляскоў, У. С. Гаршын, У. І. Неміровіч-Данчанка, А. С. Новікаў-Прыбой, А. І. Купрын, В. В. Верасаев, А. М. Талстой, Максім Гарэцкі ў гэтым спісе знаходзіцца паміж В. В. Верасаевым і А. М. Талстым. Быць у плейдзе такіх слаўных імён, быць у састанова часткай — гонар. Але калі дух чалавечы не ведае межаў, не будзем забывацца, што носьбітамі духу з'яўляюцца пэўныя этнасы і яго прадстаўнікі. І таму кожнаму зорку будзем называць сваім імем. І будзем памятаць, што Максім Гарэцкі як беларускі пісьменнік пісаў на беларускай мове. У яго нават адзін з псеўданімаў — «Беларус». А вось, што Максім Гарэцкі пісьменнік не рускі, пра гэта не гаворыцца ў іх прадамовы, ні ў каментары да зборніка. Відэафонна, не названы і перакладчыкі твора. А перакладчыкаў у гэтай творы два: Леў Салавей і Ідалья Кананец.

Апрача ўсяго гэтага, выдавецтва «Правда» ў асобе сільданаўніка Е. А. Глушчанкі і рэдактара І. А. Бахмеевай робяць яшчэ і спробу адмаўлення навукаў у прыродзе беларускай мовы. Прыкладам таму можна служыць хаця б тлумачэнне беларускага слова «хустачка» цераз паўдн.-зах.-рус. як «кусок холста, платка, всякого белья».

Устрымаемся ад адказу, чаму адно з вядучых саюзных выдавецтваў дазваляе сабе такія, мякка кажучы,вольнасці, але ўсё ж паставім пытанне: гэта з якой-такой прычыны так яно атрымліваецца? Што тут? Элементарная непісьменнасць?

Яўген ГУЧОК,
старшы рэдактар выдавецтва «Народная асвета».

А Б Я В Ы

Міністэрства культуры БССР,
Аб'яднанне дзяржаўных
літаратурных музеяў БССР,
Літаратурны музей
Максіма Багдановіча
абвешчаюць конкурс
на пасаду дырэктара Літаратурнага
музея Максіма Багдановіча

Да ўдзелу ў конкурсе запрашаюцца асобы з вышэйшай адукацыяй (пакадана філолагі), якія валодаюць беларускай мовай, ведаюць музейную справу і маюць арганізатарскія здольнасці.

Дакументы (заяву, аўтабіяграфію, копію дыплама аб адукацыі, выпіску з працоўнай кніжкі) падаваць у конкурсную камісію па адрасу: 220029 г. Мінск, вул. Горкага, 7-а, Літаратурны музей Максіма Багдановіча, сакратару.

Тэрмін конкурсу — адзін месяц з часу апублікавання аб'явы.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАУ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕУСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕУ, Нічмыр ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар ТУРАУ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОУ.

Скажыце, што сёння ў нашым жыцці самае дэфіцытнае? Нехта, пачуўшы гэтае пытанне, пачне загінаць пальцы: мыла, каўбасы, цукеркі, абутак, мэбля... Аднак жа ёсць дэфіцыт нуды больш сур'ёзны, хоць чэрга за ім няма. Гэта — дэфіцыт чалавечай спагады, міласэрнасці, спачування чужой бядзе...

Яна сядзела перада мной маладая, прыгожая і, глытаючы слёзы, апавядала сваю невялікую, мякка кажучы, гісторыю. Эльвіра Мельнічанка, студэнтку другога курса Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі імя Луначарскага высылілі з інтэрната, дзе яна жыла з трохмесячным дзіцем. Сама

студэнтка, чалавек працавіты, шмат чаго дамаглася — да яе памяшканне было вельмі запушчана, не было тут належнага парадку, але, як я зразумеў з далейшага нашага з ёй знаёмства, належыць яна да распаўсюджанага тыпу кіраўнікоў, якія, выконваючы скрупулёзна свае службовыя абавязкі, падчас забываюць, у імя чаго і дзеля каго яны працуюць. «Нарэшце, інтэрнат для студэнтаў, а не студэнты для інтэрната», — кажу я Тамары Якаўлеўне. «Так?» — ухмыльнулася яна і тут жа расказала некалькі пікантных гісторый з жыцця мясцовых насельнікоў: Т. нарадзіла дзіця ад замежнага студэнта («Ведаеце, добра яшчэ, што

чаты баяліся, бы на цягнік, спазніцца ў інтэрнат, бо былі строга папярэджаны: за парушэнне распарадку будучы выслены. У «Комсомолке» я некалькі прачытаў, што сацыялісты прыйшлі да такой высновы: інтэрнацыя дзіўчаты выходзяць замуж на 4—6 гадоў пазней, чым іх аднагодкі, якія жывуць дома. Я сустрэла дзіўчат, якія жылі ў інтэрнаце і дзесяць, і пятнаццаць гадоў — нельга было спакойна глядзець на іх «ложакмесцы», упрыгожаныя сурвэткамі, вышыванамі і іншымі рэчамі з таго далёкага для іх хатняга кутка.

Мы зараз шмат гаворым аб дэмакратызацыі нашых

Кансерваторская гісторыя

Эльвіра з Салігорска, ехаць туды з сынам не можа, таму што ёй трэба яшчэ дадаць адзін экзамен, які перанеслі ёй у сувязі з дзекратным водпускам. Рыхтавацца да экзамена зручна (ды і магчыма) толькі ў інтэрнаце, дзе ёсць інструмент. Забягаючы наперад, сажу, што мне давялося пасля гутарыцы з яе педагогам, народнай артысткай БССР Лідзіяй Іванавнай Галушкінай, якая сажала мне, што «Эля валодае прыгожым мецэа-саправа», што «яна здольная чалавек»... Даведаўся я, што ў Эльвіры Мельнічанка ёсць муж, з якім яна, праўда, вымушана жыць паасобку, бо ён, нядаўні выпускнік Мінскага радыётэхнічнага інстытута, жыве ў мужчынскім інтэрнаце; што калі-нікала, асабліва цяпер, калі ў іх нарадзілася дзіця, муж робіць спробы пранікнуць у «сямейны» пакой жонкі, пераадолюючы пры гэтым адчайнае супраціўленне вахцёраў, якія, хоць і ведаюць яго ў твар, але кожны раз патрабуюць прад'явіць пашпарт, прымушаючы чакаць, пакуль жонка спусціцца са сваім пропускам, каб пакінуць яго ў вахцёра...

Ой, гэтыя вахцёры інтэрнатаў! Яны патрабуюць асобнай сагі. Яны чамусьці нават знешне падобныя: у іх аднолькавыя няўломыныя выразы твару, тонкія сцятыя вусны, грубы голас. Як правіла, гэта жанчыны ў гадах, якія зарабляюць на інтэрнацый пасадзе нейкі прываран да сваіх невялікіх пенсій. Не мае значэння, які інтэрнат яны аховаюць, — страгасць паўсюдна самая лютая. Асабліва не любяць вахцёры публіку адукаваную, інтэлігентную, — сажу, студэнтаў. А сярод іх найперш студэнтка. Так і бачу з'едлівы позірк, накіраваны на дзіўчыну ў міні, таі і чую скрыпучы голас: «Мы ў іхнія гады вуня як укалвалі, а ў гэтых ніякіх клопатаў, толькі пра любую думаюць...» Ці пра «вазврат», як мне растлумачыла ў адным інтэрнаце не вельмі пісьменная вахцёрка, маючы на ўвазе, як высветлілася, рускае слова «разврат»...

Ну, ды гэта, так бы мовіць, байка, а была наша — наперадзе.

Пайшоў я з нечаканай рэдакцыйнай гасцяў у інтэрнат. Тамара Якаўлеўна Ідэнавіч, слядзіць гадоў бландзіна ў анулярах, працуе камендантка, ці, як яна мяне папярэла — загадчыца інтэрната, ужо тры гады. З першых жа хвілін нашага знаёмства я ўпэўніўся, што чалавек яна нервовы, нават гарачлівы, не любіць, калі ёй працаваць. Варта было мне назваць прозвішча Мельнічанка, як голас Тамары Якаўлеўны завіваў на пяці струнай. Я не стрываўся. «Калі, — кажу, — вы гэтак з неадназначна чалавекам...» Яна адмаўлялася: «Гэта ў мяне такі голас. Я заўсёды так размаўляю».

Тамара Якаўлеўна, як мне ахарактарызаваў яе самі

не ад чорнага...»; у К. «незаконнае» дзіця, хоць яна і сцявяджае, што зарэгіструе шлюб з ягоным бацькам; у Д. у пакой нававу хлопца; у С... «Тамара Якаўлеўна, Тамара Якаўлеўна, — уздыхаю я, — ну чаму вы так не любіце сваіх падпаечных?» «Ад мяне патрабуюць не патурання любові, а парадку, сапраўднага парадку, — адказвае чэбрда. — І я за гэтым сачу, падабаецца гэта некаму ці не падабаецца».

Яна падсочвае мне паперу, на якой надрукаваны правілы пражывання ў інтэрнаце. Сапраўды, кожны пункт пачынаецца словамі: «Абавязаны». Абавязаны ў час вяртання ў інтэрнат, абавязаны захоўваць прапускіны рэжым, абавязаны падтрымліваць чысціню ў пакоі, абавязаны...

«Зразумелі? — перапытвае Тамара Якаўлеўна. — Інструкцыі пішуцца для таго, каб іх выконвалі».

У той дзень слова інструкцыя я пачуў з яе вуснаў, дальбог, разоў сто.

Што ж здарылася? Ад чаго загарэў сыр-бор? Чаму Эльвіра Мельнічанка прыбегла шукаць рады ў «ЛІМ»? Мудрыя міністэрскія чыноўнікі зразумелі ў рэшце рэшт, што ў інтэрнатах жыве моладзь, што маладыя хлопцы і дзіўчаты сустракаюцца, улюбляюцца, жэняцца, а ў выніку, як вядома, нараджаюцца дзеці. І таму вырашана было стварыць у інтэрнатах «сямейныя паверхі», дзе б маглі жыць маладыя студэнткі сем'і. У кансерваторскім інтэрнаце пад «сямейны» адведзены дзевяты паверх (чаму менавіта дзевяты — цяжка зразумець). Паспрабуй з дзіўчай каласкай узабрацца на гэтую верхатуру, калі ліфт у інтэрнаце працуе толькі да чатырох дзвярэй. Але калі, сажам, галава сям'і закончыла кансерваторыю раней за жонку, апошняя страчвае са сваім дзіцем права на «сямейны» пакой.

Я перапісаў сабе ў бланк вывешаную на інтэрнацыйм стэндзе таную аб'яву: «Студпрафком паставіў: у сувязі з тым, што ў 1989—1990 навучальным годзе не будзе халапа месц у інтэрнаце, кіруючыся палажэннем аб інтэрнатах ад 15.1.1986 г., маці з дзіцем будзе прадастаўлены не асобны пакой, а адно ложкамесца».

Вы можаце сабе ўявіць маладую маці з грудным дзіцем на гэтым «ложакмесцы»? Ну, навошта, грамадзяне студпрафкомаўчы, траба было так ірывадушнічаць? Хіба не было б больш сумленна (і не менш жорстка) напісаць: «Маці з дзіцём — праць з інтэрната?»

У свой час мне даводзілася пісаць пра нашы інтэрнаты. Праўда, рабочыя. Сумная карціна паўстаала тады перада мной. Запалоханыя дзіў-

жыцця, правах чалавек. Чаму ж такія вільная дыстанцыя паміж правільнымі словамі і рэчаіснасцю? Чаму мы па-ранейшаму думаем па-пасталіну, што галоўнае — краіна, народ, а асобны чалавек — усяго толькі вінік? Хто абароніць чалавечую годнасць інтэрнацыйнага жыцця, да якога ў пакой у любіць час дня і ночы можа ўвайсці без дазволу камендант, вахцёр, рэктар, педагог і г. д.?

Эльвіра Мельнічанка і яшчэ некалькі студэнткаў з дзевяці засталіся на лета жыць у інтэрнаце. Тамара Якаўлеўна гэта прыйшла не даспадобы: «Няма такога парадку, каб студэнты заставаліся ў інтэрнаце ў час канікула». «Пакажыце мне дакумент, дзе гэта забаронена?» — прашу я. «Мне так загалі ў рэктарате кансерваторыі, для мяне гэта закон, — стаіць яна на сваім. — Яны перашадуваюць рыхтаваць інтэрнат да новага навучальнага года».

Спачатку быў адключаны газ, потым — канфіскаваны электрычныя пліткі і чайнікі. «Які ж мне карміць і купаць дзіця без гарачай вады?» — пыталася ў роспачы Эльвіра Мельнічанка. «Гэта твае праблемы, сама нарадзіла, сама і гадуй», — парывавала Тамара Якаўлеўна.

«Ведаеце, камендантка прыйшла да мяне, вырвала шнур з рэзеткі і схопіла электраплітку, на якой я рыхтавала ежу дачушцы. Я спачатку аслупянела, потым схамянулася і пачала цягнуць плітку да сябе. Тамара Якаўлеўна адштурхнула мяне і кажа свайму супрацоўніку, які яе суправаджаў: «Трымай яе за рукі, пакуль я плітку аднясу». Гэта сведчанне яшчэ адной пакутніцы-студэнткі — Ганны Токаравай.

«У чым віна гэтых жанчын? — пытаюся ў Тамары Якаўлеўны. — Чаму павінны пакутаваць маленькія дзеці?» «Не хачу атрымліваць за іх вымову, — кажа яна. — Дзе б я ні працавала, усюды была на добрым рахунку».

У той дзень Тамара Якаўлеўна вырашыла нанесці мяцэжным «кватаранткам» апошні удар. Па яе загадзе ў інтэрнаце была адключана вада. А без вады, ні сюды, ні туды.

«Ну што рабіць? Што нам цяпер рабіць?» — у роспачы паўтарала Эля Мельнічанка,

Р. С. Матэрыял гэты быў ужо напісаны, калі ў рэдакцыю завіталі два студэнты кампазітарскага аддзялення кансерваторыі Ігар Вярэшня і Мікалай Стома. З тымі ж турботамі. Аднаго з іх, менавіта Ігара Вярэшня, які ўладкаваўся на час канікул вяртаўніком, не пускаюць у інтэрнат нават пераначаваць. І летнія ночы ён праводзіў на пляжы Камсамольскага возера. «Хадзіў да прарэктара кансерваторыі Івана Іванавіча Мазурына, — раскаваў Ігар, — ён мне сказаў: калі наконт інтэрната, дык нават слухаць не буду».

Вось так.

Міхась ЗАМСКІ.

«Літаратура і искусство» — орган Міністэрства культуры і праваўлення Саюза пісателёў БССР. Мінск. На беларускай мове.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АТ 12253 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Індэкс 63856 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЕДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.
ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61, на месніца галоўнага рэдактара — 33-25-25, адказнага сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў і грамадскай думкі — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культуры работы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фоталістрацыі — 33-44-04, 33-24-62, карэктарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі — 23-73-37.

Пры перадруку прасьба спасылка на «ЛІМ». Рукпісы рэдакцыя не вяртае і не рэцензуе.